

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN "HAK DİNİ
KUR'ÂN DİLİ" TEFSİRİNDE ULÛMU'L-KUR'ÂN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Durmuş ESEN

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Tefsir**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus EKİN

HAZİRAN – 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN "HAK DİNİ
KUR'ÂN DİLİ" TEFSİRİNDE ULÛMU'L-KUR'ÂN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Durmuş ESEN

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Tefsir**

Bu tez .../.../2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Durmuş ESEN

30.04.2008

ÖNSÖZ

İslami ilimler içerisinde önemli bir yere sahip olan Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'i Allah Teâlâ'nın muradına uygun bir tarzda açıklamayı hedeflemiş ve bunu sağlayabilmek için nazil olduğu dönemden bu güne kadar geliştirilen ilmî disiplinlerden istifade etmiş ve etmeye devam edecektir. Bu ilmî disiplinler ilk dönemlerde nakille aktarılmaya başlanmışken, tedvin döneminden itibaren zaman içerisinde çeşitli şekillerde sistemleşerek, telife konu olmuşlardır.

Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik disiplinleri genel anlamda Ulûmu'l-Kur'ân olarak nitelemek mümkündür. Ulûmu'l-Kur'ân konularını bazı eserler tek tek ele alırken bazıları ise birden fazla Ulûmu'l-Kur'ân konusunu ihtiva etmektedir. Bazı teliflerde ise bu konular müstakil başlıklar altında değil de ya eserlerin mukaddime kısımlarında ya da ayetler tefsir edilirken yeri geldikçe işlenmiştir.

Bu çalışma Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân dili isimli tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân konularına yaklaşımını incelemek üzere yapılmıştır.

Çalışma esnasında görüşlerine başvurup, düzeltme ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim, tezin her safhasında yönlendirici ve teşvik edici düşünce ve tavsiyelerini esirgemeyen muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Yunus EKİN'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bu çalışma ve bütün eğitim hayatım boyunca fikir ve katkılarından istifade ettiğim diğer bütün hocalarıma ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Durmuş ESEN

SAKARYA 2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Öğrenim Hayatı.....	5
1.3. Hocalık Ve Siyaset Dönemi	7
1.4. İlmi Şahsiyeti	9
1.5. Eserleri	9
1.5.1. Telifleri	10
1.5.2. Tercümelere	10
1.5.3. Makaleleri	10
1.5.4. Elmalılı'nın Görüşleri Ve Tefsiri Hakkında Yapılan Bazı Çalışmalar	11
1.5.5. Hak Dini Kur'ân Dili İsimli Tefsiri ve Bazı Özellikleri	13
BÖLÜM 2: ULÛMU'L KUR'ÂN'IN MAHİYETİ KAPSAMI VE GELİŞİMİ	19
2.1. Mahiyeti ve Kapsamı	19
2.2. Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci.....	22
2.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân	23
2.2.2. Sahabe Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân	24
2.2.3. Tâbiûn Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân.....	26
2.2.4. Hicrî II. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân	27
2.2.5. Hicrî III. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân.....	27
2.2.6. Hicrî IV. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân	28
2.2.7. Hicrî V. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân.....	30
2.2.8. Hicrî VI. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân	31
2.2.9. Hicrî VII. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân	32
2.2.10. Hicrî VIII. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân.....	34
2.2.11. Hicrî IX. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân	38

2.2.12. Hicrî X. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân.....	39
2.2.13. Hicrî X. Asır Sonrasında Ulûmu'l-Kur'ân.....	41
BÖLÜM 3: HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ.....	43
3.1. Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili Bazı Konu ve Kavramlar	43
3.1.1. Vahyin Mahiyeti.....	43
3.1.2. Kur'ân'ın İnzâli ve Tenzîli Meselesi.....	46
3.1.3. Kur'ân'ın Tarifi ve İsimleri.....	48
3.1.3.1. Kur'ân'ın Tarifi.....	48
3.1.3.2. Kur'ân'ın İsimleri.....	49
3.1.4. Âyet.....	51
3.1.5. Sûre	52
3.2. Ulûmu'l-Kur'ân'ın Temel Konuları.....	54
3.2.1. Esbâb-ı Nüzûl.....	54
3.2.2. Nesh Meselesi	60
3.2.3. Muhkem ve Müteşâbih.....	66
3.2.4. Hurûf-u Mukattaa.....	71
3.2.5. İ'câzü'l-Kur'ân.....	73
3.2.6. Garîbü'l-Kur'ân.....	80
3.2.7. Mübhemâtü'l-Kur'ân	81
3.2.8. Müşkilü'l-Kur'ân	83
3.2.9. Mücmel ve Mübeyyen.....	86
3.2.10. Aksâmu'l-Kur'ân	88
3.2.11. Kısasu'l-Kur'ân.....	91
3.2.12. Kur'ân'da Tekrarlar	96
3.2.13. Emsâlü'l-Kur'ân.....	99
3.2.14. Mecâzü'l-Kur'ân	102
3.2.15. İ'râbu'l-Kur'ân.....	103
3.2.16. Vücûh ve Nezâir.....	106
3.2.17. Münâsebetü'l-Kur'ân	109
3.2.18. Fedâilü'l-Kur'ân.....	113
3.2.19. Kıraatler Meselesi	116

3.2.20. Vakf ve İbtida.....	119
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ.....	132

KISALTMALAR

- a.s.** : aleyhis-selam
AÜİF. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. : Bin (İbn)
bkz. : bakınız
bsk. : baskı
by. : basım yeri yok
c. : cilt
çev. : çeviren
DİA. : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
drg. : Dergisi
EÜİFD. : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : hicrî
haz. : hazırlayan
Hz. : hazreti
İA. : İslam Ansiklopedisi
İFAV : İlâhiyat Fakültesi Vakfı
ilv. : ilaveli
krş. : karşılaştırınız
m. : miladî
Matb. : matbaası
md. : maddesi
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö. : ölümü
r.a . : radiyallâhu anh
r.anha. : radiyallahü-anha
s.a.s. : sallallâhu aleyhi ve selem

- sad.** : sadeleřtiren
Saiü. : Sakarya Üniversitesi
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
terc. : tercüme
thk. : tahkik, tahkik eden
ts. : tarihsiz
Üniv. : üniversitesi
vb. : ve benzeri
vs. : ve saire
yay. : Yayıncılık, yayınevi, yayınları
yy. : yayınevi yok

Tezin Başlığı: Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'ân Dili" Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân

Tezin Yazarı: Durmuş ESEN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yunus EKİN

Kabul Tarihi: 05. Haziran. 2008

Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 132 (tez)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri

Bilimdalı: Tefsir

Bu çalışma, Ulûmu'l-Kur'ân'a dair eser vermemiş bir müfessirin tefsirinde bu konulara ne ölçüde yer verdiğini ortaya koymayı ve bu konulardaki görüşlerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bunun için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı tefsiri, Ulûmu'l-Kur'ân açısından incelenmiştir.

Tez, giriş, onu takip eden üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, konunun önemi, tez olarak seçilmesinin sebepleri ve çalışmada takip edilen metot üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın hayatı, eserleri ve Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsiri incelenmiştir.

İkinci bölümde, Ulûmu'l-Kur'ân'ın mahiyeti, kapsamı, tarihi gelişim süreci ve başlıca Kur'ân ilimleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümün ilk ana başlığı altında bugün Tefsir Usûlü eserlerinde Kur'ân Tarihi kapsamında ele alınan vahiy, Kur'ân'ın inzâli, Kur'ân, sûre, ayet gibi konu ve kavramlar, ikinci ana başlık altında ise Kur'ân İlimlerinin temel konuları M. Hamdi Yazır'ın tefsirinden hareketle ele alınmış, onun sözü edilen konu ve kavramlara yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Ulûmu'l-Kur'ân konularına yaklaşımı özetlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Elmalılı, Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân, Tefsir.

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: The Sciences Of The Qur'an (Ulum Al-Qur'an) In M. Hamdi Yazir's Book Titled "Hak Dini Qur'an Dili"

Author: Durmuş ESEN

Supervisor: Assistant Professor Yunus EKİN

Date: 05. June. 2008

Nu. of pages: xi (pre text) + 132 (main body)

Department: The Basic Islamic Sciences

Subfield: The Exegesis

The aim of this study is to examine the views of a famous exegete of the Qur'an, Elmalili Muhammad Hamdi Yazir (1978-1942), concerning the so-called 'the sciences of the Qur'an (ulum al-Qur'an)' in his book titled Hak Dini Qur'an Dili.

The thesis is comprised an introduction, three parts and a conclusion part. In introduction part of the thesis, there are topic of thesis, importance of this topic, causes of choosing this topic and method of the thesis.

In the first part, we analyzed that life of Elmalılı M. Hamdi Yazır, his studies and his commentary which named Hak Dini Kur'ân Dili.

In the second part of the thesis, we checked that importance of 'ulum al-Qur'an', its concept, its historical development and basic sciences of Qur'an.

In the first main title of thirth part, we introduced revelation, sending of Qur'an, Qur'an, sura, verses etc. context of History of Quran which was gotten in procedure of interpretation. In the second main title of this part, we checked that basic topics of 'ulum al-Qur'an' which is given in commentary of Elmalılı M. Yazır and his understanding about notions which we said that at the first sentence of this paragraph.

In the conclusion part, we abstracted that Elmalili Hamdi Yazir's understanding about topics of 'ulum al-Qur'an'.

Keywords: Elmalılı, Ulum al-Qur'an, Qur'an, The Exegesis.

GİRİŞ

İnsanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak için indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in, Allah kelâmı olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. İnsanlık tarihi boyunca hiçbir kitap Kur'ân'ın mazhar olduğu ilgi seviyesine erişememiş ve erişemeyecektir. Bu ilginin göstergesi olarak, nâzil olmaya başladığı dönemden günümüze kadar İslâm âlimleri, Kur'ân'ı anlamak için çalışmalar yapılmış ve yapmaya da devam edecektir. Bu çalışmalardan olmak üzere tedvin döneminden itibaren, Kur'ân'ın inzâli, kıraati, kitabeti, nâsih ve mensûhu, muhkem ve müteşâbihi, i'câzı, tefsiri vb. gibi konularda eserler telif edilmiştir.

Ulûmu'l-Kur'ân'a dair eserlere bütün olarak bakıldığında Ulûmu'l-Kur'ân konularının tek tek incelendiği eserler, birkaç konunun bir arada yer aldığı eserler ve bütün Kur'ân ilimlerini ihtiva etmek maksadıyla yazılmış eserler karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra bu konular, bazı tefsirler ve tefsir mukaddimelerinde ya da tefsir yazılırken yeri geldikçe âyetlerin açıklanması sırasında dile getirilmiştir.

Çalışmanın Konusu

Ulûmu'l-Kur'ân konuları günümüzde, bu konuları tek tek inceleyen veya bütün Ulûmu'l-Kur'ân konularına dair telif edilen eserlerde ve bazı tefsir mukaddimelerinde araştırılmaktadır. Ancak tefsir mukaddimelerinde bu konulara yoğun olarak değinmemiş olan müfessirlerin bu konulara ne kadar değindikleri konusunda yeteri kadar araştırma yapılmış değildir. Bu sebeple biz, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili adlı eserinde Ulûmu'l-Kur'ân konularına yaklaşımını ve bu konulara ne kadar yer verdiğini incelemiş bulunuyoruz. Dolayısıyla çalışma konusu olarak; Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'ân Dili" Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân belirlenmiştir.

Çalışmanın Önemi

Kur'ân-ı Kerîm insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için gönderilmiş ilahi hidâyet rehberidir. Bu bakımdan onu rehber edinenlerin murad-ı ilahiyi anlayabilmeleri son derece önemlidir. Genel tanımı ile Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan bütün ilimler şeklinde tarif edilmiştir. İşte bu sebeple nâzil olduğu

dönemden itibaren insanlar Kur'ân'ı anlamak üzere çeşitli çalışmalar içerisine girmiştir.

Yukarıda değindiğimiz üzere, Ulûmu'l-Kur'ân konularında telif edilmiş eserler ve bazı tefsir mukaddimeleri dışında bu türden çalışmaların eksik olduğu aşikârdır. Muasır dönemde yaşamış ve tefsiriyle döneme damgasını vurmuş, kendisinden sonra yazılmış eserlere rehberlik etmiş olan Elmalılı'nın Ulûmu'l-Kur'ân anlayışını ortaya koymak çağın Kur'ân okumalarını anlama adına çok önemlidir. Konu hakkındaki eksikliklerin giderilmesi için bu tür çalışmaların sayısının artması gereklidir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Kur'ân ilimlerine dair eser vermemiş bir müfessirin, bu konulara ne ölçüde yer verdiğini ortaya koymayı ve bu konulardaki görüşlerini araştırmayı hedefleyen bir çalışmadır. Bunun için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı eserini çalışma konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın Metodu

Bu çalışma, giriş, onu takip eden üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, araştırma konusu olarak seçilmesinin nedenleri ve araştırmada izlenen metot üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın hayatı, eserleri ve Hak Dini Kur'ân dili tefsiri çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

İkinci bölümde Ulûmu'l-Kur'ân kavramının mahiyeti, kapsamı, ortaya çıkışı, gelişim süreci, Ulûmu'l-Kur'ân konusunda telif edilen bazı eserler ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm iki ana başlık altında incelenmiştir. Birinci başlıkta yakın dönemde ülkemizde yazılan Tefsir Usûlü kitaplarında Kur'ân tarihi başlığı altında yer verilen, vahiy, Kur'ân'ın inzâli, Kur'ân, sure ve âyet gibi yine Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili bazı konu ve kavramlar hakkında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın görüşlerine yer verilmiştir. İkinci başlık altında ise, yine günümüz Tefsir Usûlü kitaplarında Kur'ân ilimleri ya da Kur'ân'a dair ilimler başlığı altında incelenen konular hakkında Yazır'ın görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Konular hakkında Elmalılı'nın görüşlerine geçmeden önce konuların farklı kaynaklarda yapılan tariflerine kısaca yer vermek suretiyle

mukayese yapma imkanı hedeflenmiştir.

Sonuç kısmında ise yapılan çalışma özetlenerek ulaşılan neticeler kaydedilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere günümüzde Kur'ân ilimlerine dair yapılan çalışmalar, genelde konu hakkında yapılan müstakil çalışmalar ve mukaddimelerinde bu konulara yer veren müfessirlerin eserleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Müstakil olarak Kur'ân ilimleri için yazılanlar ve mukaddimelerinde bu konuya yer verenlerin dışında kalan müfessirlerin eserleri hakkında ise yeterince araştırma yapılmış değildir.

Burada şunu belirtmemiz gerekir ki Yazır'ın tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân konularının bazıları hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Oğuzhan Şemseddin Yağmur'un "Elmalılı tefsirinde esbâbı nüzûl" yüksek lisans tezi (İzmir 2001), Rıfat Yıldız'ın, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nüzûl sebepleri değerlendirmesi" (Urfa 2006) adlı yüksek lisans tezleri bunlardandır. Tek tek bazı konuların incelendiği çalışmalar yapılmış olsa bile, Elmalılı tefsirinde bütün Kur'ân ilimlerini ihtiva edecek bir çalışma yapılmış değildir. Bu çalışmada ulaşabildiğimiz ve anlayabildiğimiz ölçüde Elmalılı tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân konularının tamamı incelenmeye çalışılmıştır.

Dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husus da Elmalılı'nın tefsirinde Kur'ân ilimlerine dair konular için müstakil başlıklar atmamış olmasıdır. Bu konuyu çalışırken elde ettiğimiz bulguları, Elmalılı'nın âyetleri tefsir ederken yeri geldikçe değindiği yerlerden tespitle elde edilmiştir.

Çalışmamıza müfessirimiz Elmalılı'yı ve tefsirini çeşitli yönlerden tanıtmak ve görüşlerini daha anlaşılır kılmak için, hayatı, eserleri ve tefsirinin kısaca tanıtımı ile başlanmıştır. Çünkü bir kişinin görüşlerini anlayabilmek için o kişinin farklı yönleri ve yaşadığı dönem hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Örneğin Elmalılı Kur'ân ilimlerinin başyapıt eseri olarak kabul edilen Zerkeşî'nin el-Burhân adlı eserini, Suyûtî'nin el-İtkân adlı eserini görmüştür. Yaşadığı dönem itibariyle bu eserlerden etkilenmemiş olması düşünülemez.

Bunun yanı sıra Ulûmu'l-Kur'ân kavramının ilk ortaya çıkışı, tanımının belirginleşmesi ve tarihi gelişim süreci hakkında bilgiler verdik. Bunun sebebi de Ulûmu'l-Kur'ân'ın tarihi gelişim seyri ve dönem içerisinde konu hakkında ortaya konan eserleri bilmemize yardımcı olmak, dolayısıyla Elmalılıya kadar olan birikime ışık tutmaktır.

Kavramın tanımını ve tarihi gelişim süreci hakkında bilgiler verdikten sonra, üçüncü bölümde, gerek günümüzde gerekse geçmiş dönemde konu ile ilgili eserlerde, bazen Kur'ân tarihi başlığı altında, bazen de Kur'ân ilimleri ya da Kur'ân'a dair ilimler başlığı altında incelenen konular kısaca açıklanmıştır. Bu açıklamalardan sonra müfessirimiz Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsirinde bu konulara yaklaşımı tespit edilmiştir. Bu yöntem, konular hakkında hem derli toplu bilgi sahibi olmamızı hem de Elmalılı ile diğerlerini mukayese yapmamızı sağlamıştır. Üçüncü bölümde müfessirimizin görüşlerini ortaya koyarken günümüzde tefsir usulü kitaplarında takip edilen sistematığe uyarak konular iki ana başlık altında incelenmiştir. İlk kısımda Kur'ân tarihi ile ilgili konulara, ikinci kısımda ise doğrudan Kur'ân ilimleri ihtasında bulunan konulara yer verilmiştir.

Müfessirimizin konularla alakalı görüşlerini ortaya koyarken, konular hakkında kısmen sırayla okuyarak kısmen de konular hakkında tefsir usulü ve Kur'ân ilimleri kitaplarında verilen örnek âyetlerin tefsirlerinden yararlanılmıştır. Bu noktada, Elmalılı'nın bir konu hakkında bilgi verecekse bunu Mushaf sırasına göre, konuyla ilgili ilk âyette açıklama yapma prensibinden oldukça istifade edilmiştir. Bununla birlikte konu hakkında örneklerin zenginleştirilmesi açısından diğer âyetlerin tefsirlerine bakmak ta ihmal edilmemiştir.

Değindiğimiz konular hakkında verdiğimiz örnek âyet meallerinin, bütünlük olması açısından, Yazır'ın tefsir kısmına geçmeden verdiği mealler olmasına da özen gösterilmiştir. Çalışmanın tamamında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsirinin Eser Neşriyat tarafından 1979 yılında yapılan baskısından istifade edilmiştir.

Ancak tüm bunları yaparken şunu eklememiz gerekir ki, Elmalılı'nın Kur'ân ilimleri hakkındaki görüşleri elbette bizim tespit edebildiklerimiz kadar değildir. Bu çalışma sadece Elmalılı'nın konular hakkındaki genel kanaatlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Herhangi bir konuda zikredilmeyen bir örnek varsa bu, verilen diğer örneklerle benzerlik teşkil etmesinden dolayıdır. Acziyetimizden dolayı dikkatten kaçırdığımız noktaların hoş görü ile karşılanması ve eksikliklerin giderilmesi için yeni çalışmalara ışık tutması temennimizdir.

BÖLÜM 1: ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, Haziran–1878 yılında Antalya'nın Elmalı İlçesi'nde dünyaya geldi.¹ Babası Şer'iyye Mahkemesi Başkâtibi Numan Efendi, Aydın medreselerinde okuduktan sonra küçük yaşta Burdur'un Gölhisar Kazası'nın Yazır Köyü'nden ayrılarak Elmalı'ya gelip, tahsilini orada tamamlamış olan bir zattır. Büyükbabası Mehmet Efendi, onun babası Bekir Efendi, onun da babası Bedreddin Efendi olup, bütün aile ilmiye sınıfına mensupturlar.² Annesi de, Elmalı ulemasından Esat Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır.³

Kahve ve sigara tiryakisi olan Hamdi Efendi, adları Ahmet Muhtar (1910–1987), Numan (1916–1931), Fitnat (1911–1946) ve Hamdun (1919–1988) olmak üzere dört çocuk babasıdır.⁴

Günümüzde, yazmış olduğu tefsir eseri ile tanınan Hamdi Yazır, yeğeninifadesi ile iri yarı, siyah saçlı, çok heybetli, orta boylu, geniş göğüslü, beyaz tenli, pırıl pırıl kara gözlü, yakışıklı bir zattı. Elmalılı 27 Mayıs 1942 yılında 64 yaşında kalp rahatsızlığından vefat etti. Kabri Sahray-ı Cedid Mezarlığı'ndadır.⁵

1.2. Öğrenim Hayatı

Eğitime önem veren bir aileden gelen Hamdi Yazır ilk eğitimini ailesinden alıp bu eğitimine Elmalı Köyündeki İptidai Mektebinde ve Rüştüyede devam etti. Hızını ailesinden habersiz bir şekilde, kendi başına gerçekleştirdi. Eğitim yaşamında annesi

¹ Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, 2; Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1987, 9; Mardin, Ebu'l-Ula, *Huzur Dersleri II-III*, Mustafa Akgün Matb., İstanbul, 1966, 241.

² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (9 c.), Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979, Mukaddime, I/8.

³ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 2; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, Bilmen yayınevi, İstanbul, 1974, II/785.

⁴ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 18.

⁵ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 16; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 11; Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler ve Kişiler*, (2 c.), ilv. 3.bsk., Kitabevi, İstanbul, 1987, 520.

Fatma Hanım'ın etkisi ve desteği çok oldu.⁶ Hamdi Yazır'ın eğitim hayatı on beş yaşından sonra İstanbul'da devam etti. Buna vesile olan kişi dayısı Mustafa Sarıdır. Dayısı ile İstanbul'a gelişleri zor koşullar altında gerçekleşti. Elmalılı İstanbul'a yerleştikten sonra Küçük Ayasofya Medresesinde ders almaya başladı.⁷

Eğitimini tek hoca ile yapmak istemeyen Hamdi Yazır medrese medrese, hoca hoca gezdi ve sonunda Beyazıt Camiindeki Kayserili Hamdi Efendi Hoca'yı seçip eğitim hayatına burada devam etti. Hoca ve öğrenci ilişkileri iyice gelişen Hamdi Yazır'a hocası tarafından "Küçük Hamdi" lakabı verildi ve bu isimle anılmaya başlandı. İlimde çok ileri seviyede olduğu hocaları tarafından fark edilen Küçük Hamdi'ye, eğitim seviyesine göre dersler verilmeye başlandı.⁸ Bu dönemden sonra bir taraftan kendisi ders okumaya devam ederken aynı zamanda da icazet alarak çeşitli alanlarda ders okutmaya başladı. İlme doymak bilmeyen Hamdi Yazır ilim açlığını öğrenim hayatının her aşamasında göstererek, ne ders hocalığından, ne de hukuktan vazgeçebildi. Verdiği çok başarılı bir sınavla 1906 yılında Beyazıt Dersiamı oldu; ardından da Mekteb-i Nüvab'ı (Hukuk Fakültesi) birincilikle bitirerek bir altın madalya ve beratla ödüllendirildi. 1905'ten 1908'e kadar Beyazıt ve Şehzade Camii'nde ders okuttu.⁹

1908 yılında dört kişiden oluşan (baba, anne, kız ve oğlan kardeş) ailesi İstanbul'a geldi ve yerleşti. 1908 yılı aynı zamanda II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan Meclis-i Mebusan'a Hamdi Yazır'ın Antalya Mebusu (milletvekili) seçildiği yıldır. Bu yılın sonunda Elmalılı, evlendi ve eğitim hayatını hiç ara vermeden hem hocalık hem de öğrencilik yaparak devam ettirdi.¹⁰

Arapçayı çok iyi bilen Elmalılı, o zamanın ilim dili olan Arapça ile yetinmeyerek, şiir dili kabul edilen Farsçayı da öğrendi.¹¹ Ayrıca Kur'ân tilavetinin önemine değer verip Kur'ân'ın kıraati ve diğer çeşitli nedenlerden dolayı müzikle ilgilenmeyi zorunlu gördü

⁶ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 2; Subaşı, Hüsrev, "H. Efendi ve Hat Sanatındaki Yeri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, 318; Mardin, *Huzur Dersleri*, 242

⁷ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 3; Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "Elmalılı Muhammed Hamdi" md., XI/57. Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 10.

⁸ Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 319; Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 4; Mardin, *Huzur Dersleri*, 242.

⁹ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 5; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II/786-787, Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, 161; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 242.

¹⁰ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 6; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 319; Mardin, *Huzur Dersleri*, 242; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 10.

¹¹ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 6.

ve musiki ile de uğraştı.¹² Hattat Sami Efendi ve Bakkal Arif Efendiden hat dersi de alan Hamdi Yazır, öğrendiği her ilmin hakkını verdiği gibi bu dalda da başarılı bir seviyeye ulaştı; günümüze kadar ulaşan başarılı bir hat koleksiyonu bırakmıştır.¹³ Fransızca öğrenmenin yararlı olacağı kanısına vararak çok kısa bir zaman diliminde Fransızca'yı kendi çabaları ile öğrendi, okuduğunu anlayacak, istediği metni Türkçeye çevirecek bir düzeye ulaştı.¹⁴

1.3. Hocalık Ve Siyaset Dönemi

Öğretim hayatına dersiâmlıklıkla girmiş olan Elmalılı, Vaizler Medresesi'nde fıkıh usûlü, Mekteb-i Nüvab ile Mekteb-i Kuzat'ta İslâm hukuku, ahkâm ve nizâmât-ı evkaf, Mekteb-i Mülkiye'de mantık dersleri okuttu.¹⁵ Bu arada huzur derslerine de muhatap olarak katıldı.¹⁶

Birçok dalına el atmış olan Hamdi Yazır, öğretim hayatının dışında politikayla da ilgilendi. Şer'i mahkemelerin Adliye'ye bağlanması üzerine bir İslâm Akademisi hüviyetinde bâb-ı meşihatta kurulan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'ye önce üye (4 Ağustos 1918), daha sonra da (1919) başkan olarak atandı. Bu teşkilat, Sultan Reşat'ın saltanatı zamanında ortaya çıkan dini meselelerin halli ve İslâm'a yapılan hücumların ilmi açıdan defî gayesiyle kurulmuştu. 1919'da vermiş olduğu bazı dersleri bırakarak Medresetü'l-Mütehassisîn'deki mantık derslerini ve Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'deki görevini devam ettirdi.¹⁷

I. Damat Ferit Paşa hükümetinin kurulmasından sonra 1919'da Hamdi Yazır'a, her ne kadar kendisi kabul etmek istemese de, Evkaf Nazırlığı (Vakıflar Bakanlığı) verildi.¹⁸ Kısa bir süre sonra da Â'yan azalığına (senatörlüğe) seçildi; ilmi rütbesi de Medrese-i

¹² Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 6.

¹³ Mardin, *Huzur Dersleri*, 242; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 323.

¹⁴ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 7: Yavuz, *DİA*, XI/57.

¹⁵ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 8, Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 319.

¹⁶ Mardin, *Huzur Dersleri*, 241-242; Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizm*, 162; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II /519.

¹⁷ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 8; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 319; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 11; Mardin, *Huzur Dersleri*, 242.

¹⁸ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II/519; Mardin, *Huzur Dersleri*, 243; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 11; Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 9, Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 320.

Süleymaniye müderrisliğine terfi edilip ikinci rütbe Osmanî nişanı ile taltif edildi.¹⁹ Bir müddet İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilim şubesinde görev de aldı.²⁰

Evkaf Nazırlığını başarı ile devam ettirirken Damat Ferit Paşanın istifası ile bu görevi sona erdi. Fakat politika hayatı devam etti ve bu dönemden sonra çok geçmeden Osmanlı Ayan Meclisine üye seçildi, üç yıla yakın bu görevinde çalıştı. Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekildikten sonra savaş sonlarına doğru Damat Ferit Paşa kabinesindeki görevi dolayısıyla, Milli Mücadele aleyhinde bu kabinelerin verdiği karardan sorumlu tutularak, gıyabında idama mahkûm edildi. 1922 yılında ki tutukluluk süresi bir aydan fazla süren Hamdi Yazır, Ankara'da ki savunmasını kendisi yaptı ve bu süreden sonra aklanarak serbest bırakıldı.²¹ Bu dönem zarfı içinde Osmanlı Devleti son bulup Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Böylece Elmalılı'nın vermiş olduğu dersler de medreselerin lağvedilmesiyle sona erdi. İstanbul'a dönünce bir bakıma inzivaya çekildi ve camiye gitmek dışında vefatına kadar evinden çıkmadı.²² 1922–1923 yılında ders boşluğundan istifade ederek “Metalib ve Mezahib” adlı Fransız filozoflarından Paul Janet ile Gabriel Sealles'in “Historie de la Philosophie, Les Problemes et Les Ecoles” Fransızca eserini Türkçe'ye tercüme etti.²³

1926 yılında Diyanet İşleri Başkanlığınca Kur'ân'ı tefsir etme görevi Hamdi Yazır'a, meal kısmının yazılması da Mehmet Akif Ersoy'a verildi. Mehmet Akif'in meal yazma işini bırakmasıyla bu görev de Ona devredildi. Belli bir miktar para ile bu görevi üstüne alan Elmalılı, artık kendisini tefsir çalışmasına adadı. 12 yıl süren çalışma sırasında hastalıklarla mücadeleye de başladı ve 1934 yılında kalp krizi geçirdi. Bir süre yatağa bağlandı, kendini iyi hissetmeye başlar başlamaz hızlı bir tempo ile yine tefsir çalışmasına döndü. 1938 yılında hastalığının verdiği endişe ile kısa sürede tefsirini bitirdi.²⁴

¹⁹ Mardin, *Huzur Dersleri*, 243; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 11.

²⁰ Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II/519.

²¹ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 10-13; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, s. 11; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II/520

²² Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II/520; Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 11-15

²³ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 13; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, II/520.

²⁴ Paksüt, *Elmalılı Sempozyumu*, 13-14; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 320; Yıldırım, Suat, “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsiri”, *Yeni Ümit*, Sayı: 20 Yıl: 5, Nisan-Mayıs-Haziran 1993.

1.4. İlmî Şahsiyeti

Hamdi Yazır, tefsir, kelâm, usûl, fıkıh, felsefe, mantık dallarında dirâyetini eserleriyle ortaya koymuştur. Almış olduğu eğitimle yetinmeyerek kendisini daha ileri seviyelere getirmiş olan Elmalılı, öğrendiği tüm ilimleri derleyerek bunu günün insanlarına güzel bir şekilde aktarmış bir âlimdir. İlim adamlığı sıfatını daima korumuş, siyasete girdiği, mebus hatta bakan olduğu dönemlerde bile, ilimden uzaklaşmamıştır.²⁵ İlim sahasında kalmaya herkesten fazla çaba sarf etmiş, bu bakımdan da kendisi Meclis'te, "ilmiyye sınıfının nâsiye-i pâki, medâr-ı iftihârı" övgüsüyle takdim edilmiştir.²⁶

Muhammed Hamdi Yazır, İslâmî ilimlerdeki derin vukufunun yanı sıra felsefî düşünce ve pozitif ilimlerin önüne engel konulmaması gerektiğini kuvvetle savunmuştur. Kendi ifadesine göre ictihad ehliyetini haiz bir âlim olan Elmalılı, fıkıh ve usul-i fıkıh sahasında derin vukuf sahibi ve Hanefî fikhına bağlı idi.²⁷

Muhtelif ilimler okutmuş ve özellikle on beş yıl fıkıh ile meşgul olmuş bir hoca olarak, batı hukukunun esaslarını tanımak ve İslâm hukuk ve medeniyetinin beşeri ve sosyal değeri karşısında mukayeseli bakış imkânı elde edebilmek için bir batı dili öğrenme zorunluluğunu daha o zamanlar hissedebilecek derecede ileri görüşlü bir âlimdir.²⁸

Hamdi Yazır, bir meşrutiyet mütefekkeri olarak gerek cumhuriyet döneminden önce gerekse cumhuriyet döneminde hem dinî, hem hukukî, hem içtimaî hem de felsefî meseleler üzerinde derinliğine düşünmüş; bunların bir kısmına yeni sayılabilecek çözüm yolları getirmiştir. Elmalılı yenilikçiliğini muhafazakârlığı ile bağdaştırmayı sağlamış, ilminin ve fikriyatının birbirini tamamlayarak orijinal görüşler haline getirmiştir ve bunları eserlerinde de ortaya koymuştur.²⁹

1.5. Eserleri

Hamdi Yazır, atmış dört yıllık yaşamı boyunca pek çok eser yazmıştır. Geride bıraktığı eserlerden bir kısmı basılmış, bir kısmı ise basılmamıştır. Basılmış olan eserleri: telif, tercüme ve makalelerden olmak üzere şunlardır:

²⁵ Yavuz, *DİA*, XI/58-59.

²⁶ Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Alimleri*, 13.

²⁷ Elmalılı, *Mukaddime*, I/19.

²⁸ Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 321.

²⁹ Yavuz, *DİA*, XI/58-59.

1.5.1. Telifleri

1. “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı tefsiri. 1935–1939 yıllarında Ebuuzziya Matbaasında İstanbul’da, bir cildi fihrist olmak üzere 9 cilt ve 6433 sayfa halinde, on bin takım olarak basılmış Türkçe tefsirdir.
2. “İrşadu’l-Ahlâf fi Ahkami’l-Evkaf”. Mülkiye Mektebinde hoca iken okuttuğu dersleri ihtiva eden eseri 1911 yılında basılmıştır. Ahkâm-ı Evkaf adıyla da ders notlarının basımı vardır.³⁰ Bu eserin Latince transkripsiyonu Nazif Öztürk tarafından yapılmıştır.³¹
3. “Sefer Bahsi”. Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinin 8 ve 9. ciltlerinin baş kısmına konulan ve Ahmet Hamdi Akseki’ye yazdığı bu uzun mektup, Yazır’ın oğlu Muhtar Yazır tarafından 1960 yılında Nebioğlu Basımevinde bastırılmıştır.³²
4. “Hz. Muhammed (sav.)’in Dini (İslâm)”. Hak Dini Kur’ân Dili adlı tefsirinin baş kısmına konulan Anglikan Kilisesi tarafından yöneltilmiş sorulara yazmış olduğu cevaplardır.³³

1.5.2. Tercümeleri

“Metâlib ve Mezâhib” adıyla yayınlanan kitabı, Paul Janet ve Gabriel Seailles’in “Historie de la Philosophie, Les Problemes et Les Ecoles” isimli kitabın tercümesidir. Tahlili Felsefe Tarihi Metâlib ve Mezâhib Ma-ba’det’Tabîa ve Felsefe-i İlâhiyye adı ile çevrilen eser İstanbul Matbaa-i Âmire’de 1926 yılında basılmıştır.³⁴

1.5.3. Makaleleri

Sırât-ı Müstakîm, Sebîlü’r-Reşad ve Beyânu’l-Hak ve Cerîde-i İlmiyye dergilerinde çeşitli konularda 70’e yakın makâlesi yayımlanmıştır.³⁵ Yazır’ın bu makaleleri iki cilt halinde Kitabevi tarafından basılmıştır³⁶

³⁰ Ersöz, İsmet, “Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, 172. Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 322; Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, II/520.

³¹ bkz. Öztürk, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (ahkamu’l-evkaf), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995.

³² Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 172.

³³ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 172.

³⁴ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 172; Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, II/520.

³⁵ Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, II/520.

Basılmamış olan eserleri ise şunlardır:

1. Mantık-ı İstindâci ve İstikrâi. İngiliz filozofu Alexandre Bain'in " Logigue Deductive" adı ile Fransızca'ya çevrilmiş eserinden yapılan tercümedir. Süleymaniye Medresesinde ders notu olarak verilmiş ancak basılmamıştır.³⁷
2. Hücetü'l-Lâhi'l-Bâliğa tercümesi.³⁸
3. Usûl-ü Fıkha dair bir eser.³⁹
4. Yarım vaziyette bir hukuk kamusu.⁴⁰
5. Bir kısmı eksik divanı⁴¹.

1.5.4. Elmalılı'nın Görüşleri Ve Tefsiri Hakkında Yapılan Bazı Çalışmalar

Yeni bir dönem başlangıcında önemli bir konuma sahip olan Hamdi Yazır'ın görüşleri, döneminden günümüze kadar ilgi çeken bir alan olmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşleri ve tefsiri hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

"Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu" (4-6 Eylül 1991), T.D.V. yay., Ankara, 1993⁴²

Fahri Gökcan, "Commantaire du Coran par Elmalılı", Université de Paris, Paris, 1970.

İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'ân Dili", Selçuk Üniversitesi, Konya, 1985.⁴³

Tahsin Görgün, "Hamdi Yazır'ın Görüşleri ve İlim Felsefesi", Ankara Üniversitesi, Ankara, 1984.

Ünal Üneş, "Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinde Tabii İlimlerin Yeri", Atatürk

³⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır: Makaleler I-II, Kitabevi, İstanbul, 1998; Ayrıca bkz, Yazıcı, Nesimi, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, 25-32.

³⁷ Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 322; Mardin, *Huzur Dersleri*, 246.

³⁸ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 173; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 322.

³⁹ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 173.

⁴⁰ Mardin, *Huzur Dersleri*, 246; Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 173; Subaşı, *Elmalılı Sempozyumu*, 322.

⁴¹ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 173.

⁴² 1991 yılında yapılan sempozyumda sunulan 27 tebliğ, 1993 yılında T.D.V. Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.

⁴³ Özel, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c:14, sy:1, 2001, 145.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1984.

Mustafa Özel, “Elmalılı ve Mevdudi’nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1999.

Coşkun Dikbiyık, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Felsefî Yönü ve Tefsirindeki Felsefî Unsurlar”, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1986.

İbrahim Gürses, “Elmalılı Tefsiri’nde Psikoloji Konuları”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1990.⁴⁴

Yasin Çırçır, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Peygamberlikle İlgili Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1995.

Alaattin Dikmen, “Elmalılı Tefsirindeki Sosyolojik Yaklaşımlar”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1995.

Nurettin Başyiğit, “Elmalılıda İlmi Tefsir”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1996.⁴⁵

Hüseyin Kurt, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Felsefî Düşüncesi”, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1996.

İkram Demirel, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Ahiret Hayatı Hakkındaki Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1997.

Abdulhamit Sinanoğlu, “Elmalılı M. Hamdi Yazır Tefsirinde Allah ve Alem”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Hatice Özseraç, “Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Tasavvuf Anlayışı”, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.⁴⁶

Sabri Yılmaz, “Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1997.

İlhan Güneş, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın İsbât-ı Vacip Konusundaki Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi, Bursa.⁴⁷

⁴⁴ Özel, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, 146.

⁴⁵ Özel, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, 147.

⁴⁶ Özel, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, 148.

⁴⁷ Özel, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, 149.

Fatma Satılış, “Hak Dini Kur’ân Dili’nde Felsefî Unsurlar”, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2000.

Kemal Göz, “Düşünce Tarihimizde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 1998.

Mehmet S. Aydın, “Elmalılı’da Teceddüt Fikri”, Din Öğretimi Dergisi, 1992.

Ali Yılmaz, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Türkçesi”, Din Öğretimi Dergisi, 1992.

Halis Albayrak, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışı”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993.

Ahmet Nedim Serinsu, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Fransızca’yı Öğrenmesi Hakkında Bir Hatıra”, Diyanet Dergisi, XXXI/2, 1995,

Suat Yıldırım, “Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Tefsiri”, Yeni Ümit Dergisi, III/20, 1993.

Nevzat Yaşar Aşkoğlu, “M. Hamdi Yazır’ın Terbiye Anlayışı ve Eserlerine Eğitimci Gözüyle Bir Bakış”, Din Öğretimi Dergisi, 1991.⁴⁸

Oğuzhan Şemseddin Yağmur, “Elmalılı tefsirinde esbâbı nüzûl”, DokuzeYLül Üniversitesi, İzmir 2001,

Rıfat Yıldız’ın, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Nüzûl sebepleri değerlendirmesi”, Harran Üniversitesi, Urfa 2006

1.5.5. Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri ve Bazı Özellikleri

Kur’ân-ı Kerîm nâzil olduğu andan günümüze kadar anlaşılmaya çalışılmış, üzerinde çokça araştırmalar yapılmış ve hâlâ da bu çalışmaların devam ettiği son ilahi kelâmıdır. İslâmiyet’i kabul edip dilleri Arapça olmayanlar tarafından da hem mealleri hem de tefsirleri yapılmış; hâlâ da yapılmaktadır. Aynı şekilde İslâmiyet’i kabul eden Türkler tarafından da Kur’ân üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Kur’ân, Türkçe’ye Samanoğullarından Mansur bin Nuh devrinde (h. 354/m. 956) tarihinde bir ilim topluluğu tarafından tercüme edilmiştir. O zamandan beri de Uygur, Arap ve Latin harfleri ile çeşitli tercüme ve tefsirler yazılmıştır. Türk âlimleri Kur’ân-ı Kerîm’in

⁴⁸ Sülün, Murat-Çelik, Ömer, *Türkiye Kur’an Makaleleri Bibliyografyası*, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul, 1999, 72

tefsiri hususunda büyük hizmetlerde bulunmuşlardır, fakat yazdıkları tefsirlerin en önemli kısmı Arapçadır.⁴⁹

Tefsir, Kur'ân için her zaman ihtiyaç duyulan alanlardan biridir. Elmalılı'yı da tefsir yazmaya sürükleyen en önemli neden yaşamış olduğu dönem ve bu dönemin insanlarda yol açtığı problemlerdir.⁵⁰ Cumhuriyetin ilanından hemen sonra piyasaya çıkan Kur'ân çevrilerinin hatalarla dolu olması sebebiyle bu işin daha ciddi olarak yapılması ve devletin Kur'ân'ın tercümesi meselesine el atması yönünde görüşler ortaya çıkmış ve bir süre sonra bu konuda genel bir kanaat oluşmuştu. 1925 yılında Diyanet İşleri Reisliğinin bütçe müzakerelerinde elli imzalı bir önerge sunulmuş ve bu işe 20.000 liralık bir tahsisat verilmesi karara bağlanmıştı. Böylece, Ahmet Hamdi Akseki'nin özel gayretleriyle Kur'ân'ın tercümesi Mehmet Akif'e, tefsir kısmının yazımı ise Elmalılı Hamdi Yazır'a havale edildi.⁵¹

Yazır, Tefsirine başlamadan önce Mısırlı Prens Abbas Hâlim Paşa'nın teşvikiyle büyük bir İslâm Hukuku Kamusu ile meşgul oldu. Bu eserle birkaç sene meşgul olduktan sonra yarıda bırakarak kendisine verilen Türkçe tefsir görevini anlaşıma dâhilinde verilen süre içinde yazmaya başladı.⁵² Bunu kendisi şöyle ifade etmektedir:

“Kur'ânı anlamayan da tercümesine dolanır. Bundan dolayı memleketimizde Kur'ân-ı Kerîm tercemesi namiyle şöyle böyle bazı neşriyat görüldü ki, öyle ki içlerinde aslından değil de yabancı tercümanlardan terceme edilenler bulundu.... Buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Diyanet İşleri Riyasetine bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir teveccüh eseri olarak benden tefsir ve terceme yazmam istendi.”⁵³

Eser, Diyanet İşleri Riyaset bütçesinden ayrılan tahsilâtla on iki yıllık (1926–1938) bir çalışma ile tamamlanmış, 1935–1939 tarihlerinde 9 cilt ve 10 bin takım olarak Ebuzziya Matbaasında İstanbul'da basılmış, 2000 takımı müellife verilirken geri kalanı ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Eserin 2. baskısı ofset olarak İstanbul–1960 ve İstanbul–1971 tarihlerinde yapılmıştır. Üçüncü baskısı (1979) esas alınarak Suat Yıldırım başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan bir fihris esere onuncu cilt olarak ilave edilmiştir (İstanbul–1982). Eser Türk dilindeki hızlı değişim sebebiyle daha iyi

⁴⁹ Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 169

⁵⁰ Bilgin, Mustafa, *DİA.*, “Hak Dini Kur'an Dili” md., XV/153

⁵¹ Cündioğlu, Düccane, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler*, Kitabevi, İstanbul, 1998, 123; Ersöz, *Elmalılı Sempozyumu*, 169-177; Albayrak İsmail, *Klasik Modernizm*, 158-160.

⁵² Albayrak İsmail, *Klasik Modernizm*, 166.

⁵³ Elmalılı, *Mukaddime*, I/8.

anlaşılmasını sağlanmak amacıyla İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Muhsin Demirci ve İbrahim Tüfekçi'den oluşan bir grup tarafından sadeleştirilmiştir. Ayrıca eserin başka sadeleştirmeleri de mevcuttur.⁵⁴

Elmalılı'nın tefsir anlayışı, temel noktalarda geleneksel Kur'ân tefsiri yazan müfessirlerin anlayışıyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Örneğin Mehmet Paçacı Elmalılı tefsiri hakkında "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsiri, neredeyse Râzî tefsirinin çağdaş bir versiyonu gibidir" demektedir.⁵⁵ Ancak bu onun önceki müfessirlerden ayrılan yönlerinin olmadığını göstermez. Yazır'ın almış olduğu eğitim, içinde yaşamış olduğu kültür, o dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, ilmi ve felsefi açıdan taşıdığı özellikler itibarıyla önceki müfessirlerden çok daha farklı bir dünyanın insanı olduğu açıktır. Bu gerçek, doğal olarak Elmalılıya, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Ayrıca özellikle batı felsefesini yakından tanınması, onun kendinden önceki müfessirlerden farklı bir bakış açısı yakalaması neticesini vermiştir.⁵⁶

Tefsirine mukaddime ile giriş yapan⁵⁷ Elmalılı, ilk önce güzel bir dua ile bunu süsleyip sonra da aile nesebini belirtmek suretiyle mukaddimesine devam etmektedir.

Kur'ân tercümesi etrafında yapılan yayınları ve özelliklerini belirtip, eserini yazmaya vesile olan olayları özetlemiştir. Tercüme ve tercümenin özellikleri, zorluğu, Kur'ân nazmı gibi konular hakkında bilgi verip Kur'ân'ın edebi parlıtlarına işaret, O'nun Allah'tan başka kimse tarafından dokunulamayacak "ilâhi bir kumaş" olduğuna temas etmiştir. Kur'ân'dan bahsetmek isteyenlerin "hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmeleri"⁵⁸ şartını koymuştur. Kur'ân'ın üslûbundan, ifade ve ibarelerinin güzelliklerinden bahsettikten sonra⁵⁹ bazı tercüme örnekleri vermiştir. Nasıl bir tercüme yaptığını şöyle özetlenebilir:

Arapça kuralları ilgilendiren kelimelerle ilgili tahliller azdır. Kelimelerden çok mananın tefsirine çalışılmıştır. Âyetler ve sureler arasındaki münasebet konusunda

⁵⁴ Bilgin, *DİA.*, XV/153-163.

⁵⁵ Paçacı, Memet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem", *İslamiyat*, IV, (2001), sayı:4, 99.

⁵⁶ Yavuz, *DİA.*, XI/159; Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizm*, 171; Albayrak, Halis, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı" *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, 154.

⁵⁷ bkz. Elmalılı, Mukaddime, I/7-32.

⁵⁸ Elmalılı, Mukaddime, I/15.

⁵⁹ Elmalılı, Mukaddime, I/16.

örnekler vererek Kur'ân'ın i'câz özelliklerinden birini ortaya koymuştur. Âyetlerin nüzûl sebeplerine, nesh konusuna, bazen öğüt ve ahlâka, îman ve amelî konulara, ve akâma dair açıklamalarda bulunmuştur. Zamanımızı ilgilendiren ilimler ve sanatlar, hikmet ve felsefe ile ilgili bilgiler ve daha birçok konuda bilgiler vermiştir.⁶⁰

Elmalılı'nın eserine baktığımızda meâlin sade ve vecîz olduğu görülür. Aslı Arapça ve Farsça olsa da dilimizin öz malı olmuş kelime ve terkipleri olduğu gibi kullanmıştır. Herkesin bilip-kullandığı varken, başkasını tercih etmemiştir. Yerine göre nassın asıl manasından uzaklaşmamak için Arapça ve Farsça kelimeleri aynen kullanmış, "sıratı müstakim yerine doğru yol" ifadesinden de anlaşıldığı üzere aynen iktibas edip, sonra açıklamada bulunmuştur. Uygun düşmüş ve gerekli olmuşsa batı dillerinden özellikle Fransızca'dan nakillerde bulunmuştur.⁶¹

Bu açıklamalardan sonra Diyanet ile yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak tefsirini yazış tarzını şöyle sıralamıştır:

"Âyet yazılır, âyetin meâli şerifi verilir, âyet veya âyeti Kerîmelerin izah ve tefsirine geçilir ki bunda da dikkat edilecek hususlar şunlardır: Münâsebet, sebebi nüzûl, kıraat ilmi, yerine göre terkip ve kelimelerin dildeki açıklamaları, itikatta Ehli Sünnet, amelde Hanefî mezhebi dikkate alınarak âyetlerin hükümleri ve alâkadar oldukları konuları içererek başka âyetlerle irtibat kurularak açıklanması, yabancı müelliflerin yanlış anlamalarına cevaplar, mukaddime ve Kur'ân ve Kur'ân'la ilgili bazı konuların açıklanması."⁶²

Yazır tefsirini nasıl yazacağını açıkladıktan sonra eserinin herhangi bir Arapça eserinin tercümesini olmadığını belirtmiştir. Kur'ân'ı tefsir ederken birinci esas olarak, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, ikinci esas olarak Kur'ân'ın hadislerle tefsirine öncelik verdiğini beyan etmiştir. Üçüncü esas olarak da Sahabe Tabiûn'un kavillerinin geldiğini söylemektedir. Ancak bu kavillerin hadis mi yoksa te'vil mi oldukları konusunda ihtiyatlı davranmaktadır. Bu ihtiyatın sebebi, Sahabe veya Tabiûn'dan gelen rivâyetin Peygamber efendimize ait olup olmaması yönüyledir. Elmalılı'nın tefsirini yazarken takip ettiği dördüncü esas ise, bu üç esastan sonra Arapça, şer'î ilimler ve akıl çerçevesinde çıkarılabilecek te'vil kısmıdır.⁶³

⁶⁰ Elmalılı, Mukaddime, I/19.

⁶¹ Elmalılı, Mukaddime, I/16-18.

⁶² Elmalılı, Mukaddime, I/19-20.

⁶³ Elmalılı, Mukaddime, 29-30; Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizm*, 168.

Tefsirini ilmi bir tertip üzere oluşturan Elmalılı bu arada ilmi çalışmalara uygun şekilde yararlandığı kaynakları da belirtmiştir:

“Ebussuûd, Kadı, Keşşaf, Fahri Razi'nin Tefsir-i Kebir'i, Cessas Ebu Bekri Razi'nin Ahkâm'ı, Ebu Hayyan'ın Bahri Muhit'i, İbni Cerir'in Tefsir-i Kebir'i, Tefsir-i Nisaburi, Alusi'nin Tefsir-i Kebir'i; hadisten Kütübi Sitte, İbnü'l-Esîr'in en-Nihaye'si daima yanımda bulunan kaynaklardır. Bunlardan başka gerektiğinde İstanbul kütüphanelerinde bulunan birçok tefsire ve diğer ilimler ve sanatlarla ilgili kitaplara da başvurulmuştur.”⁶⁴

Tefsirinin bir başka özelliği, birçok müfessir gibi sadece nakletmekle yetinmeyip, yerine göre nakiller arasında tercih yapması, yanlış bulduklarını tenkit edip ve bazı konularda kendi görüşlerini açıkça ortaya koymuş olmasıdır.⁶⁵

Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm'in tanımını yapıp Kur'ân'ın isimlerinden el-kitap, el-furkan, el-hüda, ez-zıkr gibi isimleri de açıklamıştır. Daha sonra da sure ve âyet tanımlarını yapıp mushaf, Kur'ân'ın cemi konularına da değinmiştir.⁶⁶

Tefsir, tevil ve mealin ne olduklarını bu ilimlerin özelliklerini açıklayarak kısa bir tefsir usulü dersi vermiş, bunlarla Türkçe bir tefsir eserinde bulunması gerekli bilgiler vermek ve okuyucuya kısa ve öz bilgi vermeyi amaçladığını açıklamıştır. Son olarak da Kur'ân'ın fazileti bölümüne yer vererek mukaddimesini bitirmiştir.⁶⁷ Tefsir ve Kur'ân'la ilgili bu özlü bilgileri verdikten sonra Elmalılı, tefsir bölümüne geçerek tefsirini mushaf yani “Fatıha-Nas” sırasına göre yazmıştır.

Tefsir bölümünde Fatıha suresini⁶⁸ ve Bakara suresini⁶⁹ çok geniş ve tafsilatlı olarak ele almış ve bu sahadaki yeterliliğini belki de kanıtlama çabasını göstermiştir. Üslubu günümüzde yazılan Türkçe tefsirlere bakarak ağır olmakla beraber kendi döneminin güzel bir Türkçesidir. Müellifin üslup ve ifade bakımından ne kadar titiz olduğu ve mana ile şekil arasında bir ahenk bulunmasına ne kadar ehemmiyet atfettiği eserin her tarafında görülmektedir. Her şeyden evvel edebî ifade ile ilmî ifade bu eserde birbirinden ayrılmıştır. Lüzumu olan yerlerde edebiyat sanatının inceliklerinden istifade

⁶⁴ Elmalılı, Mukaddime, I/20.

⁶⁵ Elmalılı, Mukaddime, I/20; Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizm*, 171.

⁶⁶ Elmalılı, Mukaddime, I/20-32.

⁶⁷ Elmalılı, Mukaddime, I/26-32.

⁶⁸ bkz.Elmalılı, I/3-145.

⁶⁹ bkz.Elmalılı, I/146-1008.

etmiş lüzumu görülen yerlerde de ilmi ifadenin kuvvetli mantık ve vakarını ortaya koymuştur.

Meal olarak yazdığı bölümlerde, Kur'ân'ın ifade tarzına aynen uymuş, cümle teşkil tarzı ve nahvi aynen bırakmış, ifadeleri Türkçe şive ve üsluba göre değiştirmiştir. Meal kısımlarında yaptığı dilbilgisi kurallarını bir yana bırakarak, sadece Arapça kelimeyi kaldırıp yerine Türkçesini koymuş, aslındakinden fazla kelime ile meal vermemeye gayret göstermiştir.⁷⁰

⁷⁰ Elmalılı, Mukaddime, I/9-12.

BÖLÜM 2: ULÛMU'L KUR'ÂN'IN MAHİYETİ KAPSAMI VE GELİŞİMİ

2.1. Mahiyeti ve Kapsamı

Ulûmu'l-Kur'ân kavramı, “ulûm” ve “Kur'ân” kelimelerinin izafet halinde bir araya gelmesi ile meydana gelmiş bir kavramdır. “Ulûm” kelimesi sözlükte, anlamak, bilmek, kesin görüş sahibi olmak vb. manalara gelmektedir.⁷¹ İstılahta, meseleleri delilleri ile idrak etmek⁷²; tedvin dönemi âlimlerinin istilâhında ise, bir cihetle yazıya geçirilip, kayıt altına alınan, nazarî küllî, zarurî, cüzî veya şahsî mesele anlamını taşıyan ilim kelimesinin çoğuludur.⁷³

Ulûmu'l-Kur'ân vahyin inmeye başladığı andan itibaren, vahye muhatap olan insanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak süreç içerisinde bu gün anladığımız anlamda sistemleşerek tanımı belirginleşmiş ve kapsamı sınırlandırılmıştır. Tarihi gelişim süreci ve süreç içerisinde konu hakkında telif edilen eserler hakkında bilgi ilerleyen bölümde tafsilatı ile verilecektir.

Ahmet Nedim Serinsu, el-Kifâfi'den naklederek, “Ulûmu'l-Kur'ân kavramının bu günkü araştırmalarımızda kullandığı şekliyle belirginleşmesi Zerkeşî (ö. 794/1391) sayesinde, hicrî VIII. asırda vuku bulmuştur”⁷⁴ diyerek, kavramın tanımı hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur. Zerkeşî ise eserinde kendinden önceki âlimlerin Kur'ân ilimlerinin tamamını kapsayacak bir eser ortaya koymadığını belirtmiştir. Bunu “mütেকaddimin dönemi âlimlerinin hadis ilminde ortaya koydukları gibi bir eser telif etmemelerini garipsiyorum” şeklinde ifade etmektedir. Bu yüzden de bu alanda kendinden önceki insanların ele aldığı bütün disiplinleri toplayan bir eser ortaya koymak istediğini belirtmiştir. Eserinin yazma amacını, Kur'ân ilimlerinin kapılarını açmak, bu sahada çalışma yapacak olanlara örnek olmak ve Kur'ân tefsirine girişenlere yardımcı olmak⁷⁵ olarak belirten Zerkeşî bu gün anladığımız anlamda bir Ulûmu'l-Kur'ân tanımı yapmış olmaktadır. Onuncu asır ulemasından Suyûfî (ö. 911/1505) “el-

⁷¹ İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1990, XII/417.

⁷² Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1324, “İlim” mad.

⁷³ Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1980, I/13.

⁷⁴ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1994, 45.

⁷⁵ Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1972, I/9.

İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserinde Kur'ân ilimleri hakkında seleflerinin Ulûmu'l-Hadîs gibi bir sistematik geliştirme çabalarını destekler görünmektedir.⁷⁶ Netice itibariyle Suyûtî'de Kur'ân ilimleri tamamen teşekkül etmiştir ve onun eseri de bunun delilidir.⁷⁷

Terkibin izafet özelliği dikkate alındığında Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinden, Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlayan ve ona dayanan bütün ilimlerin anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır.⁷⁸ Muhsin Demirci "buradaki ilim kelimesinin çoğul kullanılmasından yola çıkarak, onunla Kur'ân'a çeşitli açılardan hizmet eden birden çok ilimlerin kastedildiğini söylemek mümkündür" demektedir.⁷⁹

Ulûmu'l-Kur'ân terkibi zaman içerisinde belli konuların işlendiği bir ilim dalı olarak Kur'ân'la uzaktan yakından ilgili bütün ilimleri ifade etmek üzere tedricen terimleşmiştir.⁸⁰ İşte bahsettiğimiz bu anlayış çerçevesinde Ulûmu'l-Kur'ân; nüzûlü, tertîbi, cem'i, yazılması, kıraati, tefsiri, i'câzı, muhkem ve müteşâbihi, mekkî ve medenîsi, nâsîh ve mensûhu vb. açılardan Kur'ân'ı ilgilendiren birçok konular şeklinde tarif edilmiştir.⁸¹

Bir kısım ulema, Kur'ân İlimlerini ve Kur'ân'dan istinbat edilen ilimleri tafsilatlı olarak incelemiş; hatta Kur'ân ilimlerinin sayısı konusunda belli rakamlar bile öne sürmüşlerdir. Örneğin Zerkeşî el-Burhân adlı eserinde Kur'ân ilimlerini 47 başlık altında toplamış, bununla birlikte bu ilimlerin belli bir rakamla sınırlandırılmayacağını ifade etmiştir.⁸² Celaleddin es-Suyûtî ise el-İtkân adlı eserinde bu ilimleri 80 başlık altında incelemiş, tıp, astronomi, fizik, kimya gibi bilimlere müstakil birer başlık tahsis etmiştir.⁸³ Nitekim Suyûtî el-İtkân'da, Zerkeşî'nin Ebû Bekr İbn Arabî'nin "Kânûnu't-Te'vîl" adlı eserinden naklettiği bilgiyi eserinde zikrederek, Kur'ân ilimlerinin sayısını 77450 olarak verdiğini bildirmiştir. İbn Arabî bu rakama, her kelimenin, zahır, batnı,

⁷⁶ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmil'l-Kur'ân*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, 1985, I/7.

⁷⁷ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 51.

⁷⁸ Zerkânî, *el-Menâhil*, I/17.

⁷⁹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 94; Ayrıca krs. Zerkânî, *el-Menâhil*, I/16.

⁸⁰ Kahveci, İhsan, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, Basılmamış Doktora tezi, Saü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 47.

⁸¹ Zerkânî, *el-Menâhil*, I/27; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 47.

⁸² Zerkeşî, *el-Burhân*, I/9-12

⁸³ Suyûtî, *el-İtkân*, II/162

haddi ve matlaı bulunmasından ötürü Kur'ân kelimelerini 4 ile çarparak ulaşmıştır. Terkipler ve aralarındaki irtibatların söz konusu edilmesi halinde ise bu ilimlerin adedinin ancak Allah Teâlâ zatında bilinebileceğini ifade etmiştir.⁸⁴ Ancak Ahmet Nedim Serinsu bu görüşleri mübalağalı bularak, burada asıl ifade edilmek istenen şeyin Kur'ân'ın engin ve eşsiz manalar denizi olduğunun kast edildiği sonucuna varmıştır. Bu tür görüşleri de yoruma açık birer tevil olarak değerlendirmek gerektiğini söylemiştir.⁸⁵

Ulûmu'l-Kur'ân'ın kapsamını belirlerken Kur'ân'ın anlaşılmasında doğrudan alakalı olan ilimlerin dışında kalan bilim dallarının da tamamen ihmal edilmemesi için, istifade edilecek noktalarda, bu bilim dallarına başvurmak cihetine gidilmesi de son derece gereklidir.⁸⁶ Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de tabii ilimler hakkında bir kısım verilerin bulunuyor olması bu ilimlerin Kur'ân ilimleri çerçevesine dahil edilmesi anlamına gelmez.⁸⁷

Burada Kur'ân ilimleri ile yakından ilgisi bulunan Usûlü't-Tefsîr'e, onun ortaya çıkışına ve Ulûmu'l-Kur'ân ile ilişkisine de kısaca temas etmek gerekir. Usûlü't-Tefsîr adıyla yazılan eserlere bakıldığında bunların daha ziyade Kur'ân'ın tefsirine yönelik konuları ihtiva ettiği ve Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik metodoloji üzerinde durdukları görülür.⁸⁸ Bu yönüyle Usûlü't-Tefsîr, Ulûmu'l-Kur'ân'a göre daha özel bir alanı ifade etmekte ve Kur'ân'ın yorumunda takip edilecek prensipleri ihtiva etmesiyle sınırlanmaktadır. Usûlü't-Tefsîr alanındaki eserlerin muhtevalarından edinilen intiba, bu eserlerin Ulûmu'l-Kur'ân'ın, tefsir yöntemi ile ilgili belli konuları ele almasıdır. Netice itibariyle Ulûmu'l-Kur'ân'ın, Usûlü't-Tefsîri içerisinde barındıran bir genişliğe sahip olduğu söylenebilir. Usûlü't-Tefsîr'in genellikle İlmü't-Tefsîr ile aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁹

⁸⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/16-17; Suyûtî, *el-İtkân*, IV/37.

⁸⁵ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 40.

⁸⁶ Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, 95.

⁸⁷ Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, Çağ yayınları, İstanbul, 1990, 140.

⁸⁸ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 55.

⁸⁹ Baş, Erdoğan, *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 ekim 2000*, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, 23-24.

2.2. Kavramın Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

Ulûmu'l-Kur'ân kavramının tanımı, ortaya çıkışı ile ilgili değerlendirmeler, Kur'ân'ın anlaşılması, açıklanması ve muhafaza edilmesine yönelik gayretlerin bir ürünüdür. Bu başlık altında öncelikle Ulûmu'l-Kur'ân kavramının ortaya çıkışı ile ilgili bilgiler verilecek, daha sonra süreç içerisindeki gelişim dönemi ve kavram ile alakalı telif edilen eserler zikredilecektir.

Ulûmu'l-Kur'ân tabiri, bu gün anladığımız manada olmasa bile, ihtiva ettiği konular bakımından başlangıçtan beri konunun ilgilileri tarafından kullanılmaktaydı.⁹⁰ Bununla birlikte kavramlaşmış olarak ilk defa ne zaman kullanıldığı, Kur'ân ilimlerine dair eseri bulunanlar tarafından tartışılmıştır.

Abdulazîm ez-Zerkânî (ö.1948) bu tabiri ilk kullanan müellifin “el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eseri ile beşinci asır ulemâsından Ali b. İbrahîm b. Said el-Hûfî (ö. 430/1038) olduğunu söylemektedir.⁹¹ El-Hûfî'nin söz konusu eseri bazı müellifler tarafından, Kur'ân ilimlerinin birçok şubesini bir araya toplayacak nitelikte olduğu ve “Ulûmu'l-Kur'ân” kavramının ilk kullanıldığı eser olarak kabul edilmiştir.⁹² Ancak Subhi Salih bu görüşlere katılmadığını ifade ederek adı geçen tabiri ilk kullanan müellifin “el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'ân” isimli eseri ile dördüncü asır ulemâsından Muhammed b. Halef Merzebân (ö. 309/921) olduğunu iddia etmektedir.⁹³

Ulûmu'l-Kur'ân kavramının ilk defa kimin tarafından kullanıldığına dair araştırmasında Adnan Zarzûr, net bir tespit yapmanın zorluğunu ifade etmektedir. Zira ona göre yazma eserlerin araştırılması sonucu tarihi sıralamada kavramı başlık olarak ilk kullanan eser, gerçekte ilk olanı belirlemede yeterli olmadığı gibi, yanıltıcı da olabilir. Bu durum, dönem âlimlerinin “Ulûmu'l-Kur'ân” terkiibini “Ulûmu't-Tefsîr” anlamında kullanmalarından kaynaklanmaktadır.⁹⁴ Zira ilk dönem müfessirlerinden bir kısmı Ulûmu'l-Kur'ân konuları diyebileceğimiz konuları tefsirlerine başlarken yazdığı mukaddimesinde; diğer bir kısmı ise tefsirinin içinde âyetleri tefsir ederken açıklama

⁹⁰ Zerkânî, *el-Menâhil*, I/26; Serinsu, *Esbâb-ı Nuzûlü*, 44.

⁹¹ Zerkânî, *el-Menâhil*, I/34-35.

⁹² Mennâu'l-Kattân, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1978, 11-12; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 94.

⁹³ Subhi Salih, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985, 124.

⁹⁴ Zarzûr, Adnan, *el-Kur'ân ve Nusûsuhû*, Dimeşk Üniv. Yay., Halid b. Velid Matb., Şam, 1980, 111-113.

yoluna gitmiştir. İşte bu her iki kısım da Ulûmu'l-Kur'ân veya Ulûmu't-Tefsîr olarak isimlendirilmektedir. Bu nedenle Zarzûr, el-Hûfî'nin eserini, Kur'ân tefsirine dair bir eser olarak kabul etmekte; ancak onun daha sonra sistemleşen Ulûmu'l-Kur'ân kapsamında değerlendirmenin yanlış olacağını ifade etmektedir.⁹⁵

Bu gün elimizde bulunan matbu eserler içerisinde Ulûmu'l-Kur'ân konularını sistematik ve detaylı bir şekilde ele alan ilk eser olarak, ez-Zerkeşî'nin “el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eserini zikredebiliriz.⁹⁶ Bu konuda Suyûtî el-İtkân adlı eserinde, Zerkeşî'den şu sözü naklediyor: “mütakaddimîn dönemi âlimlerinin “İlmü'l-Hadîs” için müstakil eserler vücuda getirdiklerini ancak, çeşitli Kur'ân ilimlerini içine alacak şekilde müstakil eserler telif etmediklerini bunun için Kur'ân ilimlerini bir araya toplayacak bir eser ortaya koymak istedim.”⁹⁷ Bu da bugün kavrama yüklediğimiz muhtevanın tam olarak ele alındığı ilk eserin Zerkeşî'nin “el-Burhân” adlı eseri olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.1. Hz. Peygamber Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân

Ulûmu'l-Kur'ân kavramı her ne kadar bugün anladığımız anlamda sistematik şekilde kullanılmıyor olsa da aslında vahiy sürecinin başlaması ile ortaya çıkmış bir kavramdır. Zira vahiy süreci ile birlikte Kur'ân'ın anlaşılma çalışmalarının da başlaması kaçınılmazdır.

Bilindiği gibi Hz. Muhammed (s.a.s.) Kur'ân'ın ilk muhatabı, uygulayıcısı ve tebliğcisidir. Ancak bundan daha da önemlisi, Hz. Peygamber'in vahiy tarafından yönlendirilmesi ile ortaya çıkan sorunlara kesin çözümler bulmasıdır. Başka bir deyişle risâlet döneminde Hz. Peygamber dinî bir otorite olarak kendisine vahyedilen Kur'ân'ı ilk nesle okuyor, gerekli yerlerde açıklamalarda bulunuyor, sorulan sorulara cevap veriyor, özetle bu alandaki bütün problemleri çözüyordu. Dolayısıyla onun hayatta olduğu dönemde Kur'ân tümüyle vahyedilmiş, vahyedilen tüm parçalar yazıya geçirilmiş, belki Kur'ân'la karışma endişesi ile bizzat peygamber efendimiz tarafından

⁹⁵ Zarzûr, *el-Kur'ân ve Nusûsuhû*, 111-113.

⁹⁶ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 40; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 94; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 52.

⁹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/8; krş., Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/9.

hadis ve tefsir cinsinden başka şeylerin yazılması yasaklanmıştır.⁹⁸ Bu ve benzeri uygulamalar, Kur'ân ilimleri içerisinde yar alan, Kur'ân'ın nüzûlü, kıraati, hıfzı, kitabeti ve tefsiri gibi konuların bizzat Peygamber efendimiz hayatta iken ortaya çıktığını göstermektedir.⁹⁹

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği konusu da âlimler tarafında uzun uzun tartişılmış; bir kısım ulema Kur'ân'ın tamamını, diğer bir kısmı ise herkes tarafından anlaşılamayacak kısımlarını tefsir ettiğini iddia etmişlerdir. Ancak Peygamber efendimizden tefsirle ilgili yapılan rivâyetler, onun Kur'ân'ın tamamını açıklamadığını; gerekli görülen veya kendisine sorulan âyetleri tefsir ettiğini göstermektedir.¹⁰⁰

2.2.2. Sahabe Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân

Peygamber efendimizin vefatı ile başlayan sahabe döneminde Kur'ân'ın muhafazasına yönelik tedbirlerin alındığı dikkatimizi çekmektedir. Kur'ân'ı Kerîm'in metnine yönelik faaliyetler olarak, Hiz. Ebûbekir (ö. 13/635) döneminde cem edilmesi, Hiz. Osman (ö. 35/655) döneminde istinsah edilerek birçok şehre gönderilmesi ve Hiz. Ali (ö. 40/660) zamanında nokta ve harekeleme işine adım atılması gelmektedir. Bilindiği üzere Hiz. Ebûbekir döneminde irtidat edenlerle yapılan Yemâme (12/633) savaşında birçok hafız sahabe şehit edilmiştir. Sahabe efendimiz Kur'ân'ın kaybolmasından endişe etmiş ve nihâyet Hiz. Ömer'in (ö. 23/643) teklifi ile Zeyd b. Sabit'in (ö. 45/665) başkanlığında, daha önce farklı malzemelere yazılmış bulunan ve dağınık haldeki Kur'ân metinleri tek bir kitap haline getirilmiştir. Toplama işlemi yapılırken, eldeki metinler hakkında iki şahit istenmesi, âyetlerin yazılmış ve ezberlenmiş olması gibi birçok şart getirilmiştir.¹⁰¹

Hiz. Osman devrinde gerçekleşen fetihlerle birlikte devletin sınırları genişlemiş, birçok kurrâ değişik şehir ve beldelere dağılmış ve her biri kendi lehçesindeki kıraat şeklini

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Zehebî, Muhammed b. Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dârü'l-Kütübî'l-Hadîs, Kahire, 1976, I/ 45-56; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/27-28; Subhi Sâlih, *el-Mebâhis*, 119-120; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, AÜİF., yayınları, Ankara 1988, I/4168.

⁹⁹ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 53.

¹⁰⁰ Bu konudaki tartişmalar ve görüşler hakkında bkz., Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/48-55; Yıldırım, Suat, *Peygamber'imizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1983, 44-71; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I/66-67; Aydın, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık yayınları, İstanbul, 2004, 32-42.

¹⁰¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/237; Suyûtî, *el-İtkân*, I/76; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 49.

esas olarak Kur'ân'ı okumuş ve öğretmiştir. Bunun neticesi olarak da değişik şehirlerde farklı okuyuş vecihleri ortaya çıkmıştır. Bu farklı okuyuş şekilleri zaman içerisinde bazı ihtilaflara neden olmuş; herkes kendi okuyuşunun doğru olduğunu iddia ederek diğerlerini neredeyse kâfir olmakla suçlayacak bir duruma gelmiştir. Bu tehlike en ciddi şekilde Ermenistan ve Azerbaycan'ın fetihleri (25/646) sırasında görülmüştür. Durumun ciddiyetini Hz. Osman'a ileten Huzeyfe b. Yeman (ö. 36/656) acilen önlem alınmasını talep etmiş, Hz. Osman da yine Zeyd b. Sabit'in başkanlığında bir heyet oluşturmak suretiyle Hz. Hafsa'da (ö. 41/661) bulunan Mushaf'ı asıl kabul etmiştir. Bu Mushaf'tan sayıları 4-7 arasında değişen Mushaf'lar istinsah ettirmiş ve bunların her birini farklı şehirlere göndermiştir. İstinsah hadisesinde Kureyş lehçesi esas alınarak "yedi harf" olan farklı okuyuş şekilleri tek harfe indirilmiştir.¹⁰²

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Arapça yazı gelişmediği için yazım kuralları da tam olarak yerleşmemiştir. Kur'ân'ın istinsahı da aynı şekilde yetersiz kurallar çerçevesinde yürütülebilmştir. Bu nedenle Kur'ân'ın tam olarak oturtulmuş bir yazım şekli bulunmadığından Hz. Osman döneminde takip edilen yazım metodu bir gelenek olarak devam ettirilmiş ve Kur'ân'a özgü resmî bir yazı şekli ortaya çıkmıştır. İşte bu yazım geleneği daha sonra "ilm-i resm-i Osmânî" veya "resm-i hatt-ı Osmânî" olarak Kur'ân ilimlerindeki yerini almıştır.¹⁰³

Hz. Ali döneminde ise, farklı kültürler ve dil yapılarıyla bir arada bulunmaktan kaynaklanan okuma hataları ortaya çıkmıştır. Hz. Ali, bazı kimselerin manayı tamamen ya da kısmen değiştirecek şekilde Kur'ân okumaları sonucu dilin, dolayısıyla Kur'ân'ın muhafazası için dil kurallarının tespiti görevini Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688)'ye vermiştir. Daha sonra bu işlem Kur'ân ilimlerinden olan nahiv ilminin veya i'râbu'l-Kur'ân çalışmalarının öncüsü olmuştur.¹⁰⁴

Yine bu ilk dönemde bazı sahabe, Peygamber Efendimizin âyetler hakkındaki bazı izahlarına, âyetlerin nüzûl ortamına, nerede kim hakkında nâzil olduğuna dair bilgileri

¹⁰² Kur'ân'ın cem'i ve istinsah konusunda geniş bilgi için bkz., Zerkeşî, *el-Burhân*, I/233-240; Suyûtî, *el-İtkân*, I/202-211; Zerkânî, *el-Menâhîl*, I/240-262; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 65-89; Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 117-143.

¹⁰³ Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), MÜİF. Vakfı yayımları, İstanbul 1993, 51-70; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 54.

¹⁰⁴ Zerkânî, *el-Menâhîl*, I/30; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 91,92; Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 150,151; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 54.

toparlıyorlardı. Bunlara kendi dil bilgileri ile çözdükleri Kur'ân'ın ilk anda anlaşılamayan kelimelerinin manalarını da katarak birbirine şifahî olarak aktarıyorlardı. Böylece Kur'ân'la ilgili açıklanmasına ihtiyaç duyulan meselelere açıklık getiriyorlardı.¹⁰⁵ Manası ilk anda herkes tarafından anlaşılamayan âyetlerin dille izahı daha sonraları Ğarîbü'l-Kur'ân İlmi'ne zemin hazırlamıştır.¹⁰⁶

Sahabenin tefsir metodu üzerinde duran ulema onlardan gelen rivâyetleri genel olarak iki kısımda ele almış; birinci kısımda olanlardan yapılan nakilleri sebab-i nüzûl ve nâsih-mensûh gibi akılla bilinemeyecek konularda kesin olarak kabul edilmesi gerektiğini, ikinci kısımda ise re'y ile tefsir ettikleri konularda onların yaptığı yorumun bağlayıcı olmadığını bildirmişlerdir.¹⁰⁷

Fetihler yoluyla ve İslâmiyet'i tebliğ etmek maksadıyla birçok sahabe Arap yarımadası sınırlarını çıkararak buldukları yerlerde bildiklerini öğretme ve dini yayma çabası içine girmişlerdir. Bunların içerisinde bir kısmı ilmi açıdan büyük mesafe kat ederek, buldukları yerlerde birer ekol haline gelmiş, kısa zaman içerisinde Mekke, Medine ve Kûfe gibi ekoller ortaya çıkmış ve buralarda sahâbîler, ilim ehli büyük insanlar yetiştirmiştir.¹⁰⁸

2.2.3. Tâbiûn Döneminde Ulûmu'l-Kur'ân

Tâbiûn döneminde fetihlerin genişlemesi ile Arap olmayan unsurların İslâm'a dâhil olması ve onların içerisinde buldukları kültürün İslâm kültürü ile karışması tefsir konusunda da çeşitlenmeye yol açmıştır. Çeşitli tefsir ekollerinin ortaya çıkması, dirâyete dayalı yorumların artması ve buna bağlı olarak isrâîlî rivâyetlerin yoğunluk kazanması gibi hususlar kendini göstermektedir. Bu dönemde de Kur'ân'ın nüzûlü, manaların izahı ile ilgili olarak sahabeden öğrenilen bilgiler sözlü olarak aktarılmaya devam etmiştir. Bunun yanında dilbilgileri âyetlerin izahında açıklayıcı birer unsur olarak kullanılmıştır.¹⁰⁹ Bu anlamda Kur'ân'ın tefsiri hakkında sahabe döneminden farklı olarak yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tefsir metoduna peygamber ve

¹⁰⁵ Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 10-12.

¹⁰⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I/244; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 55.

¹⁰⁷ Bu görüşlerin toplu değerlendirilmesi konusunda bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/94-97.

¹⁰⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/100-127; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I/140-168; Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 338-339; Aydüz, *Tefsir Tarihi*, 43-47.

¹⁰⁹ Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 12.

sahabeden yapılan nakillerin yanı sıra aklî yaklaşımlar, lügavî izahlar, ve İsrailî rivâyetler tefsire fazlasıyla ilave edilmiştir.¹¹⁰

2.2.4. Hicrî II. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Sözlü nakil geleneğinden tedvin dönemine geçilen hicrî ikinci asır, Kur'ân ilimleri açısından önemli özelliklerin ortaya çıktığı ve bu özelliklerin hemen hemen hepsinin günümüze taşındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹ Bu dönemde Kur'ân'ın izahına yönelik olarak peygamber efendimiz, sahabe ve tabiûndan nakledilen rivâyetler, hadislerin tedvin edilmesi ile birlikte hadis mecmualarında tefsire ait bölümler olarak yer almıştır.¹¹² Bu rivâyetlerin hadis mecmualarında bulunmalarının sebebi, hem dönemin ilmi geleneği, hem de rivâyetleri derleyenlerin muhaddis kimliği ile tebarüz etmesidir. Aynı zamanda bu tefsir bilgileri de tıpkı hadisler gibi rivâyet zinciri ile nakledilmiştir. Bu rivâyetler, sadece dar alanda tefsire dair bilgileri ihtiva etmekle kalmamış, aynı zamanda, esbâbu'n-nüzûl, nâsih-mensûh, mekkî-medenî, garîbu'l-Kur'ân gibi daha birçok konuyu da ihtiva etmektedir.¹¹³

Hicrî ikinci asırda hadis mecmualarında yer alan tefsir rivâyetlerinin yanı sıra, bu asırda hadisten bağımsız olarak müstakil tefsir çalışmalarına da rastlanmaktadır. Bunlardan olmak üzere, Mukatil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) daha ziyade bazı kelime izahlarını ve sebab-i nüzûl açıklamalarını içeren tefsiri¹¹⁴, tartışılmakla birlikte yazılan ilk fatiha-nass tefsir örneği olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵

2.2.5. Hicrî III. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî üçüncü asra gelindiğinde, diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemin de Kur'ân ilimleri açısından önemli bir dönem olduğu görülmektedir. Zira bu devri de önceki devirlerden ayıran bir takım ayırt edici faktörler bulunmaktadır. Tefsir ilminin hadisten ayrılarak bağımsız bir disipline dönüşmesinin bu asırda büyük bir gelişme gösterdiği

¹¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I/120-139; Aydüz, *Tefsir Tarihi*, 48-52.

¹¹¹ Baş, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 30.

¹¹² Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 55; Baş, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 31.

¹¹³ Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 12; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 55.

¹¹⁴ Bu eser, 2003 yılında Ahmed Ferid tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta basılmıştır.

¹¹⁵ Eserin tanıtımı için bkz., Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I/143; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I/174-214.

söylenbilir. Bilindiği gibi, ikinci asırda tefsir ilmi, hadis literatürü içerisinde zikredilerek gelişme kat etmiştir.¹¹⁶ Bu dönemde Kur’ân’ın anlaşılmasına yönelik tedvin ve telif çalışmaları hız kazanmış, Kur’ân ilimlerinin çeşitli dalları hakkında eserler verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde yazılan eserler arasında Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selam (ö. 224/839)’ın nâsih- mensûh ve kıraatle, Ali b. el-Medîni (ö. 234/848)’nin esbâb-ı nüzûlle ilgili eserleri¹¹⁷ ile Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)’nin “Fehmü’l-Kur’ân”ını¹¹⁸, İbn Kuteybe (ö. 276/889)’nin “Te’vîl-ü Müşkilü’l-Kur’ân” ve Tefsîr-u Ğarîbü’l-Kur’ân” adlı eserlerini¹¹⁹ zikretmek mümkündür. Ayrıca i’câzü’l-Kur’ân’la ilgili Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 247/861)’nin “ed-Dîn ve’d-Devle” adlı eseri ve Câhız (ö. 255/822)’in “Nazmu’l-Kur’ân” adlı eseri de bu dönem eserlerindedir. Ferrâ (ö. 207/822)’nin “Meâni’l-Kur’ân”ı ile Ebu Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 210/825)’nin “Mecâzü’l-Kur’ân”ı da bu dönemde telif edilen eserler arasında zikredilebilir.¹²⁰ Bu dönemde Kur’ân ilimler açısından bir gelişme de mütevatir 7 kıraatin, dönemin sonlarına doğru cem edilmesidir. Kıraati seb’a olarak kabul edilen söz konusu tespit hadisesi günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.¹²¹

2.2.6. Hicrî IV. Asırda Ulûmu’l-Kur’ân

Hicrî dördüncü asır Kur’ân ilimleri ve Kur’ân çalışmalarının diğer asırlara göre daha yoğunluk kazandığı bir dönemdir. İlk üç asırda Kur’ân ilimleri ve tefsir sahasında çeşitli eserler telif edilmiş, Kur’ân hemen her konuda ilk müracaat kaynağı olmuştur. Farklı eğilimlerin yorum ve tetkikleri de ulûmu’l-Kur’ân’ın cüzleri olarak kabul edilirse ilk dönemlerdeki bütün İslâmi düşünce akımlarının ortaya koyduğu müellefâtı Kur’ân ilimlerinin ihatası içerisinde saymak mümkündür.¹²² İlk üç asırda ilmî ve fikrî çalışmaların büyük bir gelişme gösterdiği ve neredeyse bütün ilmî disiplinlerde eserler yazıldığı görülmektedir. Tabii ki Kur’ân ilimleri gelişme gösteren bu ilim ve fikirlere ya kaynaklık etmiş ya da onlardan farklı şekillerde etkilenmiştir. Bu asır Kur’ân ilimleri

¹¹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, I/141; Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 341.

¹¹⁷ Eserlerin tanıtımı için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, I/195-214.

¹¹⁸ Turgut, Ali, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 13.

¹¹⁹ Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 13.

¹²⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1997, 156-157; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî’nin Mefâtihi’l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu’l-Kur’ân*, 56.

¹²¹ Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 247-248; Baş, *Kur’ân ve Tefsîr Araştırmaları III*, 37.

¹²² Baş, *Kur’ân ve Tefsîr Araştırmaları III*, 39.

ve Kur'ân ilimleri hakkındaki telifler açısından özellikle tefsir ve i'câz açısından önceki asırlara oranla daha yoğun bir dönem olmuştur.¹²³

Bu dönemde başta tefsir ve i'câzü'l-Kur'ân olmak üzere, i'râbü'l-Kur'ân ve kıraat gibi alanlarda değişik eserler telif edilmiştir. Dönemin önemli telifleri arasında Kur'ân âyetlerini Mushaf sırasına göre baştan sona tefsir eden İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922)'nin “Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân” adlı eseri gelmektedir. Et-Taberî tefsirinde kendisine kadar gelen tefsir rivâyetlerini isnad zinciri ile birlikte nakletmiş, sadece nakletmekle yetinmeyerek aynı zamanda bunları tenkide tabi tutmuş, aralarında tercihte bulunarak kendi görüşünü de ortaya koymuştur. Eserde aynı zamanda tefsirle ilgili rivâyetlerin yanı sıra, farklı kıraatlere, âyetler hakkında dil, edebiyat ve şiire dayalı açıklamalara ve fikhî tartışmalara da yer vermiştir.¹²⁴

Bu asrın Kur'ân'ın i'câzı açısından da önemli bir dönem olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde de önceki asırlarda olduğu gibi Kur'ân'ın mucizeliği konusu ele alınmış, kelâm, dil ve belagat âlimleri i'câz konusunda eserler ortaya koymuşlardır. Bu asırda aykırı bir ses olarak Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) ön plana çıktığı söylenebilir. Mütenebbî'nin nübüvvet iddia ettiği, Kur'ân'ın i'câzına inanmadığı ve ona muaraza teşebbüsünde bulunduğu bildirilmektedir.¹²⁵

Ayrıca, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 378/988)'nin “el-Muhtezan fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eseri¹²⁶, Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/922)'in “İ'râbü'l-Kur'ân” adlı eseri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Vâsîtî (ö. 306/919)'nin “İ'câzü'l-Kur'ân” adlı eseri, Ali b. İsâ er-Rummânî (ö. 384/994)'nin “en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân” adlı eseri, Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388/998)'nin “Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân” adlı eseri, Ebû Bekr es-Sicistânî (ö. 330/942)'nin “Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân” adlı eseri ve Kadı Ebû Bekr el-Bakıllânî (ö. 403/1013)'nin “İ'câzü'l-Kur'ân” adlı eseri bu dönemde Kur'ân ilimleri konusunda telif edilen eserler olarak sayılabilir.¹²⁷

¹²³ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 56.

¹²⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I/205-219; Işıltan, Fikret, *İA* (MEB) “Taberî” md. XI/594-598; Aydın, Atik, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yönetimi*, Ankara Okulu yayınları, Ankara, 2005, 86-88; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 56.

¹²⁵ Baş, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 40.

¹²⁶ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 15.

¹²⁷ Baş, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 40-41; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 57.

2.2.7. Hicrî V. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî beşinci asırda ise Kur'ân ilimlerinin çeşitli dallarında birçok eser telif edilmiştir. Bunlardan bazıları tek bir Kur'ân ilmine münhasıran telif edilmiş, diğer bazıları ise birkaç farklı ilim dalını bir araya toplamak üzere telif edilen eserlerdir. Bu dönemde belirli konularda Kur'ân ilmini içeren telifler içinde; Ali b. İbrahim b. Saîd el-Hûfî (ö. 430/1038)'nin "İ'râbü'l-Kur'ân" adlı eseri, el-Mâverdî (ö. 450/1058)'nin "Emsâlû'l-Kur'ân" adlı eseri, el-Vâhidî (ö. 468/1075)'nin "Esbâbü'n-Nüzûl" adlı eseri ve Ebu'l-Kâsım Abdullah İbn Nakıya (ö. 485/1092)'nin "el-Cümân fî Teşbihati'l-Kur'ân" adlı eserlerini kaydedebiliriz.¹²⁸

Yukarıda verdiğimiz eserler dışında bu dönemde daha birçok eser telif edilmiştir. Bunlardan birisi, Ali b. İbrahim b. Saîd el-Hûfî'nin "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eserdir. Mısır'daki Havf veya Hûf bölgesine nispet edilerek Havfî veya Hûfî diye tanınan Ali b. İbrahim, Arap dili, grameri ve tefsirde uzmanlaşmıştır.¹²⁹ Adı geçen eser, müellifin tefsirle ilgili en büyük eseri olup, aslında 30 cilt olduğu halde ancak 15 cildi muhafaza edilebilmiştir. Eser bir tefsir olmakla birlikte, bazı Kur'ân ilimlerini de içermektedir. Eserde ğarîbü'l-Kur'ân, i'râbü'l-Kur'ân, vakf, ibtida, kıraat, esbabu'n-nüzûl, nesh vs. konulara yer verilmiştir. Ancak bu konular peş peşe tertipli bir şekilde değil de, Kur'ân âyetleri tefsir edilirken, uygun görülen yerlerde izah edilmiştir.¹³⁰

Hicrî beşinci asırda telif edilen bir başka eser de, Kurtuba'da doğup orada ilim tahsil eden bir tefsir âlimi olarak bilinen Ebû Davud Süleyman b. Necah (ö. 496/1103)'ın "el-Beyânü'l-Câmî li Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eseridir.¹³¹ Ziriklî'nin verdiği bilgilere göre bu eser 330 farklı bölümü ihtiva etmekte ve bu haliyle Ulûmu'l-Kur'ân kaynakları arasında sayılmaktadır. Ayrıca aynı müellifin "et-Tibyân li Hacâi't-Tenzîl" adlı eseri de Kur'ân ilimleri ile ilgili eserlerden sayılmaktadır.¹³²

¹²⁸ Çelik, Ömer, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 ekim 2000*, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, 53-54.

¹²⁹ Ziriklî, Hayreddin, *A'lâm*, Beyrut, 1963 [y.y.], V/53; Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Mesâbihu's-Siyâde Mevdûâti'l-Ulûm*, Kahire, 1968, I/438.

¹³⁰ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 57; krş. Zerkânî, *el-Menâhîl*, I/35; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 18-19.

¹³¹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 19.

¹³² Ziriklî, *A'lâm*, III/200.

2.2.8. Hicrî VI. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî altıncı asır Kur'ân ilimleri çalışmaları açısından beşinci asra oranla daha zengin olduğu görülmektedir. Ulûmu'l-Kur'ân konularında tek tek müstakil eserler ve telif edilen eserler içinde Kur'ân ilimlerini ihtiva eden çeşitli eserler telif edilmiştir. Belirli konuları elen alan eserler arasında, Ebu'l-Kâsım Burhânüddîn el-Kirmânî (ö. 505/1150)'nin “el-Burhân fî Mütешâbihi'l-Kur'ân” adlı eseri, Râgıp el-İsfahânî (ö. 503/1109)'nin “el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân” adlı eseri, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman es-Süheylî (ö. 581/1185)'nin “et-Ta'rîf ve'l-Î'lâm fî mâ Übhime mine'l-Esmâi ve'l-A'lâmi fî'l-Kur'âni'l-Kerîm” adlı eseri, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145)'in “el-İkna' fî'l-Kırââti's-Seb'a” adlı eseri zikredebiliriz.¹³³

Telif edilen eserler içinde Kur'ân ilimlerine dair bilgiler veren eserlerden ilki bir tefsir mukaddimesi niteliğinde olan Râgıp el-İsfahânî'nin, “Mukaddimetü't-Tefsîr” adlı çalışmasıdır. Bu eserde Kur'ân ilimleri 23 başlık altında incelenmiş olup, müşterek lafzın özellikleri, muhatabın anlamasına engel olan durumlar, Kur'ân'ın içerdiği kelâm türleri, tefsir ve te'vîl arasındaki fark, hakikat-mecaz, umum-husus, nesh, nesh ile tahsis arasındaki fark, Kur'ân'ın i'câzı gibi daha birçok konuda bilgiler mevcuttur.¹³⁴

Endülüs'lü âlim Abdulhak b. Ebû Bekir b. Abdülmelik İbn Atıyye (ö. 543/1148)'nin “el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz” adlı tefsirine yazdığı mukaddimesi ise Kur'ân'a dair bilgileri, Kur'ân'ın tefsiri, Kur'ân'ın cem'i, dili ve i'câzı ile alakalı bilgiler vermekte olup, 45 sayfadan oluşmuştur.¹³⁵

Ayrıca bu dönemde, Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî (ö. 516/1122) ve Ebû Ali Fâdıl b. Hasan et-Tabressî (ö. 548/1153)'nin tefsirlerinin mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerine dair konulara yer verdikleri ortaya çıkmaktadır. El-Beğavî “Me'âlimu't-Tenzîl” adlı tefsirine yazdığı 8 sayfalık mukaddimesinde, Kur'ân'ın talîm ve tilavetinin faziletleri, Kur'ân'ı kendi reyine göre tefsir etmekle ilgili daha çok rivâyet ağırlıklı kısa bilgiler vermektedir. Et-Tabressî ise, “Mecma'u'l-Beyân”ın mukaddimesinde, Kur'ân'ın faziletleri ve bazı özellikleri, Kur'ân âyetlerinin sayısı, bunu bilmenin faydaları, meşhur

¹³³ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 58; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 55-56.

¹³⁴ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 19-21; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 58; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 55.

¹³⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 22; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 58.

kurrâ ve rivâyetleri konularına değinmiştir. Ayrıca tefsir ve tevil kelimelerinin manaları, Kur'ân'ın isimleri ve bunların manaları, i'câz, kıraat, Kur'ân'ın cem'i ve tertibi, nesh, Kur'ân ehlinin faziletleri, Kur'ân okuyanın lafızları düzgün telaffuz etmesi ve sesini güzelleştirmesi konularını kendine has üslûbuyla kısa ve özlü bir şekilde işlemektedir.¹³⁶

Bu dönemde telif edilen eserlerden biri de İbnü'ül-Cevzî adıyla maruf, Bağdatlı müfessir, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201)'nin “Fünûnu'l-Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eseridir. Suyûtî bu eserin kendinden sonra konu ile alakalı eserlere kaynaklık ettiğini belirtmiştir.¹³⁷

Eserde işlenen konular kısaca şöyledir: Kur'ân'ın faziletleri, Kur'ân'ın mahlûk olmadığı, yedi harf, Mushaf yazısı ve kelimeleri, sûre, âyet, kelime ve harf sayısı, Kur'ân'ın cüzleri, Mekkî ve Medenî sûreler, yabancı kelimeler, vakf ve ibtida, müşkil, müteşâbih, benzer kelimelerin farklı manalarda kullanılmaları, takdim, tehir, garibu'l-Kur'ân, vücuh ve nezâir, nâsîh ve mensûh, Kur'ân'da hitap şekilleri, emsâlü'l-Kur'ân ve Kur'ân'ın dil yapısı incelenmektedir. Eser ele aldığı konular itibariyle ve konuları ele alış metodu ile incelendiğinde, Kur'ân ilimleri ile ilgili olarak kendine kadar olan dönem içerisinde en kapsamlı ve en derli toplu olanıdır. Bu özelliği ile eser, kendisinden sonra Kur'ân ilimleri ile alakalı eser telif edenlerin hemen hemen hepsine, özellikle de Zerkeşî ve Süyûtî'ye kaynaklık teşkil etmiştir.¹³⁸

2.2.9. Hicrî VII. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî yedinci asra gelindiğinde, bu dönemde daha çok Kur'ân ilimlerinin belirli konularında müstakil eserler telif edilmiş olup; çeşitli konuları bir arada toplayacak nitelikte eserlere rastlanmamaktadır.

Bu dönem içerisinde Kur'ân ilimleri hakkında telif edilen eserlerin bir kısmı şunlardır:

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209)'nin “Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz” adlı eseri, Ebu'l-Fedâil Ahmed er-Râzî (ö. 631/1233)'nin, “Letâifu'l-Kur'ân” adlı eseri, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 634/1236)'ın “Reyyu'z-Zamân fî

¹³⁶ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 59.

¹³⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I/18.

¹³⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I/18; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 23-29.

Müteşâbihi'l-Kur'ân" adlı eseri; Ebû Tâlib Muhammed b. Ali İbnü'l-Heysemî (ö. 642/1244)'nin "Emsâlü'l-Kur'ân" adlı eseri¹³⁹; A'lemü'd-Dîn es-Sehavî (ö. 643/1245)'nin "Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-Ekîrrâ fi't-Tecvîd"¹⁴⁰, "et-Tavdu'r-Râsih fi'l-Mensûhi ve'n-Nâsih" ve "Müteşâbihâtü'l-Kitâb" adlı eserleri; İsâ b. Muhammed el-Vâsıtî (ö. 653/1255)'nin "Misbâhu'l-Vakf Alâ Rusûmi'l Mesâhif" adlı eseri; Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Kayravânî (ö. 654/1256)'nin "el-Havâtîru's-Sevânih fi Esrâri'l-Fevâtih" adlı eseri; Ebû İshâk İbrahim el-İşbilî (ö. 654/1256)'nin "Tevvîdü'l-Kırâe ve Mehâricü'l-Hurûf" adlı eseri; Ebû Şâme el-Makdîsî (ö. 665/1266)'nin kiraatle ilgili "el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz"¹⁴¹ ve "İbrâzü'l-Meânî min Hırzı'l-Emânî" adlı eserleri; Ahmed b. Yusuf (ö. 680/1281)'un "el-Mevâkıf fi'l-Kırâe" adlı eseri.¹⁴²

Yedinci asırda Kur'ân ilimleri ile alakalı müstakil eserler olduğu gibi tefsirinin mukaddimesinde bu ilimlere yer veren müfessirler de vardır. Bu cümleden olmak üzere, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin "el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı eseri dikkati çekmektedir.

El-Kurtubî tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân ilimleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Kur'ân'ın faziletleri, onu öğrenmeye teşvik, okuyan, dinleyen ve onunla amel eden kişilerin faziletleri, Allah'ın kitabını tilavetin keyfiyeti, mekruh ve haram olan okuyuşlar ve bu konudaki ihtilaflara değinmiştir. Kur'ân ve ilim ehlini riya ve benzeri kötü ahlaktan sakındırmak, Kur'ân ehlinin dikkat etmesi gereken hususlar, Kur'ân'ın i'râbı ve bunu öğrenmeye teşvik, Kur'ân'ı tefsir etmenin ve onu tefsir edenlerin faziletleri gibi konularda bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra, Kur'ân hafızları, Kur'ân hafız ve okuyucularının Kur'ân'a göstermeleri gereken tazim ve hürmet, Kur'ân'ı re'y ile tefsir, müfessirlerin mertebeleri, Kitâb'ın sünnetle tefsiri, Allah'ın Kitâbını ve Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenme ve anlama, onlarla amel etmenin ve öğrenme ve anlamayı kolaylaştırması konularına yer verilmiştir. Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesi, Kur'ân'ın cem'i, Hz. Osman'ın Mushafları yazdırması ve onların dışında kalanları yaktırması konularına değinmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında sahabeden Kur'ân'ı ezberleyenler, sure ve âyetlerin tertibi, Kur'ân'ın

¹³⁹ Ziriklî, *A'lâm*, VI/282.

¹⁴⁰ Ziriklî, *A'lâm*, V/154.

¹⁴¹ Bu eser 1975 yılında Tayyar Altınkulaç'ın tahkiki ile Beyrut'ta basılmıştır.

¹⁴² Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 61.

harekelenmesi, noktalanması, hizb ve aşırlara ayrılması, harf, kelime, âyet, sure ve cüzlerin sayısı, kelime, âyet, sure ve harf lafızlarının manaları hakkında bilgiler mevcuttur. Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler bulunup bulunmaması meselesi, Kur'ân'ın i'câzı, mucizenin şartları ve hakikati, surelerin faziletleri hakkında uydurulan hadisler, Kur'ân'a ta'n edenler ve Osman mushafında ziyade ve noksan olduğunu kabul edenlere cevaplar gibi birçok konu işlemiştir.¹⁴³

El-Kurtubî'nin bu mukaddimesi ele aldığı konularla ilgili rivâyetleri naklederken sadece nakille yetinmeyip, aynı zamanda onları değerlendirmeye tabi tutması, buna ilave olarak kendi görüşünü de ortaya koyması bakımından, kendi sınırlarını aşan müstakil bir çalışma özelliğine sahiptir.¹⁴⁴

2.2.10. Hicrî VIII. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicri sekizinci asırda da Kur'ân ilimlerinin belirli konuları hakkında müstakil telifler ve tefsir mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerinin ele alındığı tefsirler yazılmaya devam etmiştir. Bunun yanında, bu dönemde Kur'ân ilimlerini müstakil, sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele eserlerde telif edilmiştir.

Bu dönemin telifleri arasında Kur'ân ilimlerinin belirli konularını müstakil olarak ele alan eserlerden bazıları şunlardır:

Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim (ö. 708/1308)'in “el-Burhân fî Münâsebeti Tertîbi'l-Kur'ân” adlı eseri, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Harrâz (ö. 718/1318)'in “Mevrîdü'z-Zam'an fî Resmî Ahrufî'l-Kur'ân” adlı eseri¹⁴⁵, Ebu'l-Abbas el-Merâkeşî (ö. 721/1321)'nin “Unvânu'd-Delîl fî Rusûmi Hattî't-Tenzîl” adlı eseri, İbn Teymiyye (ö. 728/1327)'nin “et-Tibyân fî Nüzûli'l-Kur'ân” ve “el-İklîl fî'l-Müteşâbihi ve't-Te'vîl” adlı eserleri, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332)'nin “Hamîletü Erbâbi'l-Mekâsîd fî Resmî'l-Mesâhif” ve “Ukûdü'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân” adlı eserleri, Ebu'l-Hasen Ali el-Vâsîfî (ö. 743/1342)'nin “Cem'u'l-Usûl fî Meşhuri'l-Menkûl fî'l-Kıraâti'l-Aşr” adlı eseri¹⁴⁶, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1345)'nin “Tuhfetü'l-Erîb

¹⁴³ El-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1967, I/5-61.

¹⁴⁴ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 59.

¹⁴⁵ Ziriklî, *A'lâm*, VII/162.

¹⁴⁶ Ziriklî, *A'lâm*, V/157.

bimâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'l-Ġarîb” adlı eseri¹⁴⁷, İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'nin “et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân” adlı eseri, İbn Kesîr (ö. 774/1372)'nin Fedâilü'l-Kur'ân” adlı eseri¹⁴⁸, Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 780/1378)'nin “Keşfü'l-Esrâr fî Resmî Mesâhifî'l-Emsâr” adlı eseri.¹⁴⁹

Hicrî sekizinci asırda tefsirlerinin mukaddimelerinde Kur'ân ilimlerini ele alan müelliflerden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) ve İbn Kesîr (ö. 774/1372) göze çarpmaktadır.

Hicrî sekizinci asrın seçkin âlimlerinden biri olan İbn Teymiyye, bu mukaddimede ele aldığı konuları kendinden önce ve kendinden sonra gelen âlimlerden farklı bir üslup ve tasnif şekliyle incelemiştir. Diğer mukaddimelerde karşımıza çıkan aynı konuların benzer rivâyet ve bilgilerle tekrar edilerek ortaya konma özelliği bu eserde bulunmamaktadır.¹⁵⁰

Bu dönemde telif edilen eserler içerisinde değineceğimiz eserlerden biri de, Kur'ân ilimleri ile alakalı konulara tefsirinin mukaddimesi içinde yer veren, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin “el-Bahru'l-Muhît” adlı eseridir.

Ebû Hayyân, Tefsîr ilminin ihtiyaç duyduğu diğer ilimleri yedi kategoride ele almıştır. Bu ilimler lügat, nahiv, beyan ve bedi', hadis, kelâm ve kıraat ilimleridir. Ebû Hayyân Kur'ân'ın i'câzına değindikten sonra, sayılan bu yedi ilimden sadece biri ile tefsir yapılamayacağını belirtmiştir. Bunlara ilave olarak, Kur'ân'ın, onu okumanın ve tefsir etmenin fazileti ile ilgili rivâyetleri değerlendirmiş, Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir etmenin sakıncalarını, Tabiûn dönemi müfessirlerini, tefsirin lügat ve ıstılah manalarını da zikretmiştir.¹⁵¹

Bu dönemde yaşayan müfessirlerden biri de İbn Kesîr (ö. 774/1372)'dir. İbn Kesîr “Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm” adlı eserinin mukaddimesinde Kur'ân'ı tefsir etmenin ve onun manalarını ortaya koymanın âlimlerin üzerindeki bir sorumluluk olduğunu belirtmiştir. Kur'ân'ı tefsir etme yollarının en üstün olanının Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir

¹⁴⁷ Zirikli, *A'lâm*, VIII/26.

¹⁴⁸ Bu eserin, 1327 Kahire basımı Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

¹⁴⁹ Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 57-58; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 31-38.

¹⁵⁰ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 32-33.

¹⁵¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983, I/1-17; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ġayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 64.

etmek olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra sırasıyla, Hz. Peygamber'in sünnetini ve sahabe ve Tabiûn sözlerini zikretmiş ancak Tabiûn sözlerinin bağlayıcılığı konusunu tartışmıştır. Kur'ân'ı re'y ile tefsir etme konusunda, bunlarla ilgili nakillere, Mekkî ve Medenî surelere, Kur'ân'ın âyet, kelime ve harf sayısına, Kur'ân'ın ortası, üçte biri, üçte ikisi, yedide birine, Kur'ân'ın hizb ve cüzlerine dair meselelere değinmiştir. Ayrıca, âyet kelimesinin manalarına, en kısa âyetin hangisi olduğuna, Kur'ân'da yabancı kelime bulunup bulunmaması meselelerine de yer vermiştir.¹⁵² İbn Kesîr bu konulara değinmekle, eserini telif ederken rivâyet tefsirine ağırlık verdiğini ortaya koymuş olmaktadır.¹⁵³

Hicrî sekizinci asrı Kur'ân ilimleri bakımından önemli kılan özelliklerin başında, konu hakkında müstakil ve kapsamlı eserlerin telif edildiği veya daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan birçok esere zemin teşkil eden eserlerin bu dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu dönemde tefsir ilimleri de denilen Kur'ân ilimleri hakkında üç eser dikkati çekmektedir. Bu eserler Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî (ö. 716/1316), İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ve Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin eserleridir.

Fakih, şair, edebiyatçı ve tarihçi olarak bilinen et-Tûfî¹⁵⁴ “el-İksîr fî İlmî't-Tefsîr” adlı eserinde, tefsir ve te'vile duyulan ihtiyaç, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilimler, meânî ve beyân ilmi hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca, Kur'ân'da farklı üsluplar, müfret ve mürekkep lafızlar, Kur'ân'ın fesahat ve belâgâtı, istiâre, kinaye, teşbih, iltifat, i'câz, itnâb, vs. gibi konuları incelemektedir. Eser bu haliyle Kur'ân ilimlerinin tamamını ihtiva eden bir eser olmaktan çok belâgât, meânî ve beyan ilimleri hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir.¹⁵⁵

İbn Teymiyye'nin “Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr” adlı eseri ise altı bölümden oluşmaktadır¹⁵⁶. Bu eserde, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı lafız ve mana olarak tefsiri, sahabe ve selevin tefsirdeki ihtilafı ve bu konuda örnekler, tefsirde nakle ve istidlal yollarına dayalı ihtilaflar, istidlal yollarına dayalı ihtilafların açıklamaları, Kur'ân'ı

¹⁵² İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Hadîs, Kahire, 2004, (IV Cilt), 7-14.

¹⁵³ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 65.

¹⁵⁴ Ziriklî, *A'lâm*, III/189

¹⁵⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 31-32.

¹⁵⁶ Bu eser, 1936 yılında Dîmişk'ta basılmış olup, Harun Ünal tarafından yapılan Türkçe tercümesi 1985 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

doğru tefsir etmenin yolları, tabiînin görüşlerine dayanarak Kur'ân'ı tefsir etme gibi konular incelenmektedir.¹⁵⁷

Eserin muhtevası incelendiğinde, bunun, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiûnun tefsir metodunu ele aldığı ve müellifin Kur'ân tefsirinin ne şekilde yapılması gerektiğine dair görüşlerini içerdiği, bunun dışında diğer Kur'ân ilimlerine çok fazla yer vermediği görülmektedir.¹⁵⁸

Hicrî sekizinci asırda telif edilen eserlerden son olarak değineceğimiz eser, Ebû Abdillah Bedruddin Muhammed ez-Zerkeşî'nin (ö.794) “el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eseridir.¹⁵⁹ Eser bu dönemde ve önceki dönemlerde Kur'ân ilimlerine dair yapılan bütün müstakil çalışmaların en önemlisi ve en kapsamlı olanıdır. Zerkeşî bu eserinde Kur'ân ilimlerini 47 başlık altında incelemiştir.¹⁶⁰ Âyetlerin nüzûl sebepleri, münasebet, fâsıla, sûre başlangıçları, sûre sonları, vücûh ve nezâir, müteşâbihler, mübhemât, mekkî, medenî, ilk nâzil olan âyetler gibi konular bunlardandır. Kur'ân'ın dili, Kur'ân'ın indirilme keyfiyeti, Kur'ân'ın cem'i ve hıfzı, cüzleri, isimleri, hicaz lügatının dışındaki isimleri, Arap lügatı, ğarib kelimeler, kelime yapısı, hükümleri, fesâhati, Kur'ân lafızlarındaki ihtilaf, vakf ve ibtida, resm-i hattı, faziletleri, özellikleri, fazilet ölçüsü, okuma adabı, âyetlerin bir kısmını kitaplarda, risalelerde ve hutbelerde kullanmak ve bunun hükmü gibi konulara da yer vermiştir. Ayrıca, Kur'ân'da meseller, diğer hükümler, cedel, nasih-mensuh, ihtilaf tevehhümü, muhkem-müteşâbih, Allah'ın sıfatlarındaki teşâbüh, i'câz, Kur'ân'ın tevâtüren nakledilişi, Kitab'ın sünneti destekleyişi, tefsir, hitap şekilleri, edatlar, hakikat-mecaz, kinaye-ta'riz, kelâmın kısımları, Kur'ân'ın üslubu gibi konulardır.¹⁶¹

“el-Burhân”da müellif, kendinden öncekilerin görüşlerini özetlemiş ve farklı görüşleri bir araya getirmiştir. Temas edilen her konu hakkında daha geniş bilgiler sunabilmek için bölümlerin yanı sıra konu içinde fasıllar açılmış ve böylece konu daha detaylı

¹⁵⁷ Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 57.

¹⁵⁸ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 66; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 57.

¹⁵⁹ Bu eserin tahkiki Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim tarafından yapılmış olup çeşitli zamanlarda defalarca basılmıştır.

¹⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/9-12.

¹⁶¹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 36-37; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 66; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 57.

olarak incelenmiştir. Eserin telifinde istifade edilen kaynaklar zaman zaman isim olarak belirtilmiştir.¹⁶²

“el-Burhân” adlı bu eser, bu kapsam ve muhtevası ile kendinden sonra gelen ve aynı sahada eser telif eden müellifleri etkilemiştir. Nitekim Süyûtî, eserinin mukaddimesinde, bu eserden istifade ettiğini belirtmiştir.¹⁶³

2.2.11. Hicrî IX. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî dokuzuncu asırda da gerek Kur'ân ilimlerinin değişik konularında müstakil olarak; gerekse bu konuları toplu bir şekilde bir arada sunan eserler telif edilmiştir. Konuları tek tek ele alan eserler arasında Muhammed b. Câbir el-Ğassânî (ö. 824/1421)'nin “Resmü'l-Kur'ân”¹⁶⁴ adlı eseri, Abdurrahman es-Seâlibî (ö. 875/1470)'nin “ez-Zehebü'l-İbrîz fî Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîz” adlı eseri, Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 883/1429)'nin “et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd”, “Tecrîdü'n-Neşr fî'l-Kırââti'l-Aşr”, “Takrîbü'n-Neşr fî'l-Kırââti'l-Aşr” ve “Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırââti'l-Aşr”¹⁶⁵ adlı eserleri, İbrahim b. Ömer el-Bikâî (ö. 885/1480)'nin “Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver” adlı eserini zikredebiliriz.

Bu asırda Kur'ân ilimlerinin çeşitli konularını bir arada sunan eserlerde telif edilmiştir. Bu eserlerden olmak üzere; Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ömer el-Bulkûnî (ö. 824/1421)'nin “Mevâkı'u'l-Ulûm min Mevâkı'u'n-Nücûm” adlı eseri ile Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci (ö. 879/1478)'nin “et-Teysîr fî Kavâ'idi İlmi't-Tefsîr” adlı eserleri zikredilebilir.

Bu eserlerden el-Bulkûnî'nin “Mevâkı'u'l-Ulûm” adlı eseri, Kur'ân'ın nüzûlü, nüzûl yer ve zamanını on iki bölümde, sened ve edayı altışar bölümde, lafızları yedi bölümde, manaları ise beş bölüm halinde incelemektedir.¹⁶⁶ Suyûtî'nin el-İtkân adlı eserinde, “Mevâkı'u'l-Ulûm” adlı kitabın altı bölüm halinde elliden fazla konuyu belli bir sistem içerisinde işlediğinden bahsederek eseri övmüş ve ondan faydalandığını belirtmiştir.¹⁶⁷

¹⁶² Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 34-35; Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 57.

¹⁶³ Süyûtî, *el-İtkân*, I/9.

¹⁶⁴ Ziriklî, *A'lâm*, VI/294.

¹⁶⁵ Ziriklî, *A'lâm*, VI/294.

¹⁶⁶ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 38.

¹⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, I/4-6.

Süleyman el-Kâfiyeci'nin “et-Teysîr fî Kavâidi ilmi't-Tefsîr” isimli eseri¹⁶⁸ ise iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde tefsirin yeri ve önemi, tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamı, dirâyet tefsiri ve hükmü, müçtehit ve vasıfları gibi konulara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra Kur'ân'ı tefsir etmenin caiz olup olmaması, müfessirin bilmesi gereken 15 ilim, muhkem-mütaşâbih, lafzın manaya delaleti, Kur'ân'ın nüzûl keyfiyeti ve nüzûl sebepleri işlenmiştir. İkinci bölümde ise çeşitli kaide ve meseleler, muhkem lafız, müteşâbih lafızlar ve nesh kavramları, müşkil olan âyetler ve uzlaştırma yolları, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tefsire hizmetleri ve tefsirin kabul edilme şartları ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise ilmin fazileti, hoca ve talebe arası münasebetlere ilişkin incelik kurallarına değinilmiştir.¹⁶⁹

2.2.12. Hicrî X. Asırda Ulûmu'l-Kur'ân

Hicrî onuncu asrın Kur'ân ilimleri açısından en önemli özelliği, Kur'ân ilimlerine dair en kapsamlı eserin telif edilmiş olmasıdır. Bu dönemde Celaleddin b. Kemaleddin es-Süyûtî (ö. 911/1506)'nin “el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân” adlı eserinin dışında Kur'ân ilimlerinin belli başlı konularında münferit çalışmalar telif edilmeye devam etmiştir.

Bu asırda tek tek Ulûmu'l-Kur'ân konuları ile ilgili yapılan çalışmalar içinde Celalüddîn es-Süyûtî'nin “Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl”, “Mu'terekü'l-Akrân fî Müştereki'l-Kur'ân”, “Tenâsüku'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver”, “Müfhemâtü'l-Akrân fî Mübhemâti'l-Kur'ân”, “Mecâlü'l-Fürsân ilâ Mecâzi'l-Kur'ân”, “Mu'terekü'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân”, “Müteşâbihi'l-Kur'ân”, “Hamâilü'z-Züher fî Fedâili's-Süver” adlı eserleri, Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (ö. 923/1517)'nin “Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât” adlı eseri, Hamza b. Abdullah en-Nâşirî (ö. 926/1520)'nin “Ğarîbü'l-Kur'ân” adlı eseri ve İbn Kemal Paşa (ö. 940/1533)'nin “Risâle fî Beyâni Mes'eleti Halkı'l-Kur'ân” adlı eserleri sayabiliriz.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Bu eserin değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmakla birlikte, İsmail Cerrahaoğlu tarafından tercüme ve notlarla birlikte 1974 yılında Ankara'da neşredilmiştir.

¹⁶⁹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 39-41; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 68; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 58.

¹⁷⁰ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 69.

Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden onuncu asra damgasını vuran asıl eser ise Celâleddin es-Suyûtî'nin "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eseridir.¹⁷¹

Bu eserde Ulûmu'l-Kur'ân konuları 80 bölüm halinde incelenmiştir. Birinci ciltte, Mekkî- Medenî, hadarî-seferî, leylî-neharî, sayfî-şitaî, firaşî-nevmî, arzî-semaî, ilk nâzil olanlar, son nâzil olanlar, nüzûl sebepleri, sahabeden bazılarının konuşması üzerine nâzil olanlar, nüzûlü tekrar edenler, aytları ayrı ayrı ve bütün olarak nâzil olan sureler, melek refakatinde ya da münferit nâzil olan âyetler, bazı peygamberlere inen âyetlerle sadece peygamber efendimize nâzil olan âyetler gibi konular mevcuttur. Bunların yanı sıra, Kur'ân'ın indiriliş şekli, Kur'ân'ın ve surelerin isimleri, Kur'ân'ın cem'i ve tertibi, Kur'ân'ın âyet, kelime ve harflerinin sayısı, Kur'ân'ı ilk ezberleyenler ve rivâyet edenler, kıraatte âli ve nâzil senetler, mütevatir, meşhur, ahad, şaz, mevdu ve müdrec kıraatler, vakf ve ibtida ve Kur'ân'ın tecvidi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, Kur'ân'ın ezberlenilmesi ve öğretilmesi, Kur'ân tilavetinin adabı, garîbü'l-Kur'ân, hicaz lügati dışındaki kelimelerle nâzil olan âyetler, Kur'ânda Arapça dışında dillerde nâzil olan âyetler, vücuh ve nezâir, edatlar ve manaları, i'râbu'l-Kur'ân ve müfessirin bilmesi gereken önemli konulara yer verilmiştir.

İkinci ciltte ise, muhkem-müteşabih, mukaddem-muaahhar, umumî ve hususî âyetler, mücmel-mübeyyen, nasih-mensuh, müşkilü'l-Kur'ân, mutlak-mukayyet, Kur'ân'da hitap şekilleri, hakikat-mecaz, teşbih-istiare, kinaye, hasr-ihtisas, i'câz-ıtnab, haber-inşa gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca, fasıllar, sure başlangıçları, sure sonları, âyet ve sureler arası münasebet, benzer âyetler, i'câzu'l-Kur'ân, Kur'ân'dan çıkarılan ilimler, Kur'ânda bulunan isim, künye ve lakaplar, müphem âyetler, haklarında âyet nâzil olan kimseler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Kur'ân'ın faziletleri, âyetlerin faziletçe üstün olanları, müfret manada olan âyetler, havassu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın yazı şekli ve yazma adabı, tevil ve tefsirin manaları, müfessirde bulunması gereken şartlar ve uyması gereken esaslar ve müfessirlerin tabakaları konuları yer almaktadır.¹⁷²

¹⁷¹ Değişik yazma nüshalarını bulunan bu eserin ilk baskısı 1951 yılında Mısır'da yapılmış; 1967'de de tahkikli baskısı gerçekleştirilmiştir. Eser aynı zamanda Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik tarafından "Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi" adı ile Türkçeye tercüme edilerek 1987 yılında İstanbul'da iki cilt olarak basılmıştır.

¹⁷² Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 44-47.

Suyûtî bu eseri kaleme alırken başta Zerkeşî olmak üzere birçok eserden istifade etmiştir.¹⁷³ Bu sebeple el-İtkân, büyük ölçüde kendisinden önceki eserlerden nakillere dayanmaktadır. Müellif işlediği konu hakkında kendisinden önce ortaya çıkan görüşleri değerlendirerek konu hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁷⁴

2.2.13. Hicrî X. Asır Sonrasında Ulûmu'l-Kur'ân

Suyûtî'den sonraki yüzyıllarda Kur'ân ilimleri hakkında bu kadar kapsamlı bir eser daha vücuda getirilememiştir. Ancak on ikinci asırda Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1764)'nin "el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr" adlı eseri karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁵ Bu eser beş bâbtan oluşmaktadır. Birinci bapta, Kur'ân'ın beyan ettiği ilimler ve sapık fırkalarla mücadele metotları; ikinci bapta, garibu'l-Kur'ân, nasih-mensuh, muhkem-müteşabih konuları; üçüncü bapta, uslûbu'l-Kur'ân, i'câzu'l-Kur'ân konuları; dördüncü bapta, tefsir çeşitleri ve tefsirde vehbî ilim ve beşinci bapta tamamlayıcı bilgiler verilmektedir.¹⁷⁶

Yakın dönemde Kur'ân ilimlerini genişçe işleyen en önemli eserlerden biri Zerkânî (ö. 1368/1948)'nin "Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân" adlı eseridir. Bu eser fakültede ihtisas yapan öğrenciler için kaleme alınmıştır. Eserin kendisinden önce konu ile ilgili yazılan eserlerden farkı Ulûmu'l-Kur'ân konularına yer vermekle birlikte konu hakkındaki şüphe ve itirazları da zikredip cevaplar vermesidir.¹⁷⁷ Asrımızda Kur'ân ilimleri hakkında zikrettiğimiz eser dışında daha birçok eser mevcuttur. Bu eserlerin hepsinin de ortak yönleri tefsir sahasında ihtisas yapan öğrenciler için hazırlanmış olmalarıdır.¹⁷⁸

Ülkemizde de Kur'ân ilimleri hakkında eserler telif edilmektedir. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla bu eserler, sistematik olarak daha önce konu ile alakalı zikredilen eserlerden farklılık arz etmektedir. Örneğin İsmail Cerrahoğlu ve Muhsin Demirci tefsir usûlü konusunda eserleri bulunan müelliflerdir. Adı geçen müelliflerin eserleri incelendiğinde

¹⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, I/12-14.

¹⁷⁴ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 42-43; Kahveci, *Fahreddin er-Râzi'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 70; Çelik, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 59-60.

¹⁷⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 47-48.

¹⁷⁶ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 48.

¹⁷⁷ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 50-51.

¹⁷⁸ Kahveci, *Fahreddin er-Râzi'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 71; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 8; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 16.

tefsir usûlü kavramını, Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve tefsir tarihini kapsayacak şekilde kullandıkları görülecektir. Bu kullanımdan, şimdiye kadar zikrettiğimiz eserlerden farklı olarak, Ulûmu'l-Kur'ân kavramının tefsir usulünden daha dar bir kapsamda kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 72.

BÖLÜM 3: HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİNDE KUR'ÂN İLİMLERİ

3.1. Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili Bazı Konu ve Kavramlar

3.1.1. Vahyin Mahiyeti

Vahiy kelimesi, وحى filinden mastar olup, gizli konuşmak emretmek, ilham etmek, ima ve işaret etmek, acele etmek, seslenmek, fısıldamak, mektup yazmak gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.¹⁸⁰ Lafız İslâm kültüründe genellikle Allah Teâlâ'nın peygamberleri aracılığıyla insanlara mesaj iletmesi şeklinde telakki edilmiştir.¹⁸¹

Genel anlamda vahiy kelimesi ile birden fazla kavram ifade edilmiş olsa da, Kur'ân ilimleri açısından bizim üzerinde duracağımız anlamı, Kur'ân-ı Kerîm'in Levhi Mahfuz'dan dünya semasına toptan indirilişi (inzâl) ve oradan da Cebrâil vasıtasıyla peygamber efendimizin kalbine aralıklarla indirilişi (tenzil)'dir.¹⁸²

Elmalılı Hamdi Yazır vahyin lügat manasını İbn Esîr ve Suyûtî'den iktibasla, risâlet, kitâbet, işaret, ilham ve kelâm-ı hafî olarak belirtmiştir.¹⁸³ Ragıp el-İsfahânî ve Fîruzabâdî'nin açıklamalarını da naklederek, “vahiy aslı lügatte işareti seria demektir. Bu mana kâh remiz ve ta'riz tarikiyle kelâm ve kâh terkipten mücerret savt ve kah cevârihten biri ile işaret ve kâh kitâbet ile olur”¹⁸⁴ demiştir. Vahiy kelimesinin bu manalarını şu örneklerle ifade etmektedir:

“Onlara (Zekeriya), akşam sabah (Rabbini) tesbih edin diye işaret etti.”¹⁸⁵ İlahî sözü şu mânâyâ gelir ki, remiz veya itibar veya kitâbet (yazmak) denilmiştir. “İnsan ve cin şeytanları aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.”¹⁸⁶ Aynı şekilde “Şeytanlar, dostlarına fısıldarlar”¹⁸⁷ âyetlerinde de vahy bu şekiller üzerinedir ki, “İnsanlara kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden”¹⁸⁸ şerefli nazmında işaret olunan vesvese ile olur.¹⁸⁹

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/379-382; Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., 515; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 23-24; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 20; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 37; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 78; Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, 19-20.

¹⁸¹ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 17; Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 20-23; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 24.

¹⁸² Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 81.

¹⁸³ Elmalılı, III/1525.

¹⁸⁴ Elmalılı, III/1525.

¹⁸⁵ Meryem, 19/11.

¹⁸⁶ En'am, 6/112.

¹⁸⁷ En'am, 6/121.

¹⁸⁸ Nas, 114/4

¹⁸⁹ Elmalılı, III/1525.

Elmalılı vahyin çeşitli kelime anlamlarını bu şekilde zikrettikten sonra, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve başka varlıklara mesaj iletmesi şeklindeki vahyi de şu şekilde açıklamıştır:

“Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve velilerine öğretilen ilâhî kelimeye denir. Bu da “Allah hiçbir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahy ile, yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip, izniyle dilediğini vahyeder”¹⁹⁰ ilâhî sözünün delalet ettiği üzere birkaç çeşittir.”¹⁹¹

Yukarıdaki âyetin tefsirinde Elmalılı, Allah Teâlâ'nın beşerden biri ile üç şekilde konuştuğunu ifade etmektedir: Birincisi ona vahyederek gâyet hızlı ve gizli bir şekilde, beşerin kalbine ilham etmesidir şeklindedir. Buradaki konuşma vasıtasız ve direk beşerin kalbine ilham etme şeklindedir. Bu konuşma uykuda, uyanırken veya bir perde arkasından olabilir. İkincisi perde arkasından konuşmadır. Buna örnek de Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuşması ve peygamber efendimizin çan sesi şeklinde vahiy almasıdır. Bu konuşma doğrudan kalbe değil kulağa hitap eden bir konuşmadır. Üçüncüsü de Allah Teâlâ'nın bir elçi melek vasıtasıyla vahyi tebliğ ettirmesidir. Peygamberlere vahiy de genelde bu şekildedir.¹⁹²

Elmalılı bu bilgileri verdikten sonra, genel manada vahyi ikiye ayırmak gerektiğini, birincisinin, Allah Teâlâ dışında kalan varlıkların işaret ve bildirmesi; ikincisinin de Allah tarafından olan işaret ve bildirme olduğunu belirtmiştir.¹⁹³ Genel manada vahiy kelimesi bunların ikisini de ihata ediyor olsa da örfî lügatte ikincisinin anlaşıldığını söylemiştir.¹⁹⁴ Aynı zamanda ilahi vahyin de peygamberlere has, nübüvvet delili olan ve peygamberler dışındaki varlıklara ait vahiy çeşitleri de vardır. Örneğin: “Musa'nın annesine o (çocuğu)nu emzir diye ilham ettik”¹⁹⁵, “Rabbin balarısına vahyetti”¹⁹⁶ âyetleri bu neviden vahiydir. Ancak şer'î manada vahiy dendiği zaman peygamberliğin başlamasına işaret ilahi ilham kastolunmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Şûrâ, 42/51.

¹⁹¹ Elmalılı, VI/4255.

¹⁹² Elmalılı, VI/4255.

¹⁹³ Elmalılı, III/2032.

¹⁹⁴ Elmalılı, III/1526.

¹⁹⁵ Kasas, 28/7

¹⁹⁶ Nahl, 16/68.

¹⁹⁷ Elmalılı, III/1426-1527.

Yazır, vahyin nübüvvet delillerinden biri olduğunu “Kullarından dilediğine emrinden ruh (vahiy) ile meleklerini indirir.”¹⁹⁸ âyetini tefsir ederken ifade etmektedir. Allah Teâlâ kullarından dilediği kimseye vahy etmek suretiyle emrini haber verdiğini belirtmiştir.¹⁹⁹

Elmalılı vahyin nübüvvet delil olmasından bahsederken Nisâ suresindeki “Filhakıka biz sana (ya Muhammed) öyle vahiy indirdik ki Nuh’a ve ondan sonra gelen bütün Peygamberlere vahy ettiğimiz gibi: hem İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, Esbat’a, İsa’ya, Eyyub’a, Yunus’a, Harun’a. Süleyman’a vahy ettiğimiz hem Dâvûd’a Zeburu verdiğimiz gibi”²⁰⁰ âyetinin tefsirinde, vahyin kelime anlamlarını ve çeşitlerini zikrettikten sonra âyette bahsedilen vahyin vahy-i ilahî olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu vahyin peygamberlere has vahiy olduğunu ve peygamber efendimize, diğer peygamberlere verilen vahiy çeşitlerinin tamamının verildiğini ifade etmiştir.²⁰¹

Yazır, peygamber efendimizin vahiy alış şekillerine de yer vermiştir. Buna göre Peygamber Efendimiz Allah Teâlâ’dan doğrudan vahiy almıştır. Ona göre bunun delili, فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ “Bu şekilde Allah Teâlâ, kuluna verdiği vahyi verdi” âyetindeki “ه” zahirinin Allah Teâlâ’ya raci olmasıdır. Elmalılı burada vahyolunan ne ise onun vasıtasız bir şekilde efendimize doğrudan Allah Teâlâ tarafından vahyedildiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Müthiş kuvvetlerin sahibinden maksad Allah olduğuna göre, burada da vahyedenin o olduğu açıktır. Diğer tefsir şekillerinde de ifadenin akışından Allah’ın isminin zikredildiği kabul edilmektedir. Şu halde burada başlıca iki mânâ üzerinde durulabilir. Birisi, İşte Cebrail ona böyle yaklaştı da, Allah Teâlâ’nın elçisi Muhammed (s.a.s.)’e gönderdiği her vahyi getirdi, ona vahyetti ve öğretti. Başlangıçta hakiki suretiyle görünerek getirdikleri şeylerin Allah’ın vahyi olduğunu öğretti ve belirli zaman aralıklarıyla tebliğ etti. Diğer mânâ da şöyledir: İşte Allah’ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (s.a.s.), İstivâ ettikten sonra O, Rabbine öyle yaklaştı ki, bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah Ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mirâc’da her ne vahyetti ise Cibril’in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu mânâyı tercih ediyoruz.”²⁰²

Bu ifadelerle göre Peygamber Efendimiz, doğrudan doğruya Allah Teâlâ’dan vahiy almıştır. Bazen, Cebrail (a.s.) kendi suretinde gözler görülür biçimde vahiy getirmiştir.

¹⁹⁸ Nahl, 16/2.

¹⁹⁹ Elmalılı, V/3084-3085.

²⁰⁰ Nisâ, 4/163.

²⁰¹ Elmalılı, III/1527.

²⁰² Elmalılı, VII/4577.

Peygamber Efendimiz sadık rüyalar şeklinde vahiy almıştır.²⁰³ Bunların yanı sıra Efendimiz çan sesine benzer bir şekilde de vahiy almıştır.²⁰⁴ Ayrıca Elmalılı “çünkü biz sana ağır bir söz ilka edeceğiz”²⁰⁵ âyetini tefsir ederken vahyin ağırlığına da işaret etmiştir. Bu konuda Hz. Aişe’den nakledilen “Soğuk bir günde vahiy inerken baktım, alnından terler fışkırıyordu” ve Peygamber efendimizin devesinin üzerinde vahiy alırken vahyin ağırlığından dolayı devenin yere çöktüğünü ifade eden hadisi şeriflere yer vermiştir.²⁰⁶

3.1.2. Kur’ân’ın İnzâli ve Tenzîli Meselesi

Konu hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli âyetler bulunmaktadır. Bakara suresindeki âyette “Ramazan ayı ki, Kur’ân insanlara o ayda indirildi...”²⁰⁷, Duhân suresindeki âyette “Biz onu mübarek bir gecede indirdik”²⁰⁸, Kadir suresindeki âyette ise “biz onu kadir gecesinde indirdik”²⁰⁹ buyrulmuştur.

Bu konu hakkında âlimler üç farklı görüş etrafında toplanmışlardır. Birinci görüşe göre Kur’ân, önce Levhi Mahfuz’dan bir bütün halinde dünya semasına, oradan da çeşitli zaman aralıklarıyla 23 yılda peygamber efendimize nâzil olmuştur.²¹⁰ İkinci görüşe göre, kadir gecesinden başlayarak 23 seneye yakın bir sürede olaylarla ilişkili olarak değişik zamanlarda peygamber efendimize indirilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise Kur’ân, bir sene içerisinde inmesi Allah tarafından taktir edilen miktarlar halinde 23 kadir gecesinde önce dünya semasına, oradan da tedricen peygamber efendimize indirilmiştir.²¹¹ Farklı zamanlarda bu görüşleri tercih sadedinde âlimler görüşler beyan etmiştir.²¹²

Elmalılı, inzâl ve tenzil kavramlarını Bakara sûresi 185. âyetin tefsirini yaparken açıklamıştır. Buna göre inzâl, Kur’ân’ın bir kerede indirilmesi; tenzil ise Kur’ân’ın

²⁰³ Elmalılı, III/1525.

²⁰⁴ Elmalılı, I/434.

²⁰⁵ Müzzemmil, 73/5.

²⁰⁶ Elmalılı, VIII/5428-4529.

²⁰⁷ Bakara, 2/185.

²⁰⁸ Duhân, 44/3.

²⁰⁹ Kadir, 97/1.

²¹⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/228; Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 35; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 36; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 43.

²¹¹ Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 35; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 36.

²¹² Geniş bilgi için bkz., Kahveci, *Fahreddin er-Râzî’nin Mefâtihi’l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu’l-Kur’ân*, 81-82.

tedricen indirilmesi demektir. Müfessirlerin çoğunluğunun da kabul ettiği görüşe göre, Kur'ân ramazan ayının kadir gecesinde²¹³ levhi mahfuzdan beyti ma'mura defaten, oradan da 23 senede arza parça parça tenzil olunmuştur.²¹⁴ Yazır, Kur'ân'ın toptan değil de tedricen, zamana ve ihtiyaca göre kısım kısım indirildiğini belirtmiştir. Bu tedricen indirilme, usulden furû'a doğru insanların her türlü faydasına ve ihtiyaçlarına cevap vermek için, muktezaya mutabakat maksadıyladır demektedir.²¹⁵

“Onun için Kur'ân'dan bir hizib (cüzün dörtte biri) veya bir aşır (on âyet) ve hatta bazen bir âyet, bağımsız bir kitap gibi, başlı başına müjdeleme ve uyarmayı kapsayan bir derstir. Alûsî, tefsirinde der ki: “Beyhakî, Şuâb'ında Ömer (r.a)'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: 'Kur'ân'ı beşer âyet, beşer âyet öğreniniz. Çünkü Cebrail (a.s) onu beşer beşer indirdi'. İbnü Asâkir de Ebu Nadre kanalıyla rivâyet etmiştir ki: 'Ebu Sa'id-i Hudrî bize Kur'ân'ı sabah beş ve akşam beş âyet öğretir ve Cebrail (a.s) beşer âyet, beşer âyet indirdi, diye haber verirdi.' demiştir. Bununla birlikte beşten daha fazla ve daha az olarak inmesinin de gerçekleştiği sahih rivâyetlerle sabit bulunduğundan maksat, çoğu demektir.”²¹⁶

Yazır, “Kur'ân'ı sana kısım kısım biz indirdik biz. O halde Rabbinin hüküm vermesi için sabret.”²¹⁷ âyetlerini tefsir ederken bu parça parça indirmenin hikmetini şu şekilde açıklamıştır:

“Kur'ân tenzil sûretiyle yani bir defada değil, zaman zaman fasıla ile 23 senede nâzil olmuştur. Ki ilk insanın hilkatinde olduğu gibi bunda da tedrici tekemmül ve terakki kaidesine bir uygunluk vardır. Bununla önceden mezkur olmayan bir çok şey olacak ve bu vaadolan şeyler muhakkak muhakkak vuku bulacaktır. Onun için acele etme de rabbinin hükmünü vermesi için sabret.”²¹⁸

Yine bu cümleden olmak üzere, “Yine o küfredenler dediler ki: o Kur'ân ona cümlesi birden indirilseydi ya! Biz onu gönlüne iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ve fevkalâde bir tertil ile tertil eyledik.”²¹⁹ âyetini tefsir ederken Kur'ân'ın parça parça indirilmesinin hikmetlerini, açıklamıştır.

“Evvelâ, zabt-u hıfzı kolay olacak, sâniyen, peyderpey Vâkıya göre inişinde mana itibariyle daha ziyade bir basiret ve derinlik, hem nazarî ve hem amelî bir kıymet ve kuvvet bulunacak, sâlisen, her yeni inen necm ile ayrıca tehadî yapıp muarazasından aciz bırakmakla her birinde yeni bir kuvveti kalp verilecek, râbian,

²¹³ Elmalılı, IX/5968

²¹⁴ Elmalılı, I/645; VI/ 4294-4295; IX/5966-5868.

²¹⁵ Elmalılı, V/3213.

²¹⁶ Elmalılı, V/3213.

²¹⁷ İnsan, 76/23-24.

²¹⁸ Elmalılı, VIII/5513.

²¹⁹ Furkân, 25/32

nasih ve mensuh ile zamanına göre ahkam teşrii, beyan ve tefsirin usul ve kavaidi mütenevvisi öğretilcek...²²⁰

Yazır'ın bu ifadeleri ve yukarıda zikrettiğimiz diğer ifadelerinden anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın bir defada değil de parça parça nâzil olmasında çeşitlik hikmetler vardır. Bunları, Kur'ân'ı öğrenmeyi kolaylaştırmak, insanların eğitimlerini tedricen gerçekleştirmektir. Olaylara göre inmesinden dolayı mananın mükemmel şekilde anlaşılması kolaylaşacak, zaman içerisinde meydana gelecek değişimlere uygunluk sağlanacaktır şeklinde açıklamaktadır.

3.1.3. Kur'ân'ın Tarifi ve İsimleri

3.1.3.1. Kur'ân'ın Tarifi

Kur'ân lafzının lügat manasının tespit edilmesi, öncelikle kelimenin başka bir kökten türemiş olup olmadığına ve türemiş bir lafız ise hangi kökten türediğine bağlıdır. Kelimenin müştak olduğunu iddia edenler olduğu gibi bu kelimenin alem bir isim olduğunu iddia edenlerde mevcuttur.²²¹ Kelimenin kökeni ile alakalı farklı görüşler bulunduğu gibi, tanımıyla alakalı da birçok farklı görüş ortaya konmuştur. Kelimenin kökeni ile alakalı kabul edilen en yaygın görüş, “Kur'ân” kelimesinin قرآن kökünden türemiş ve “fu'lân” vezninde mastar olarak okunan şey anlamına gelmesidir.²²² Yapılan tanımların hepsinde de, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu, melek tarafından peygamber efendimize vahiy yoluyla iletildiği, Kur'ân'ın tilavet etmenin ibadet olduğu vahyin tedricen efendimize nâzil olduğu gibi özellikler ortaya çıkmaktadır.²²³

Elmalılı Hamdi Yazır Kur'ân'ın tarifini şöyle yapmıştır: “Allah Teâlâ tarafından Rasûli kibriyası peygamber Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellem efendimiz hazretlerine Arabî olarak indirilip bize tevâtüren naklolunan ve mushafta yazılı olan

²²⁰ Elmalılı, V/4584.

²²¹ Bu görüşlerin toplu değerlendirmesi için bkz. Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 75-76; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 33-34; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 31-32; ayrıca krş., Suyûti, *el-İtkân*, I/52; Zerkêşî, *el-Burhân*, I/278; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/7.

²²² Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 37.

²²³ Bu görüşlerin toplu değerlendirmesi için bkz., Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 76-77; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 35; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 33-34; ayrıca krş., Zerkêşî, *el-Burhân*, I/273; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/19; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 31.

kitabı mübinin ismidir.”²²⁴ Kur’ân’ın lügatte, “gufrân” vezninde kıraat manasına gelen bir mastar olduğunu belirtmiştir.²²⁵

Peygamber efendimizin bütün milletlere hidâyet olarak gönderilmesine karşılık Kur’ân’ın Arapça nâzil olmasını şaşkınlıkla karşılayanlara²²⁶ cevap olarak “ve biz her gönderdiğimiz Resûlü ancak bulunduğu kavmin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyan etsin...”²²⁷ âyetini delil göstermektedir. Bu âyeti tefsir ederken Kur’ân’ın peygamber efendimizin kendi milletinin dilinde gönderilmesi gerektiğini, efendimizin mesajını öncelikle kendi milletine tebliğ ve tebyin etmesi gerektiğini bunun için de Kur’ân’ın Arapça nâzil olduğunu belirtmiştir.²²⁸ Kur’ân’ın Arapça olması konusunda ilgili âyetleri tefsir ederken konu hakkında genişçe bilgiler vermiştir.²²⁹

3.1.3.2. Kur’ân’ın İsimleri

Kur’ân’ın, Kur’ân ismi dışında birçok ismi ve onu taraf eden birçok sıfatı bulunmaktadır. Elmalılı bu isimlerden birkaçını tefsirinin mukaddimesinde açıklamıştır.

1- el-Kitâb: Elmalılı, Bakara sûresinin 1. âyetini tefsir ederken “el-Kitâb” kelimesinin Kur’ân için kullanıldığını, okunan şeylerin tümüne birden kitap denmekle birlikte Kelâmullah olan Kitâb Kur’ân’ın kendisidir demektedir.²³⁰

“Doğrusu Biz sana, sorumluluğu ağır bir söz vahyedeceğiz.”²³¹ âyeti ile vaad edilen o ağır ve büyük Allah kelâmı ki, ondan sonra ‘el-Kitâb’ denilince Allah’ın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi caiz olmayacaktır. Bunun içindir ki Müslümanlar arasında kitap denilince ancak Kur’ân anlaşılır. Hatta Peygamberin hadislerine bile kitap denilmez de sünnet denilir. Şu halde burada kitabın tanıtılması şu olur: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s.) Efendimize indirilmiş olup her bir sûresi i’câz ifade eden ve ondan bize tevatür yoluyla nakledilmiş ve o şekilde mushaflarda yazılı bulunan belîğ (düzgün ve sanatlı) nazım ki hem tamamına, hem bir kısmına denilir. Yani bütünü ve hepsi arasında ortaktır. Şeriata (ıstılah) göre bu şekilde tarif edilmiş olan kitap, asıl lügatte ve (ketb ve kitâbet) gibi bir ekleme ve toplama mânâsını kapsamış olarak,

²²⁴ Elmalılı, Mukaddime, I/20-21; I/644.

²²⁵ Elmalılı, Mukaddime, I/20.

²²⁶ Fussilet, 41/44.

²²⁷ İbrahim, 14/4.

²²⁸ Elmalılı, Mukaddime, I/12-29; V/3012; VI/4211.

²²⁹ Elmalılı, IV/2843-2844; IV/2995-2997; V/3123-3126; V/3319 vd.

²³⁰ Elmalılı, I/162.

²³¹ Müzzemmil, 73/5

harfleri birbirine eklemek yani yazmak mânâsına mastar iken örfte mektup (yazılmış) mânâsına isim olmuştur.”²³²

2- el-Furkân: Elmalılı, ‘Furkân’ kelimesinin manasını ‘ayırarak’ olarak belirttikten sonra, Kur’ân’ın hak ile batılı, helal ile haramı birbirinden ayırmasından dolayı bir isminin de Furkân olduğunu belirtmiştir.²³³ “ve bir vakit Musa’ya o kitab’ı ve Furkân’ı verdik, gerekti ki doğru yola gidecektiniz”²³⁴ âyetinin tefsirinde de; “Aslında iki şey arasını kat’iyyen fasledip ayırarak demektir. Hakkı, nâhakkı, küfr-ü imanı, helâl-ü haramı, niza-ü da’vayı kat’eden, ayıran her şeye de Furkân denilir ve bu mana ile ki Kur’ân’ın lakab-ı mahsus olmuştur.”²³⁵ diyerek Furkân’ın manasını açıklamıştır.

3- el-Hüdâ: Bu kelime çeşitli âyetlerde Kur’ân’ı Kerîm için kullanılmıştır.²³⁶ Yazır, Kur’ân’ın bu ismi hakkında açıklama yaparken “Esasen hidâyet etmek manasındadır. Hidâyet almak manasına da gelir, sonra hidâyet eden rehber ve hidâyet olunan doğru yol manasına da itlak olunur.”²³⁷ demektedir. Ayrıca Elmalılı Kur’ân’ın bu ismini ilgili âyetlerin tefsirini yaparken de zikretmiştir.²³⁸

4- ez-Zikr: Elmalılı “zikr” kelimesinin lügat manasını “dil, kalp ya da lisan ile anmak” olarak belirtmiştir. İnsanın kazandığı şeyi anlamasını ve muhafaza etmesini onu anmasına bağlayarak “zikr” kelimesini “hıfz” ile müradif kabul etmektedir. Zikrin manalarını bu şekilde açıkladıktan sonra “bir de zikir din ve şeriatı tafsil ve ahkâmı milleti vaz’ eden semavi kitaplara denir.”²³⁹ demektedir.

وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ “Hiç şüphe yok ki, Kur’ân’ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız.”²⁴⁰ ve وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ “Doğrusu o Kur’ân, senin için de, kavmin için de bir öğüttür.”²⁴¹ âyetlerini tefsir ederken buradaki “zikr” kelimesinden kastın Kur’ân olduğunu belirtmiştir.²⁴²

²³² Elmalılı, I/162.

²³³ Elmalılı, Mukaddime, I/21.

²³⁴ Bakara, 2/53.

²³⁵ Elmalılı, I/353; IV/2392.

²³⁶ Bakara, 2/2, 185; Yûnus, 10/57.

²³⁷ Elmalılı, Mukaddime, I/22

²³⁸ Elmalılı, I/166-168, 645.

²³⁹ Elmalılı, Mukaddime, I/22.

²⁴⁰ Hicr, 15/9.

²⁴¹ Zuhruf, 43/44.

²⁴² Elmalılı, V/3042; VI/4275.

5- en-Nûr: Elmalılı Kur'ân'ın isimlerinin birinin de “Nûr” olduğunu ifade etmektedir. وَأَتَّبِعُوا النَّوْرَ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ “... onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a)uyanlar varya işte kurtuluşa erenler onlardır.”²⁴³ âyetini tefsir ederken; “onunla beraber indirilmiş bulunan nura tabi olup arkasından gidenler yani, hem onun nübüvvetiyle beraber getirdiği nur-i Kur'ân'a hem sünnet ve siretine, emr-ü nehyine cidden mutavaat edip arkasından giden ve bu evsaf ona sahihan eshab-u etba olanlar, ancak onlar felahkarlardır.”²⁴⁴ diyerek buradaki “nûr” kelimesini Kur'ân'ın adı olarak belirtmiştir.

3.1.4. Âyet

Sözlükte açık alamet, işaret, nişane, ibret, şaşırtıcı iş, mucize, burhan ve delil gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁵ Istilahta ise, Surelerin içinde; evvelinde ve sonunda munkati olan, mürekkep bir kelâmdır şeklinde tarif edilmektedir.²⁴⁶

Kur'an-ı Kerîm'deki bütün âyetlerin; bizzat Rasul-i Ekrem tarafından tertib olunduğu sabittir. Dolayısıyla bu hususta hiçbir kimsenin icihadından veya reyinden söz edilemez. Âyetlerin tertibi tevkifi olduğu gibi, bize ulaşması da tevatür yoluyla sabittir.²⁴⁷

Elmalılı âyetin lügat manasını “açık alâmet” olarak belirtmiştir. “Bir yol arayan kimse eğer o yolun alametlerini bilirse o yolu gördüğü vakit yolu bulduğunu bilir. Şu halde alamet zaten zahir ve açık demek olunca âyet onun daha zahiri demek olur.”²⁴⁸ diyen Elmalılı dağın zirvesinin dağa alamet olan bir âyet olduğunu, güneşin bir gündüz âyeti olduğunu, ayın gece âyeti olduğunu... ifade etmektedir.²⁴⁹ Bunlara ilave olarak, bir ülkenin bayrağının o ülke için âyet olduğunu, haddi zatında peygamber efendimizin ve Kur'ân'ın da birer âyet olduğunu belirtmektedir. Bu şekilde uzun örneklerle âyetin

²⁴³ A'râf, 7/157.

²⁴⁴ Elmalılı, IV/2300.

²⁴⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 86; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 40-41; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 55; Ayrıca krş., İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV/61-62; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/331-332.

²⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 55; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 86-87; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 41.

²⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/256; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/340-341; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 56; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 88; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 42-43, Ayrıca konu hakkında geniş bilgi için bkz., Atik, M. Kemal, *Ayet ve Surelerin Tevkîfilîği Meselesi*, EÜİFD., sayı:6, Kayseri, 1989, 201-218.

²⁴⁸ Elmalılı, Mukaddime, I/23.

²⁴⁹ Elmalılı, Mukaddime, I/23.

lügatte kullanılış şekillerini zikrettikten sonra âyet hakkındaki tanımını şu şekilde yapmıştır:

“Kur’ân’da âyet kelimesi yerine göre bu manalardan her birinde kullanılmıştır. Ve bunların hepsi lügatte alameti zahire mefhumunun meratibidir. Bununla beraber Kur’ân’ın harflerinden bir fasıla ile ayrılmış olan zümrelerinden her birine bir âyet denilir ki bunlar Kur’ân’ın nazmında birer cüz-ü tam teşkil ederler. Yani her biri birer Kur’ân olan âyetlerdir. Kur’ân’ın âyetleridir. Ve işte âyet kelimesinin urf-ı şer’î’de en hususi manası budur. Lisanimızda da en ziyade mutearef olan budur.”²⁵⁰

Kur’ân âyetlerinin uzunluğu kısalığı hakkında da bilgi veren Elmalılı, âyetlerin çoğunluğunun bir veya birkaç cümleden olabileceği gibi cümle bile olmadan, hatta ileride değinileceği gibi bazı sûrelerin başlarında bulunan “hurûf-u mukattaa”nın²⁵¹ âyet olabileceğini ifade etmiştir. Buna mukabil olarak Rahman sûresindeki مُذْهَمَاتَانِ²⁵² âyetini bir kelimenin âyet olmasına, Müddessir sûresindeki ثُمَّ نَظَرَ²⁵³ âyetini iki kelimenin âyet olmasına, yine aynı sûredeki عَبَسَ وَبَسَرَ²⁵⁴ ثُمَّ âyetini üç kelimenin âyet olmasına örnek vermiştir. Bu şekilde âyetlerin kisası, ortası ve uzunluğu gibi çeşitleri olduğunu belirterek, Âyetelkürsî’nin yarım sayfa, müdayene âyetininse tam sayfa olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵

Âyetlerin tertibi konusuna da değinen Elmalılı, âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğunu yani vahiyle âyetlerin yerlerinin bildirildiğini ifade etmiştir.²⁵⁶

Elmalılı Kur’ân’ın ilk inen âyetini, konu hakkındaki diğer rivâyeti yani Müddessir sûresinin ilk indiğini iddia eden görüşü naklettikten sonra, Alak sûresinin ilk 5 âyeti olarak belirtirken²⁵⁷; son inen âyeti yine farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra Bakara sûresi 281. âyet olarak belirtmiştir.²⁵⁸

3.1.5. Sûre

Sûre kelimesi lügatte, yüksek makam, yüce derece, rütbe, mevki, nişan, alamet, şan ve şeref, sur, hisar, yapısı güzel ve yüksek bina, binanın kısım veya katları, duvarın

²⁵⁰ Elmalılı, Mukaddime, I/24.

²⁵¹ Elmalılı, I/152.

²⁵² Rahman, 55/64.

²⁵³ Müddessir, 74/21.

²⁵⁴ Müddessir, 74/22.

²⁵⁵ Elmalılı, Mukaddime, I/24.

²⁵⁶ Elmalılı, Mukaddime, I/25.

²⁵⁷ Elmalılı, I/8,11; VIII/5943-5944.

²⁵⁸ Elmalılı, I/146; II/975-976.

yapısında kullanılan taş, kerpiç veya tuğla gibi malzemenin her bir sırası demektir. Çoğulu suver'dir.²⁵⁹ İstilahta ise, Kur'an-ı Kerim'in biri diğerinden ayrılmış 114 bölümden oluşan küçük olsun büyük olsun, müstakil Kur'an bölümleri sure diye isimlendirilir.²⁶⁰

Sûrelerin tertibiyle ilgili, İslâm âlimleri arasında üç görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre; sûrelerin tertibi tevkifidir, yani vahiy yoluyla Rasulullah tarafından yapılmıştır.²⁶¹ İkinci görüşe göre; sahabenin ictihadıyla meydana gelmiştir.²⁶² Üçüncü görüşe göre; bu tertib kısmen Rasulullah, kısmen de Sahabe ictihadıyla gerçekleşmiştir.²⁶³

Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde sûrenin tanımını, en az üç âyetten oluşan ve her birinin kendine mahsus ismi bulunan Kur'an kısımları şeklinde tarif etmiştir.²⁶⁴ Sûre kelimesinin lügatte iki manası bulunduğunu belirten Elmalılı bu konuda şu açıklamaları yapmıştır:

“Sûre aslı lügatte iki manaya gelir: Birisi menzilei refia yani yüksek rütbe demektir, birisi de bir medineyi yani büyük bir şehri ihata eyliyen bir sur demektir. Birincisine nazaran Kur'an âlemi semaya ve her sûre semanın yüksek rütbede bulunan manzumelerine teşbih edilmiş olur ki bunun zımnında her âyette bir yıldız benzer. İkincisine nazaran da Kur'an'ın yeryüzünde yüksek bir medeniyet tesis edeceğine işaretten her sûresi büyük bir suru bulunan müstahkem bir şehre ve bunun zımnında her âyet de bir konağa teşbih edilmiş olur.”²⁶⁵

Elmalılı yukarıda belirttiğimiz gibi, sûrelerin âyetlere bölündüğünü belirtirken, aynı zamanda uzun sûrelerin “aşr” ve “rükû” diye tabir edilen bölümlere ayrıldığını ve bunların “ع” secavendi ile gösterildiğini de ifade etmiştir.²⁶⁶

Uzunluklarına göre sûrelere verilen isimlere de değinen Elmalılı, Hucûrat sûresinden Burûc sûresine kadar olanlara “tıvâli mufassal”, Burûc sûresinden Beyyine sûresine kadar olanlara “evsatı mufassal”, Beyyine sûresinden Nâs sûresine kadar olanlara ise “kısarı mufassal” denildiğini belirtmiştir.²⁶⁷

²⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, VI/368; Zerkânî, *el-Menahil*, I/343.

²⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 57; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 89; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 43; Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, 52.

²⁶¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/260; Suyûtî, *el-İtkân*, I/82-83.

²⁶² Zerkeşi, *el-Burhân*, I/257.

²⁶³ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/257; Suyûtî, *el-İtkân*, I/83; Zerkânî, *el-Menahil* I/346-351.

²⁶⁴ Elmalılı, *Mukaddime*, I/22.

²⁶⁵ Elmalılı, *Mukaddime*, I/23.

²⁶⁶ Elmalılı, *Mukaddime*, I/23.

²⁶⁷ Elmalılı, IX/5986.

Sûrelerin tertibi ve Mekkî-Medenî şeklinde ayrılması²⁶⁸ konusunda Elmalılı şunları söylemektedir:

Kur'ân'ın gerek âyet ve gerek sûre tertibinde inme sırası gözetilmeyerek Mekkî ve Medenî sûrelerin ve âyetlerin öne almak ve geriye bırakmakla karıştırılıp daha çok mânâ ilişkisi gözetilmiş bulunmasında ise nazmın güzellikleri ve Kur'ân'ın icazı açısından çok büyük hikmetler vardır ki bunun en belirginini hayatın gidiş ve gelişmesinde ve zaman olayları ve değişmelerinin meydana gelmeleriyle analiz ve birleştirmesinde daima önceki ile sonraki arasındaki birlik ve düzen nizamını düşündürmektir. Mesela bu beş âyet,(Alak sûresinin ilk beş âyeti) Fatiha'dan önce inmiştir diye bunları sûreden ayırıp da tertipde Fatiha'dan önce koymaya kalkışmak gibi bir üslub takip edilecek olsaydı, ne bu sûre kalır, ne de Kur'ân'ın (diğer) sûreleri ve âyetleri arasında bir uygunluk bulunurdu. Öyle yapılmayıp Kur'ân'ın herhangi bir kısmı okunurken ve hatta her hangi önemli bir işe başlarken diye başlamakta hem her şeyden önce 'Rabb'inin ismiyle oku'²⁶⁹ emrinin mânâsının uygulama, hem de Kur'ân nazmını hiç bozmadan bütün yönleriyle korumak vardır. Bu sûrelerin bu şekilde Kur'ân'ın (indirilmesinin) bitimine doğru buraya konulmasında şüphesiz ki ilk sırasında anlaşılman mânâdan fazla bir mânâsı vardır. Henüz okunacak bir kitap verilmeden oku oku denilmekle 'İşte bu kitap'²⁷⁰ diye başlayarak okunacak kitabı tamamladıktan sonra bitimine doğru 'oku oku' diye emredilmesindeki mânâ elbette farklıdır.²⁷¹

Elmalının bu ifadeleri onun tıpkı âyetlerin tertibinde olduğu gibi Kur'ân'ın tertibinin de i'câzî özelliklere delalet ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Elmalılı sûrelerin tertibinin vahiy ile olduğu görüşünün ne kadar kuvvetli ve isabetli olduğunu da ifade etmektedir.²⁷²

3.2. Ulûmu'l-Kur'ân'ın Temel Konuları

3.2.1. Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân-ı Kerîm insanları hidâyete iletmek ve toplum hayatına yön vermek amacıyla indirilmiştir. Dolayısıyla onun asıl hedefi, insanların ahlakî, hukukî, ve diğer alanlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Bu hedefi gerçekleştirmek için âyetler nâzil olmuştur. Âyetler inzâl edilirken bazen muayyen bir sebebe ihtiyaç duymadan, sadece Allah'ın kullî iradesi neticesinde herhangi bir hüküm koymak için âyetler nâzil olmuştur. Bazı durumlarda da âyetlerin nâzil olması belli sebeplerden dolayı

²⁶⁸ Elmalılı, I/7.

²⁶⁹ Alak, 96/1.

²⁷⁰ Bakara, 2/1.

²⁷¹ Elmalılı, VIII/5944

²⁷² Elmalılı, IX/6431.

gerçekleşmiştir. “Esbâb-ı Nüzûl” konusu bu ikinci gruba giren âyetlerin inişiyle ilgili rivâyetleri konu edinen ilim dalıdır.²⁷³

En basit şeklinde “âyetlerin iniş sebebi” şeklinde tarif edebileceğimiz “Esbâb-ı Nüzûl” terim olarak, Peygamber efendimizin risalet döneminde meydana gelen ve Kur’ân’ın bir veya birkaç âyetinin ya da bir suresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir konu hakkında peygamber efendimize sorulan sorular olarak tarif edilebilir.²⁷⁴

Sebeb-i Nüzûl bilgisi Kur’ân’ın anlaşılmasında önemli etkenlerden biridir.²⁷⁵ Bir âyet veya surenin ne zaman, nerede, hangi şartlarda ve hangi olaya dair nâzil olduğunu bilmek, hem o âyet ve surenin ilahi maksada uygun şekilde tefsir edilmesine yardımcı olur, hem de hükümlerin konulmalarına sebep olan hikmetlerin kavranmasını sağlar.²⁷⁶ Âyetler arasında var olduğu zannedilen müşkillerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olur, Mübhem âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır, âyet ve sureler arasında münasebet kurulmasına yardımcı olur.²⁷⁷

Nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, hadise veya soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek (tazammun etmek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere indirilmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye sebebi nüzûl denir.²⁷⁸

Elmalılı tefsirini yazarken nüzûl sebeplerine değineceğini açıklamıştır.²⁷⁹ Müellif sebebi nüzûl rivâyetlerini farklı tabirlerle sunmaktadır. Sebebi nüzûl hakkında açıklayıcı bilgi vermemiş olsa da tefsirinde bu rivâyetlere sıklıkla yer vermiştir. Elmalılı tefsirinde hemen hemen her sûrenin nâzil olmasına sebep olan bir olay

²⁷³ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 135; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 100; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115-116.

²⁷⁴ Kavramın farklı tanımları için bkz., Zerkeşi, *el-Burhan*, I/13; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/106; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 132; Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 79-80; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115-116; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 135; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 100; Ayrıca bkz., Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*.

²⁷⁵ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 58-61; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 136-137; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 109-110.

²⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I/38; Mennâu’l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 79.

²⁷⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/23; Suyûtî, *el-İtkân*, I/38; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 117; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 136-137; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 109-110.

²⁷⁸ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 68.

²⁷⁹ Elmalılı, *Mukaddime*, I/19.

açıklanmış; birçok âyet hakkında da nüzûl sebebi rivâyetlerine yer verilmiştir. Bir âyetin birden çok iniş sebebi olabildiği gibi bir sebepten dolayı da birkaç âyet nâzil olmuş olabilir.

Bakara sûresindeki “Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler. Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azîm bir azaptır.”²⁸⁰ Âyetini tefsir ederken “sebebi nüzûlü”²⁸¹ başlığı altında farklı rivâyetleri zikretmiştir.

“İbn Abbas hazretlerinden birkaç yol ile elde edilen rivâyetin özeti meâlen şudur: Peygamber (s.a.s.) Efendimiz bütün insanların iman etmesini ve Allah’ın doğru yoluna uymalarını çok arzu ederdi. Medine’ye şeref vermelerinden sonra da etrafındaki Yahudi ve Yahudi reisleri bile bile çıftılık ediyorlar, inkâr ve olumsuzlukta ileri gidiyorlardı. Bunun üzerine Cenabı Allah, bir taraftan ilk anışta, ilm-i ezeliye herkesin iman ve saadetinin karara bağlanmış olmadığını, bazı kalplerin takdir edilmiş olan iman kâbiliyeti devresinden istifade edemeyerek kapanacağı da Allah katında takdir ile bilinmiş bulunduğunu ve ilâhî ilmin şaşmayacağını haber vermiş, bildirmiş ve teselli eylemiş; bir taraftan da onları azarlamış ve takdir etmiştir. Ve bu şekilde Bakara sûresinin başından yüz âyetin, Yahudi haberleri ile, Evs ve Hazrec kabilesinin münafıklarından birtakım kimseler hakkında indiği ve İbnü Abbas (r.a.) hazretlerinin bunları isimleriyle, şahıslarıyla, nesebleriyle naklettiği rivâyet olunmuştur. Rabî’ b. Enes’den vâki olan rivâyette de bu iki âyetin nüzûlü “toplulukların önderleri” ve özellikle Bedir harbinde öldürülenler ile ilgili olduğu söylenmiştir.”²⁸²

Elmalılı, “Allah, size Kitab’ı (Kur’ân’ı) açıklanmış olarak indirdiği halde, ondan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine kitap verdiklerimiz, o Kur’ân’ın, gerçekten Rabbin katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O halde sakın şüphe edenlerden olma.”²⁸³ âyetinin tefsirini yaptıktan sonra “rivâyet edildiğine göre” tabirini kullanarak âyetin nüzûl sebebini şu şekilde açıklamıştır:

“Kureyş müşriklerinin bir problemleri olduğu zaman bir kâhini hakem yapıp, hükmüne uymak âdetleri olduğu gibi Resulullah’a da: “Seninle aramızda Yahudi bilginlerinden ve istersen Hıristiyan piskoposlarından bir hakem seçelim, bakalım onların kitabında sana dair bir şey varsa bize haber versinler” diye bir teklifte bulunmuşlardı ki, bu âyetle buna cevap verilmiştir.”²⁸⁴

Yine aynı şekilde, Tevbe sûresindeki “Allah mü’minlerden canlarını ve mallarını; Cennet muhakkak kendilerinin olmak bahasına satın aldı, Allah yolunda çarpışacaklar

²⁸⁰ Bakara, 2/6-7.

²⁸¹ “sebebi nüzul” başlığı altında naklettiği diğer bazı sebebi nüzul rivayet örnekleri için bkz, Elmalılı, I/220; I/600; II/1010.

²⁸² Elmalılı, I/216-217.

²⁸³ En’âm, 6/114.

²⁸⁴ Elmalılı, III/2034.

da öldürecekler ve öldürülecekler, Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân'da da hakka taahhüd buyurduğu bir va'd, Allah'tan ziyade ahbine vefa edecek kim? O halde akdettiğiniz şu bîattan dolayı size müjdeler olsun, ve işte, o fevzi azîm bu.”²⁸⁵ Âyetini tefsir ederken “rivâyet olunduğuna” göre diye söze başlayarak şunları söylemiştir:

“Resul-i Ekreme, Akabe Gecesi, Mekke'de Ensar'dan yetmiş kişi olarak biat ettikleri zaman, yani ikinci Akabe biatında, Abdullah b. Revaha “Rabb'in ve kendin için bizden dilediğini şart koş.” demişti. Peygamber (s.a.s.) de: “Rabbim için O'na ibadet etmenizi ve hiç bir şeyi O'na şirk koşmamanızı, kendim için de beni, kendinizi ve mallarınızı nasıl koruyup savunuyorsanız öyle koruyup savunmanızı şart ederim.” buyurdu. Onlar da “Bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?” dediler. Hz. Peygamber “cennet” buyurdu. Bunun üzerine “Bu alış-veriş kârlıdır, bu sözleşmeyi ne bozarız, ne de bozulmasını kabul ederiz.” dediler. Sonra işte bu âyet nâzil oldu.”²⁸⁶

Elmalılı, Mücâdele sûresindeki “Ey iman edenler! Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman...”²⁸⁷ âyetinin sebebi nüzûlünü ravileri de takdim ederek şu şekilde açıklamıştır:

“Bu âyet de özellikle Resullullah (s.a.s.)'ın meclisinde kendisine fısıltı ile bir şey arzetmek isteyenlerin adâbı hakkında nâzil olmuştur. İbnü Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, “Bazı sahabiler, Resullullah (s.a.s.)'ın meclisinde kendilerini göstermek için lüzumlu, lüzumsuz fısıltı ile ona bir şeyler arzetmeğe kalkıyor ve bu, gittikçe çoğalıyordu. Hz. Peygamber de, lütuf ve hoşgörüsü sebebiyle hiç birisini reddetmiyordu. İşte bu yüzden söz konusu âyet indirildi.” Katâde'den yapılan rivâyete göre de, “Zenginler Peygamber'in huzuruna geliyorlar ve sık sık dilekte bulunarak mecliste fakirlere galebe ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bunların çok oturmalarından ve çok fısıldaşmaya kalkışmalarından sıkılıyordu. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi.”²⁸⁸

Elmalılı bazı sebebi nüzûl rivâyetlerini verirken “rivâyetlerin hûlasasını” vermiştir. Bunun örneği de Hucûrât sûresindeki “Ve eğer müminlerden iki grup vuruşurlarsa...”²⁸⁹ âyetinin tefsirinde şöyledir:

“Rivâyetlerin hûlasasına göre: Resullullah (s.a.s.), Sa'd b. Ubâde'nin hastalığında ziyaretine giderken, Abdullah b. Übeyy b. Selûl'e de uğraması istenilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah b. Selûl, “Merkebin kokusu bizi rahatsız etti” demiş. Orada hazır bulunan Ensar'dan Abdullah b. Revaha Hazretleri de “Vallahi Resullullah'ın merkebinin kokusu senden daha hoştur.” demiş. Bunun üzerine Abdullah b. Übeyy'in kavminden taraftarları kızmış, Abdullah b. Revaha Hazretlerinin arkadaşları da kızmışlar, İbnü Revaha Hazrec kabilesinden, İbnü Übeyy Evs kabilesinden olduklarından iki kabileden birtakım kimseler, silahsız

²⁸⁵ Tevbe, 9/111.

²⁸⁶ Elmalılı, IV/2621-2622.

²⁸⁷ Mücadele, 58/12.

²⁸⁸ Elmalılı, VII/4797.

²⁸⁹ Hucûrât, 49/9.

olarak elleriyle, papuçlarıyla, sopalarla döğüşmeye başlamışlar, bunun üzerine bu âyet inmiş, Resulullah âyeti okumuş, bu şekilde barışmışlar.”²⁹⁰

Elmalının kullandığı sebebi nüzûl tabirlerinden biri de “iniş sebebi” tabiridir. Bunun örneği olarak da Mümtehine sûresinin ilk âyetini tefsir ederken kullandığı “‘Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin.’ Bu âyetin iniş sebebi Hatib b. Ebi Belte’a’nın bir mektubu olmuştur” ifadeleridir.²⁹¹

Elmalının kullandığı sebebi nüzûl tabirlerinden biri de “bunun üzerine veya hakkında nâzil oldu” tabirleridir. Bunun örneğini Bakara sûresindeki “Ey iman edenler! «râine» demeyin «unzurna» deyin ve dinleyin ki kâfirler için elîm bir azab var.”²⁹² Âyetini tefsir ederken şu şekilde vermiştir:

“Müslümanların Hz. Peygamber’e karşı böyle رَاعِنًا diye hitap etmelerini, yahudiler fırsat bilerek ve kendi dillerindeki رَاعِينًا kelimesini andıracak şekilde ağızlarını eğerek, bükerek, sövmek ve hakaret kastiyle “râînâ” demeye başlamışlardı. Sa’d b. Muaz hazretleri, bunu işitmiş, “Ey Allah’ın düşmanları, lanet olsun size, vallahi hanginizin, Resulullah’a karşı bunu söylediğini bir daha işitsem boynunu vururum.” demiş, onlar da buna karşı “Siz böyle söylemiyor musunuz?” diye kaçamak bir cevap vermişlerdi. Bunun üzerine işte bu âyetin inmiş olduğu rivâyet edilmiştir.”²⁹³

Elmalılı bazı sebebi nüzûl rivâyetlerini verirken de “cevap olarak” tabirini kullanmıştır. Bunun örneği olarak da Ankebut sûresindeki “Netekim ona rabbından âyetler indirilse ya dediler, de ki: o âyetler, hep Allahın indindedir, ben ancak açık bir nezîrim. Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitab indirdik, karşılarında okunup duruyor? Şübhesiz ki onda iyman edecek bir kavm için muhakkak bir rahmet ve ilâhî bir ihtar var.”²⁹⁴ Âyetinin tefsirindeki şu ifadeleri nakledebiliriz: “Bu âyetin, öncesine ve sonrasına göre “Rabbinden birtakım mucizeler inseydi ya” diyen zâlimlere cevap olarak indirildiği anlaşılıyor.”²⁹⁵

“Nakledildiğine göre” tabiri de Elmalılı’nın kullandığı sebebi nüzûl tabirlerinden biridir. Bu ifade şekli örneklerinden biri İsrâ sûresindeki “Bir de sana ruhtan soruyorlar,

²⁹⁰ Elmalılı, VI/4462.

²⁹¹ Elmalılı, VII/4890.

²⁹² Bakara, 2/104.

²⁹³ Elmalılı, I/452.

²⁹⁴ Ankebut, 29/50-51

²⁹⁵ Elmalılı, V/3786.

de ki: ruh rabbımın emrindedir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.”²⁹⁶
âyetinin tefsirinde şöyledir:

“Siyerde İbnü Abbas’tan nakledildiğine göre Kureyş Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebî Muayt’ı Medine’deki yahudi hahamlarına gönderip: “Onlar, kitap ehliendirler, siz de bulunmayan bilgiler onlarda bulunur. Muhammed’i sorun bakalım” demişler. Bunun üzerine ikisi birlikte Mekke’den çıkıp Medine’ye varmışlar ve sormuşlar. Yahudiler: “Ona mağara halkından, Zülkarneyn’den ve ruhtan sorunuz. Eğer hepsine cevap verir veya susarsa peygamber değildir. Ve eğer bir kısmına cevap verip bir kısmından susarsa peygamberdir” demişler. Çünkü ruh, Tevrat’ta kapalı olarak ifade edilmiş. Onlar, gelmişler sormuşlar. Bunun üzerine iki kıssa, yani Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn kıssaları açıklanıp ruh kapalı bırakılmış olmakla sorduklarına pişman olmuşlardır.”²⁹⁷

Yazır âyetin sebebi nüzûlü hakkında bunları naklettikten sonra aşağıda geleceği üzere bu rivâyetleri tenkit etmiştir. Buradan da onun nüzûl rivâyetleri hakkında pasif bir nakilci değil, aynı zamanda rivâyetleri değerlendiren bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yazır klasik dönem müfessirleri gibi tefsirinde sıkça sebebi nüzûl rivâyetlerine yer vermiştir. Ancak onun farkı bu rivâyetler karşısında pasif bir tutum içine girmemesidir.²⁹⁸ Sebebi nüzûl rivâyetlerini zaman zaman surenin bütünlüğüne uymadığı için eleştirmiştir. Örneğin Kevser suresinin sebebi nüzûlü ile alakalı peygamber efendimizin oğlu İbrahim’in vefat ettiğinde Ebû Cehil arkadaşlarının yanına gelerek, Muhammed’in kökü kesildi demesi üzerine bu sure nâzil oldu şeklindeki Ebu Hayyân’ın ifadelerini kabul etmemiştir. Bunun gerekçesini de Ebû Cehil’in peygamber efendimizin oğlu İbrahim’den önce ölmüştür şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁹

Bazı sebebi nüzûl rivâyetlerini eleştirdikten sonra bunların yerine alternatif sunduğu da olmuştur. Örneğin Kehf suresinin sebebi nüzûlü hakkında peygamber efendimize ashabı kehf, Zülkarneyn ve ruh hakkına soru sorulduğu için bu surenin nâzil olduğunu ifade eden rivâyetleri, bu soruların aynı anda sorulmasının uygun olmadığını, çünkü ruhla ilgili bilginin başka bir surede zikredildiğini belirterek kabul etmemiştir. Asıl

²⁹⁶ İsrâ, 17/85.

²⁹⁷ Elmalılı, V/3197-3198.

²⁹⁸ Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizm*, 171, 173.

²⁹⁹ Elmalılı, IX/6178.

sebebi nüzûlü ise “surenin başındaki âyetler gösteriyor ki asıl sebebi nüzûl, ‘Allah çocuk edindi’ denmiş olmasıdır şeklinde açıklamıştır.³⁰⁰

Yazır, klasik dönem tefsirlerinin bir çoğunda Fil suresinin sebebi nüzûlü hakkında ‘fil ashabının Kabe’yi yıkmak isteyen Ebrehe ve fil ordusu için nâzil oldu’ şeklindeki tarihi uyumsuzluk içeren rivâyetlere hiç değinmemiştir. Surenin tefsirine başlarken adeti olduğu üzere genel sebebi nüzûl vermek yerine, ilerde geleceği üzere kıssalarda olduğu gibi, Allah’ın, Kabe’ye tuzak kuranların nasıl tuzaklarını bozduysa, peygambere tuzak kuranların da akıbetlerinin aynı olacağına işaret vardır şeklinde açıklama yapmıştır.³⁰¹

Ayrıca, sebebi nüzûl’ün hususi olmasının hükmüm umumiyetine mani olmayacağını da ifade etmiştir.³⁰²

3.2.2. Nesh Meselesi

Nesh lügatte, ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek anlamlarına gelir.³⁰³ İstilahta ise, şer’î bir hükmün, bir başka şer’î delille kaldırılması veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünün, sonraki bir nasla değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu hükümle amel de edilmez.³⁰⁴ Ya da Kur’ân-ı Kerîm’in Eski ve Yeni Ahit gibi kendinden önceki kitapların hükümlerini yürürlükten kaldırmasıdır.³⁰⁵ Görüldüğü gibi tanımlar neshin emir ve nehiyle ilgili hükümlerden bazılarının bir hikmete binaen yürürlükten kaldırılıp, yerine bir başka hükmün konulması anlamını ifade etmektedir. Hükmü kaldırılmış âyete “mensûh”; bu hükmü kaldıran âyete de “Nasih” denilmektedir.³⁰⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de nesh konusu İslâm’ın ilk dönemlerinden beri tartışılmıştır. Âlimlerin bir kısmı Kur’ân-ı Kerîm’deki bir hükmün tamamen iptal edilmesinin söz konusu olamayacağını savunmuşlardır. Ancak büyük bir kısım ulema neshin varlığını

³⁰⁰ Elmalılı, V/3220.

³⁰¹ Elmalılı, IX/6097.

³⁰² Elmalılı, I/217.

³⁰³ Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 490; Zerkeşi, *el-Burhân*, II/29; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 122; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 140; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 112; Şimşek, M. Sait, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş yy., İstanbul, 1991, 93.

³⁰⁴ Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/176; Suyûtî, *el-İtkân*, II/28; Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 94.

³⁰⁵ Hasan, Ahmed, “Nesh Teorisi”, (trc. Mehmet Paçacı) *İslâmî Araştırmalar drg.*, C, I, Sayı, 3, Ocak, 1987, 105.

³⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 122; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 140; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 112.

kabul etmiştir. Ayrıca neshi kabul edenlerde nesh çeşitleri hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. Çalışmamızın amacı açısından bu konudaki ayrıntıyı ilgili eserlere havale ediyoruz.³⁰⁷

Nesh, Ulûmu'l-Kur'ân ve Fıkıh Usûlü'nün en ihtilaflı konularından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de nesh'in varlığı Ehl-i Sünnetin geneli tarafından kabul edilmekle birlikte; aksi görüşte olanlar da vardır. Neshin varlığını kabul edenlerin de hangi âyetlerde nesh olduğu hususunda muhtelif görüşleri bulunmaktadır. Nesh olan âyetlerin sayısı kimileri tarafından 3-5'e indirilirken kimileri tarafından da 400'ü aşkın âyetin nesh edildiği iddia edilmiştir.³⁰⁸

Özellikle 19.ve 20. y.y.'in modern Kur'ân okumalarının vazgeçilmez bir özelliği nesh'i inkârdır.³⁰⁹ Elmalılı bu görüşün savunucularına karşı tenkitlerde bulunmuştur. Bakara sûresindeki “Biz bir âyetden her neyi nesih veya inşâ edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir”³¹⁰ âyetin açıklamasında da açıkça nesh'in varlığının kesin kabulüne dair görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Şer'i usul bakımından neshin dine uygunluğunu isbat eden bu âyetin sevki, eski kitapların bazı hükümlerinin neshindeki cevaz hakkında ise de söyleniş bakımından مِنْ آيَةٍ kelimesi umum ifade ettiğinden, bazı Ku'ran âyetlerini de açıkça içine almaktadır. Şu halde Kur'ân âyetlerinde de nâsîh ve mensûh bulunmaktadır. Bunun aksini iddia etmek, nassın zahirini inkâr etmek olur.”³¹¹

Yazır, neshin lügat manasını şu şekilde açıklamıştır:

“Nesih lügatte değiştirmek, yani bir şeyin yerine başkasını geçirmek, halef yapmak demektir. Nitekim وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ “Bir âyeti bir âyetin yerine bedel yaptığımız vakit”³¹² âyetinde nesih, tebdil olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber bu mânâ bazen o şeyin kendisinde itibar edilir ki, buna izale, ilga, iptal denilir: نَسَخْتُ الشَّمْسُ “güneş gölgeyi neshetti” demek onun yerine geçti, onun yerini aldı demektir ki, buna, izale etti ve iptal etti de denilir. Bir başka âyette مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ

³⁰⁷ Konu ile ilgili tartışmalar için bkz., Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/180-184; Suyûtî, *el-İtkân*, II/23; Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 95-133; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 123-128; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 140-143; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 113-127; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-Kerîm Tarihi*, 261-263.

³⁰⁸ Albayrak, İsmail, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bediüzzaman Said Nursî'nin Nesh Konusuna Yaklaşımı”, *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 64, Nisan - Mayıs - Haziran 2004.

³⁰⁹ Albayrak, *Klasik Modernizm*, 177.

³¹⁰ Bakara, 2/106.

³¹¹ Elmalılı, I/459.

³¹² Nahl, 16/101.

“Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder.”³¹³ nesh işte bu anlamdadır. Bazen de o şeyin yerinde itibar edilir ki, buna da nakl ve tahvil denilir. Nitekim نَسَخْتُ الْكِتَابَ kitabı istinsah eyledim demek, bir kitaptakini diğerine geçirdim, ona naklettim demektir. Yazıda nesih, mirasta münasahe, ruhlarda tenasuh tabirleri de bu mânâyadır. إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Siz her ne yaptınız biz onları istinsah etmiştik.”³¹⁴ âyetindeki istinsah da yine bu mânâyaya gelmektedir. Özetle, lügat bakımından nesih, izale ve nakil mânâlarında müştereken kullanılır ise de her iki mânânın da esasî tebdil demektir.³¹⁵

Yazır’ın bu ifadelerinden, neshi âyetler arasında bir nöbet değişimi olarak algıladığı sonucun varmak mümkündür. Bu şekilde nesh’in tebdil anlamına vurgu yaptıktan sonra, kavramın şer’i manada tanımını yapmıştır. Bize baki görünen şer’i bir hükmün, yine şer’i bir hükümlerle yürürlükten kaldırma olarak tanımladığı nesh’in Allah’a nazaran cayma ve bilememe manasına gelemeyeceğini söyleyerek ifadelerine şöyle devam etmiştir:

“Bunun içindir ki, ebediyet kaydıyla mukayyet bazı hükümlerde nesih cereyan etmez. Nesih ancak emirler ve yasaklar gibi inşâî bir manayı içeren vakıya ilişkin bir ihbar ve ilam olmayıp, sırf icad olan ve yalnız bir iradeyi gösteren, bununla beraber ebediyeti nassa bağlanamamış bulunan hükümlerde cereyan eder. İman hakikatleri, itikat esasları gibi, ihbârî olan ilmî ilkelerde nesih mümkün değildir. Bunların bir anlık zamana bağlı olanları bile ezeli gerçekler hükmündedirler.”³¹⁶

Elmalılı burada asıl vurguyu, neshin inşâî ifadelerde cereyan edeceği hususuna yapmaktadır ki bu mesele klasik İslâm ulemasının da genel kanaatidir. Buna göre itikadi konularda neshin mümkün olmadığı; neshin ancak muamelatla ilgili hükümlerde olabileceği kabul edilmektedir.

Yazır, Nahl suresindeki وَإِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ “Bir âyeti bir âyetin yerine bedel yaptığımız vakit ki Allah ne indirdiğini ve ne indireceğini daha iyi bilir.”³¹⁷ Âyetinin tefsirinde nesh konusunun toplumsal yönüne de dikkat çekerek, toplumdaki değişimin kaçınılmaz olduğunu söylemiş ve neshin bu değişime paralel olarak vaki olduğunu söylemiştir. Ayrıca Yazır bu konuda şu tespitlerde de bulunmuştur:

“Kâfirler nesih meselesini Hz. Muhammed’in peygamberliği hakkında bir şüphe gibi ileri sürmek istemişlerdi ki, zamanımızda hala bunu takip eden kâfirler çoktur. Bu âyet onlara cevaptır. Yani bir âyeti neshedip yerine diğer bir âyeti bedel olarak getirdiğimiz vakit وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ – ki Allah ne indirdiğini, ne indireceğini daha iyi bilir. Onun neshi ve değiştirilmesi hâşâ bilgisizlikten değil, ilim ve

³¹³ Hacc, 22/52.

³¹⁴ Câsiye, 45/29.

³¹⁵ Elmalılı, I/460.

³¹⁶ Elmalılı, I/460.

³¹⁷ Nahl, 16/101.

hikmettedir. Önceki âyet de sonraki âyet de ilahi hikmet ve kulların menfaatleri gereğince iner. Bir zaman için faydalı olan, bir diğer zaman için zararlı olabilir ve bunun tam tersi de vardır. Çünkü dünyadaki durumlar değişiktir. Şeriatlar ise dünya ve ahirette Allah'ın kullarının faydaları ile uyumludur. Hâlbuki Yüce Allah, Hz. Muhammed'in şeriatını kıyamete kadar değişik asırların yararına olması için indirmiştir.”³¹⁸

Yazır'a göre nesh' konusunda özellikle Yahudilerin durmasının özel bir nedeni vardır.

Bunu da şu şekilde açıklamıştır:

Ehli kitaptan Yahudi hizbi gibi bir kısım neshi inkâr ediyor ve öyle zannediyorlardı ki nesih bir bedai, yani önce bilinmeyen bir ilmin sonradan elde edilmesiyle önceki hükümden caymayı gerektirir. Allah Teâlâ bilgisizlikten münezzehe olduğu için ilahi hükümlerde nesh olmaz diyorlardı ve “mademki Kur'ân'da önceki kitapların âyetlerini nesheden âyetler vardır, o halde bu kitap Allah kelâmı olamaz, bunu getiren kimsenin de Peygamber olmaması gerekir” diye iddia ediyorlardı. Ve böylece Yahudiler Kur'ân'ın Musa (a.s.)'ı peygamber, Tevrat'ı da vahiy mahsulü bir kitap olarak tasdik etmesinden de yararlanarak, Tevrat hiçbir şekilde nesih kabul etmez hâkim bir ana kitap ve Musa şeriatını da değışmez ana bir din farz ederek İncil'i de Kur'ân'ı da inkâr ediyorlar.³¹⁹

Yazır'ın nesh hakkında genel görüşlerini ortaya koyduktan sonra, neshi kabul edenler tarafından neshe örnek olarak kabul edilen bazı âyetler hakkında onun görüşlerine yer verebiliriz. Ancak Yazır bu konuda çok fazla somut nasih-mensuh örnekler belirtmemiştir. Hatta klasik ulemanın mensuh olarak kabul ettiği seyf âyetleri ve içki konusundaki âyetleri nesh bağlamında değerlendirmeyerek onlardan ayrılmıştır.

Neshi kabul eden müfessirlerin birçoğunun nesh konusunda örnek gösterdiği konuların başında savaşıla ilgili âyetler gelmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlar henüz güçlenmedikleri için savaş izni verilmemiştir.

Elmalılı seyf âyetleri ile alakalı genel düşüncelerini Bakara suresindeki وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Korunun da size kıtâl edenlerle fısebilillâh çarpışın”³²⁰ âyetinin tefsirinde ifade etmiştir. Yazır, bu mevzudaki iki rivâyeti sunarak açıklamasına başlar. Birincisi Rebi' b. Enes rivâyeti olan: Âyetin başındaki قَاتِلُوا olduğu ve peygamber efendimizin, o zaman savaşıla savaşı, elini çekenden el çeker bulunduğu Tevbe suresindeki وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً “Müşriklerle topyekûn savaşın”³²¹ diye genel olarak savaş emredilinceye kadar böyle yaptığı rivâyetini nakletmiştir. İkinci rivâyet olarak da Hz. Ebu Bekr,

³¹⁸ Elmalılı, V/3124.

³¹⁹ Elmalılı, I/456.

³²⁰ Bakara, 2/190.

³²¹ Tevbe, 9/36.

Zühri ve Said b. Cübeyr gibi pek çok kimsenin bildirdiği savaş ile ilgili ilk âyetin Hac Suresindeki “أَذِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظُلْمًا” “Kendilerine savaş açılan müminlere savaş için izin verildi. Çünkü onlara zulmediliyordu.”³²² âyeti olduğu rivâyetine yer vermiştir.³²³

Savaş âyetlerinin iki çeşit olduğunu ifade eden Elmalılı “Korunun da size kılâl edenlerle fisebilillâh çarpışın”³²⁴ âyetinin vücut ifade eden âyetlerden olduğunu belirtmiştir. “Allahın’ın emri gelinceye kadar siz onları af edin; onlara aldırmayın.”³²⁵ âyetindeki vaat edilmiş olan emir işte bu ve benzeri âyetlerdeki emirdir demektedir.³²⁶ Elmalılı peygamberin ilk savaşlarının savunma savaşları olduğunu belirttikten sonra, kılâl âyetlerinin “Allahın’ın emri gelinceye kadar siz onları affedin onlara aldırmayın.”³²⁷âyetini nesh edip etmediği hususunda kendi kanaatlerini şöyle belirtmiştir:

“Peygamberimizin, Medine’ye ilk hicret senesinden itibaren seriyyeler tertib edip etrafa gücünü büyük gösterdiği; fakat bunların sırf emniyet ve huzuru sağladığı, etraftaki düşmanların hal ve durumlarını keşfetmek için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından savaşa girilmedikçe bunlara harb ve öldürme emri verilmediği bir gerçektir. Hatta Bedir, Uhud ve Ahzab diğer adıyla da Hendek savaşlarının hep müdafaa zaruriyetiyle yapılmış harpler olduğu ve bu durumun birçok zaman devam ettiği de muhakkaktır. Ama savaş hakkında ilk varid olan izin ve ilahi emirler, yalnız müdafaa harbine mahsus olup peygamberi doğrudan harp ilanı ve taarruzdan dinen ve şartsız olarak mı men ediyordu? Yoksa bu hususu, siyasetin gereğine tabi tutarak sonraki emirler gibi, icabına göre taarruza da müsait olduğu halde, tatbikini bugünkü gibi görüş ve siyasete mi bırakıyordu? Kısaca bu konudaki sonradan gelen naslar esas itibariyle nesh edici midir? Yoksa beyan edici açıklayıcı mıdır? İşte mesele budur. Rebi’ rivâyetinin zahirine göre nesh edildiği, Hz. Ebubekir rivâyetine göre de nesh edilmediği anlaşılıyor. Hâlbuki ihtimal sabit kullanılması mümkün iken nesh edildiğine hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessir muhkem olduğu görüşüne sahiptir ki biz de buna taraftarız. Râğıb der ki: “Önce özellikle yumuşaklık, öğüt ve güzel mücadele ile emredilmiş, sonra savaşa izin verilmiş, sonra haktan kaçana karşı harp ve çarpışma ile emrolunmuştur ki bunlar derece derece siyasetin icabına göre varid olmuş emirlerdir.”³²⁸

Bu açıklamaları ile Elmalılı, seyf âyetlerinin neshi konusunu tamamen iptal etme değil; siyasetin icabına göre, değişik durumlar karşısında âyetlerin hepsinin de uygulanması

³²² Hac, 22/39.

³²³ Elmalılı, II/687.

³²⁴ Bakara, 2/190.

³²⁵ Bakara, 2/109.

³²⁶ Elmalılı, II/688.

³²⁷ Bakara, 2/109.

³²⁸ Elmalılı, II/688-689.

gerektiği kanaatini ortaya koymuştur. Yani öncelikle yumuşaklıkla davet, sonra savunma savaşına izin, en son da hak davetten kaçanlara karşı taarruza izin verilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de nesihle alakalı çokça zikredilen konulardan biri de içki ile ilgili âyetlerdir. İçkinin haram kılınması ile alakalı âyetler bilindiği üzere dört aşamalıdır. İçki ile ilgili ilk âyet: “Hurmâlıkların ve üzümliklerin meyvalarından da, bundan hem bir müskir çıkarırsınız hem de bir güzel rızık”³²⁹ âyetidir. İkinci âyet ise: “Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu ikisinde büyük bir günah, bir de nasa ba’zı menfaatler var fakat günahları menfaatlerinden daha büyüktür”³³⁰ âyetidir. Bu âyette birçok sahabe içkiyi terk etmiştir. Ancak yine de içkiye devam edenler olmuştur. Üçüncü âyet ise namazda içkiye yaklaşmama ile ilgili Nisa suresindeki “Ey o bütün iman edenler! Sarhoş iken namaza yaklaşmayın: Söylediğinizi bilinceye kadar”³³¹. Bu âyetle beraber içki kullanımı önemli ölçüde azalsa da henüz tam olarak haram kılınmamıştı. Son olarak, “Ey İman edenler; İçki kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar ile sizin aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?”³³² âyeti ile kesin olarak yasaklanmıştır. Yazır, bu âyetlerin içkiyi tedrici olarak yasaklandığını söylemiş ancak herhangi bir şekilde âyetlerin birbirini nesh ettiğinden bahsetmemiştir.³³³

Elmalılı tefsirinde neshle alakalı bir başka örnek de Bakara suresindeki “Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır -bir mal- bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrabası için meşru bir surette vasiyyet etmek muttakiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı”³³⁴ âyetidir.

Yazır, bu âyette geçen “vasiyet” kelimesinin “كُتِبَ عَلَيْكُمْ”, “حَقًّا عَلَى” gibi ibarelerle vacip olduğunu belirttikten sonra, bu âyetin daha sonra gelen miras âyetleriyle veya Peygamberimizin “Varise vasiyyet yoktur” gibi hadisleriyle hükmünün nesh edildiğini belirtmiştir.³³⁵

³²⁹ Nahl, 16/67.

³³⁰ Bakara, 2/219.

³³¹ Nisâ, 4/43.

³³² Maide, 5/90-91.

³³³ Elmalılı, II/761-764.

³³⁴ Bakara, 2/180.

³³⁵ Elmalılı, I/614.

Yazır, vasiyet konusunda yapılan neshi temellendirirken bu neshin hikmetini; Nisa suresinde gelecek olan miras âyetleriyle Cenâb-ı Allah, bu hakkın miktarlarını bizzat tayin etmiş ve kullarını son nefeste buna ait görüş ve vasiyet mecburiyetinden ve sorumluluğundan, akrabalar arasında bu yüzden çıkması düşünülen kırgınlık tehlikesinden kurtarmıştır şeklinde açıklamıştır.³³⁶

Yazır, bu âyetin tefsirinde neshi inkar eden Ebû Müslim el-İsfehani (ö. 322/934)'yi, “usûl ilminde açıklanan nass ile zahiri ayırt edememekten kaynaklanan taassup sahibi biri” olarak niteleyerek, Ahkâmu'l-Kur'ân müellifi Cessas'ın şu eleştirilerini de ilave etmiştir:

“Selefin âlimler, Kur'ân'da, âm, hâs, muhkem, müteşâbih bulunduğunu nasıl şüpheden uzak olarak kesinlikle bilmiş, anlamış ve bellemişse, neshi de tıpkı öyle anlamış bellemişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'da neshin varlığını reddeden, tıpkı Kur'ân'ın âm ve hâssını muhkem ve müteşâbihini reddeden gibi olmuştur. Çünkü hepsinin gelişi ve nakil tarzı aynıdır. Bu adam ise mensûh ve nâsîh âyetlerde ve bunların hükümlerinde ümmetin üzerinde ittifak ettiği görüşlerden hariç birtakım şeyler irtikab etmiş ve bununla beraber ileri sürdüğü manalarda zorlamaya düşmüş, tatsız tuzsuz bir şeyler yapmıştır. Onu, buna sevk eden neydi, bilmiyorum? Ancak çoğunlukla zannım şudur ki, bu adam bunu –ilmin şartlarından olan tarihî cereyanına- bu konudaki âlimlerin nakillerine dair bilgisinin azlığından ve selefin söylediği, ümmetin naklettiği asıl malumatı bilmeksizin hemen görüşünü kullanıvermesinden yapmıştır. Böylece, “Kur'ân hakkında sadece kendi görüşüyle söz söyleyen, isabet etse de hata etmiş olur” hadisi nebevisinin manası altına girmiştir.”³³⁷

Yazır bu ifadeleri ile, Kur'ân'da neshin varlığını inkâr edenleri, ondaki muhkem ve müteşâbihâtı inkâr edenlere benzetmektedir. Bunların sayısının azlığına da işaret eden müellif, onların aşırı reye güvenme ve bilgisizlikten dolayı neshi inkâr ettiklerine inanmaktadır.

3.2.3. Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem âyetler, manalarının anlaşılması için açıklamaya ihtiyaç duyulmayan, herkesin anlayabildiği âyetlerdir. Helal, haram, namaz, oruç, zekat ve hac hakkındaki âyetler muhkem olarak kabul edilmiştir. Müteşâbih âyetler ise, birçok manalara gelebilen, açıklanmaya ihtiyaç duyulan ya da anlamı akıl veya nakille bilinemeyecek

³³⁶ Elmalılı, I/614.

³³⁷ Elmalılı, I/617-619.

olan âyetlerdir. Kıyamet ve ahvali, bazı surelerin başında bulunan huruf-ı mukattaa müteşabihattan kabul edilmiştir.³³⁸

Âlimlerin çoğunluğuna göre müteşabih âyetlerin te'vilini Allah'tan başkası bilemez. Peygamber efendimiz ve sahabenin uygulaması da müteşabihden kabul edilen konuların çok fazla kurcalanmamasını istemişlerdir.³³⁹ Özellikle kelâmcıların çoğunluğunu teşkil ettiği bir kısım ulema ise müteşabihlerin de tıpkı muhkemler gibi te'vil edilebileceği yönünde görüş belirtmiştir.³⁴⁰

Genel olarak usûl âlimleri, müteşabih kabul edilen âyetleri muhkemlere irca edilerek manaları anlaşılabilen ve manaları hiçbir şekilde bilenemeyecek âyetler olarak sınıflandırmışlardır. Bu taksime göre muhkem âyetler, iman edilip, amel edilmesi gereken konulardan oluşurken; müteşabih âyetler, iman ve amelle ilgisi olmayan konulardan oluşmaktadır şeklinde kabul edilmiştir.³⁴¹

Yazır muhkem ve müteşabih kavramları hakkındaki açıklamalarını Âli İmran sûresindeki “Odur indiren sana bu muazzam kitabı: Bunun bir kısım âyatı vardır muhkemat: onlar «ümmülkitab» ana kitab, diğer bir takımları da müteşabihattır, amma kalblerinde bir yamıklık bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler: fitne aramak, te'vilini aramak için, halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir, ilimde rüsuhu olanlar da derler ki: amenna hepsi rabbımızdan, maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez.”³⁴² âyetini tefsir ederken yapmıştır.

Elmalılı muhkem'in lügat manasını, “bozulmaktan uzak, gerçek ve sağlam demektir ki, hikmet kelimesi de bununla ilgilidir.”³⁴³ şeklinde açıklamıştır. Müteşabih kelimesini ise, “İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit olarak benzemelerine de teşabüh,

³³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, XII/140-144; XIII/503-505; Zerkeşî, *el-Burhân*, II/68-71; Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/270-272.

³³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, II/6; Suphi Salih, *el-Mebâhîs*, 322-325.

³⁴⁰ Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/282-286; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 128-130; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 148-151; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 127-128.

³⁴¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/68-69; Suyûtî, *el-İtkân*, II/2-13; Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/270; Suphi Salih, *el-Mebâhîs*, 321-328; Mennau'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 214-220; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 128-130; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 148-151; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 127-128; Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 17-49; Aydın, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşabihler*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1998, 13; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân- Kerîm Tarihi*, 261-263.

³⁴² Âli İmrân, 3/7.

³⁴³ Elmalılı, II/1037.

benzeyenlerden her birine de müteşabih denilir ki, birbirinden seçilemez, insan zihni onları birbirinden ayırd etmekten aciz kalır.”³⁴⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Muhkemi, “murad edilen manaya delaletinde şüphe olmayan ve farklı mana ihtimali de bulunmayan kelimeler” şeklinde açıklayan Elmalılı, bu âyetleri asıl uyulması gereken âyetler olarak kabul ederek, muhkem olmayan âyetlerin de bu âyetlere irca edilmek sûretiyle anlaşılabilceğini ifade etmiştir.³⁴⁵ Muhkem âyetlerin her birinin muhkemlik özelliğinin bulunmasıyla birlikte, diğer muhkem âyetlerle mukayese edilerek manalarının ve çıkarılacak hükümlerin tayin edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁴⁶ Yani muhkem âyetler de kendi aralarında ıtlak-takyit, umum-husus, istisna-tahsis ve nesh gibi konularda birbirini alakadar etmektedir. Bu bakımdan muhkem âyetlerin de kendi aralarında dereceleri vardır. Muhkem âyetlerin zahir, nass, müfesser, manayı has gibi dereceleri olduğunu ve bunların anlaşılmasının Kur’ân’a bütüncül bir yaklaşımla mümkün olacağını ifade etmektedir.³⁴⁷

Müteşabih hakkında ise, “her biri murad olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer farklı manalara muhtemeldir ki bu manaların hepsi mi yoksa birisi mi murad olundu zahir bir sûrette seçilmez”³⁴⁸ şeklinde tanımlamıştır. Bunları söyledikten sonra Elmalılı, “aslında söyleyene ve gerçeğe göre, hiçbir şüphe ve tereddüt olmadığı halde dinleyene göre bizzat anlaşılması kapalı (hafî) veya müşkil veya mücmel veya mümteni’ (imkansız) bulunur. Bu âyetlerin bu kapalılıkları veya birçok anlama gelme olasılıkları muhkemat ile mukayeseleri sayesinde giderilebilir.”³⁴⁹ şeklinde açıklama yapmaktadır. Elmalının bu konuda değindiği önemli noktalardan biri de şudur:

“Kur’ân’da anlamsız ve boş bir lafız mevcut değildir. Sûre evvellerindeki huruf-i mukatta’ada bile çeşitli anlayışlar ve sezîşler söz konusudur. Mesele anlaşılmanın sınırını belirlemede, esas itibarıyla murad edilmiş olan mânânın tayin ve tesbitindedir. Hitabın faydası ise bu tesbite bağımlı değildir. Yine yukarıda kabul ettiğimiz şekilde sonsuz araştırmalara müsait konuların bulunduğunu sezdirmek, insan bilgisinin değerini tayin ettirmek, insanların bilgi derecelerine göre çeşitli anlayışlar, zevkler ve faydalar bahşetmek ve nihâyet rasih âlimleri derin derin düşündürmeye yöneltmek gibi daha birçok fayda söz konusudur.”³⁵⁰

³⁴⁴ Elmalılı, II/1037.

³⁴⁵ Elmalılı, II/1035.

³⁴⁶ Elmalılı, II/1036.

³⁴⁷ Elmalılı, II/1036.

³⁴⁸ Elmalılı, II/1036.

³⁴⁹ Elmalılı, II/1036.

³⁵⁰ Elmalılı, II/1047.

Bu ifadeler, Elmalılı'nın müteşâbihâta yaklaşımı hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin bulunma nedenlerinden biri insanların Kur'ân üzerine düşüncelerini sağlamak ve onları araştırmaya teşvik etmektir.

Müteşâbihin anlaşılması mümkün olmayan, tamamıyla kapalı ifade olmadığını, manalarının çokluğundan dolayı maksadın net olarak tayin edilemediği daha doğrusu ifade ettiği kapsamlı hakikatlerin insan zihninin yüklenememesinden dolayı kapalı görünen bir anlatış olarak kabul etmektedir.³⁵¹

Elmalılı müteşâbihin daha iyi anlaşılabilmesi için “şibh” kökünden gelen diğer kelimeleri açıklayarak şunları söylemiştir:

“İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit olarak benzemelerine de teşabüh, benzeyenlerden her birine de müteşâbih denilir ki, birbirinden seçilemez, insan zihni onları birbirinden ayırd etmekten aciz kalır. Teşbih ve müşâbehet, (yani benzetme ve benzeme) tabirlerinde bir taraf eksik ve ikinci derecede, diğer taraf tam ve esas olur. Teşabühte ise her iki taraf aynı kuvvette ve eşit benzerlikte olur, benzer yönleri ayrıntıları ortadan kaldırır da birbirinden seçilemez olurlar. *إِنَّ الْبَقَرَ* “Kalbleri teşabühten *فَلَوْبُهُمْ*”³⁵² “Muhakkak ki, o inek bize teşabühten oldu.”³⁵³ *تَشَابَهَ عَلَيْنَا* “Ve onun müteşâbihi kendilerine verilecek.”³⁵⁴ *وَأَثَرًا بِهِ مُتَشَابِهًا*,³⁵⁵ “Onun âyetleri muhkem kılınmıştır.”³⁵⁵ *كِتَابًا أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ* “Onun âyetleri muhkem kılınmıştır.”³⁵⁵ *كِتَابًا* ile *مُتَشَابِهًا* “müteşâbih kitap”³⁵⁶ birbirinin karşıtı değil, belki birbirinin açıklamasıdır.”³⁵⁷

Elmalılı, Kur'ân'da müteşâbih bulunmamalı şeklindeki görüşün yanlış olduğunu, bunların Kur'ân'da yer almasının bir takım hikmetleri bulunduğunu bildirmektedir. Elmalılıya göre bu görüş, Allah Teâlâ'nın ilmi ezelisini sınırlandırmakla aynı anlama

³⁵¹ Elmalılı, I/159.

³⁵² Bakara, 2/70.

³⁵³ Bakara, 2/118.

³⁵⁴ Bakara, 2/25.

³⁵⁵ Hûd, 11/1

³⁵⁶ Zümer, 39/23.

³⁵⁷ Elmalılı, II/1037.

gelmektedir.³⁵⁸ Kur’ân’da müteşabihlerin bulunmamasının insanlar açısından sakıncasına ise şu şekilde değinmiştir:

“Zira böyle bir düşünce varlığın dondurulmasını ve bir noktada durdurulmasını veya tekdüze halinde sürüp gitmesini ve Allah’ın bilgisinin sona erdiğini farzetmek, ya da bütün sonsuzluğuyla ve bütün canlılığıyla ilâhî bilgilerin, muhkem bir şekilde beşere öğretilmesi ve Allah Teâlâ’ya bir anlamda ortak ve eşdeğer bir varlık ortaya koymanın mümkün olduğu vehmine kapılmak veyahut Allah Teâlâ’nın beşer ilmini, belli ve değişmez bir noktada durdurup bilinenlerden bilinmeyenlere, noksandan olgunluğa ve kemale doğru, ebedî bir hayata yönlendirerek ilerlemesine engel olması geleceğini iddia etmek, hasılı ilâhî feyizde cimrilik istemek demek olurdu.”³⁵⁹

Ayrıca Elmalılı müteşabihlerle insanın merak duygusu arasında irtibat kurarak, ilmin başının hayret olduğunu, müteşabihlerin de insanların hayretlerini celbettiğini belirtmiştir.³⁶⁰

Elmalılı’nın Kur’ân’daki müteşabihleri genel olarak sınıflandırması ise şöyledir:

“Lafız cihetinden müteşabih, mânâ cihetinden müteşabih, her iki cihetten müteşabih. Lafız cihetinden müteşabih ya tek başına kelimedede veya cümlelerin yapısındadır. Tek kelimedeki müteşabih mesela, “ebb, yeziffun” gibi kelimenin garipliği veya “yed ve ayn” gibi müşterek anlamlı olmaktan ileri gelir. Cümlelerin yapısından doğan müteşabih ya çok kısa söylemekten, yani özetlemekten veya sözü uzatıp mânâyı dağıtmaktan ve anlaşılmaz hale getirmekten veyahut şiirde vezin ve nazım zaruretlerinden dolayı olmak üzere üç kısımdır. Mânâ bakımından müteşabih olanlar Allah’ın sıfatlarıyla ahiret hayatına ait olan âyetlerde olduğu gibi, duygularımız ve düşüncelerimizle onların benzerlerini algılamaya imkanımız olmadığından dolayı, tasavvurlarımızla dahi kavramaya yetişemeyeceğimiz mânâlardır. Her iki bakımdan müteşabih olan başlıca beş kısımdır: Umum ve husus gibi nicelik bakımından, vücup ve nedb gibi nitelik bakımından, nasih ve mensuh gibi zaman bakımından, mekan ve âyetin nâzil olduğu toplumdaki âdet ve gelenekler bakımından ki لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا “Evlere arka duvarlarından atlayıp girmeniz Allah katında iyilik ve sevap değildir.”³⁶¹ âyetinde olduğu gibi. Bir de fiilin sıhhat ve fesadındaki şartlar bakımından.”³⁶²

Son olarak müteşabihler karşısında ilimde derinleşenlerin rolüne de değinen Elmalılı bu konuda şunları söylemektedir:

“Bu konuda te’vil ve icthad başkalarının değil, muhkematın mertebeleri ile müteşabihatın mertebelerini seçebilen, te’vili caiz olup olmayanları ayırabilen, fitneden, kendisini ve herkesi baştan çıkarmaktan sakınan, haddini bilen, ilâhî bilgiye havale edilmesi gerekenleri O’na havale eden, kâmil iman sahibi, ilim

³⁵⁸ Yıldırım, Suat, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Müteşabih Ayetleri Anlamaya Katkısı”, *Yeni Ümit*, Sayı:78, Yıl:18, Ekim-Kasım-Aralık 2007, 7.

³⁵⁹ Elmalılı, II/1042-1043.

³⁶⁰ Elmalılı, I/59.

³⁶¹ Bakara, 2/189.

³⁶² Elmalılı, II/1039-1040.

yolunda kuvvetli, temiz ve ince akıllı, doğru düşünmesini bilen ve seven, hasılı hikmete mazhar olmuş rasih âlimlerin hakkı vardır, bu işe ancak öyeleri yetkilidir.”³⁶³

Yazır’ın bu ifadelerinden, yukarıda zikrettiğimiz âyette³⁶⁴ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ kısmında vakfı mutlak bulunduğunu ifade etse de bundan sonra gelecek olan “vav” harfini âyetin bu kısmına atıf olarak kabul ettiği, ve müteşabihlerin bir kısmının tevillerinin Allah ile beraber rüşuh sahibi âlimlerin de bilebileceği kanaatinde olduğunu çıkarmak mümkündür.³⁶⁵

3.2.4. Hurûf-u Mukattaa

Bazı sûrelerin başında bir veya birkaç harfin birleşmesinden meydana gelen harflere hurûf-u Mukattaa denir. Zahiri itibariyle herhangi bir manaya delalet etmedikleri için hakiki müteşabih olarak kabul edenler olduğu gibi, bu harflerin müteşabih olmadıklarını kabul ederek bu harflere mana verenler de olmuştur.³⁶⁶

Elmalılı Bakara sûresini tefsire başlarken Kur’ân-ı Kerîm’de 29 sûrede bulunan Hurûf-u Mukattaa hakkında genel görüşlerini belirtmiştir. Buna göre الم’in bulunduğu altı sûrenin tamamında âyet olduğunu, المص’in âyet olduğunu, طسم’in âyet olduğunu, الر’nın âyet olmadığını, طس’in âyet olmadığını belirtmiştir. حم عسق’in iki âyet olduğunu, يس’in âyet olduğunu, طه’nin âyet olduğunu, كهيعص’in âyet olduğunu, ص, ن, ق’in da buldukları sûrelerin birer âyeti olduğunu belirtmiştir. Ancak bu görüşlerin Kûfelilerin görüşü olduğunu Basralıların bu harflerin hiçbirini de âyet saymadıklarını belirtmiştir.³⁶⁷

Bu harflerin ebced gibi yazıldığı halde harflerin kendi sıfatlarıyla okunduğunu belirten Elmalılı, bu harflere bu şekilde mana vermenin güç olduğunu ve bunların da bir önceki konuda belirttiğimiz gibi müteşabihu’l-Kur’ân’dan olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁸ Fakat bununla birlikte Kur’ân’da mühmelin bulunmadığını, hatta mukattaa harflerinin bile

³⁶³ Elmalılı, II/1045.

³⁶⁴ Âli İmrân, 3/7.

³⁶⁵ Konu hakkında ayrıca bkz., Yıldırım, Suat, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Müteşabih Ayetleri Anlamaya Katkısı”, *Yeni Ümit*, Sayı:78, Yıl:18, Ekim-Kasım-Aralık 2007.

³⁶⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/75; Suyûtî, *el-İtkân*, III/21; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/218; Suphi Salih, *el-Mebâhîs*, 234; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 134; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 155; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 142; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî’nin Mefâtihu’l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu’l-Kur’ân*, 183-188.

³⁶⁷ Elmalılı, I/152.

³⁶⁸ Elmalılı, I/153.

muhtemel anlam vecihlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.³⁶⁹ Bu konuda rivâyetlere de yer veren Elmalılı mukattaa harfleri hakkında şunları söylemiştir:

“Her kitapta Allah’ın bir sırrı vardır. Kur’ân’daki sırrı da sûrelerin başıdır.” meâlinde Hazreti Ebu Bekir’den rivâyet edilen ve “Her kitabın bir özeti vardır. Bu kitabın özeti de hecâ harfleridir.” diye Hazreti Ali’den rivâyet edilen ünlü açıklaması da meâl bakımından öbüründen başka değildir. Hatta Hazreti Ali’den rivâyet edilen *كهيصص, حم عسق* “Allah’ın isimlerindedir.” sözü de bu cümlelerden ayrı bir mânâ değildir. Ve hepsini kapsadığı için sûrelerin başındaki mukattaa harfleri müteşâbihattandır.³⁷⁰

Elmalılı hurûf-u mukattaa hakkında âlimlerin görüşlerine de yer vererek, bir kısım ulemanın bu harflerde Allah Teâlâ’nın muradının anlaşılabilceğine, bir kısmının da anlaşılamayacağına dair görüş belirttiklerini beyan etmiştir. Bu görüşlere uzun uzun yer veren Elmalılı, bu harflerin insanların dikkatini çekmek, onları Kur’ân üzerine araştırmaya teşvik etmek için var olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki insanlar lisanlarında kısaltmalar kullanıyorsa bunlar da Kur’ân’ın bir takım şifreleridir ve anlamdan arî değildir şeklinde görüş beyan etmiştir.³⁷¹

Elmalılı tek tek insanların bir araya gelip toplumları oluşturduğundan temsille, hiçbir anlamı olmayan harflerle kelimelerin bir araya gelip anlam ifade ettiğini nazara vermekte ve aynı zamanda bunun Allah’ın tekvin sıfatına bir işaret olduğunu ifade etmektedir.³⁷²

Eserinde bu harflerin mana vecihlerine de yer veren Elmalılı, örneğin Bakara sûresindeki *الم* hakkında İbn Abbas’tan rivâyet edilen “Elif lâm mîm. Ben Allah’ım, bilirim.” ifadesini “yalnız sembolik mânâ olarak değil, aynı zamanda hitabın faydasının özeti olmak itibariyle de ne güzeldir” şeklinde ifade etmektedir.³⁷³ Elmalılı *الم*’in tefsirini şu şekilde yapmıştır:

“‘الم’ Allah daha iyi bilir ey Muhammed! ‘Elif lâm mîm’ denilince senin derhal anlayacağın o olağanüstü sesler, zaman zaman çan sesi gibi o ‘lâm’ ‘mîm’ ğunneleri ile kulaklarında çınlayan vahiy sesleri, belirmeleri insanlar arasında ancak sende görünmeye başlayan ve fakat diğer insanlarca da elifba ve ebced gibi cinsleri ile düşünülebilen o harfler ve kelimeler ve onların mânâları, özetle o isim veya isimler yok mu? *ذَلِكَ*’ işte o sesler ve o seslere verilen güzel düzen ile sana

³⁶⁹ Elmalılı, I/159; II/1047.

³⁷⁰ Elmalılı, I/158-159.

³⁷¹ Elmalılı, I/153-156.

³⁷² Elmalılı, I/157.

³⁷³ Elmalılı, I/157.

ve senin kalbine Allah tarafından indirilmekte olan o ‘الم’ mucizeli nazım ve mânâ yani o Kur’ân’dır.”³⁷⁴

Mü’min sûresindeki “حم” in “hamd” kelimesinin başı ve Muhammed isminin ortasıdır. Yâ Muhammed demek de olabilir. Fakat çokları Kur’ân’ın veya sûrenin ismi olmasıyla iktifa etmiştir.”³⁷⁵ Şeklinde açıklamıştır.

Elmalılı Yâsin sûresindeki “يس” mukattaa harflerini şu şekilde açıklamıştır:

Yâsin, çoğunluğun görüşüne göre Halil ve Sibeveyh’in açıkladıkları gibi sûrenin ismidir. Bazılarına göre yemindir. Allah Teâlâ’nın isimlerindedir. Bazılarına göre de Allah Teâlâ’nın kelâmını açtığı bir söz anahtarıdır. Bakara Sûresi’nin başında hakkında yapılan açıklama genel olarak burada da geçerlidir. Yalnız burada özel olarak şu iki rivâyet vardır: Birisi, İkrime vasıtasıyla İbnü Abbas’tan rivâyet edildiği üzere, Ey insan! demek olmasıdır. Birisi de Saîd b. Cübeyr’den rivâyet edildiği üzere Hz. Peygamber’in bir ismi olmasıdır ki, “Emin ol ki sen, hiç şüphesiz gönderilen peygamberlerdensin.” hitabı bunu andırır. Şifâ-i Şeri’fte anlatıldığı üzere Nakkaş, Hz. Peygamber’den: “Benim Kur’ân’da yedi ismim vardır: ‘Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsin, Müddessir, Müzzemmil, Abdullah” diye rivâyet etmiştir. “Hakâyık Tefsiri” sahibi Sülemî, Vâsıtî’den ve Cafer b. Muhammed’den: Yâsin’in yâ seyyid demek olduğunu da anlatmıştır.”³⁷⁶

Elmalılı’nın mukattaa harfleri ile alakalı bu örnekleri vererek iktifa ediyoruz. Ancak şunu belirtelim ki Elmalılı bu harflerle muradı ilahinin ne olduğunu kesin olarak Allah’ın bilebileceğini ifade etmiştir. Bazı yerlerde sadece “muradını ancak Allah bilir” diyerek yetinmiş, bazı yerlerde farklı anlam vecihleri vardır diyerek açıklamalar yapmıştır. Bazı yerlerde ise aynı Hurûf-u mukattaa peş peşe geldiği için bunlar hakkında hiçbir söz söylemeden âyetlerin tefsirine geçmiştir.”³⁷⁷

Mukattaa harflerini manası hiçbir zaman anlaşılamayacak müteşabih âyetlerden kabul eden âlimlerin aksine Elmalılı bu harflerin ne anlamlara geldikleri hakkında yorum yapmaksızın rivâyetlere yer vermiştir.

3.2.5. İ’câzü’l-Kur’ân

Lügatte aciz bırakmak anlamına gelen “İ’câz” kelimesinin Kur’ân kelimesine izafe edilmesi ile oluşan “İ’câzü’l-Kur’ân” terkibi, Kur’ân’ın meydan okuyarak bütün

³⁷⁴ Elmalılı, I/161-162.

³⁷⁵ Elmalılı, VI/4145.

³⁷⁶ Elmalılı, VI/4006.

³⁷⁷ Diğer örnekler için bkz. Elmalılı, II/1018; III/2120-2122; IV/2662-2663; IV/2941; V/3009; V/3318; V/3618; V/3654; VI/3795; VI/4083-4084; VI/4144; VI/4220; VI/4292; VI/4307; VI/4491; VIII/5253-5257.

insanları bir benzerini getirmekten aciz bırakmasıdır.³⁷⁸ Buradaki asıl gaye aciz bırakmak değil, Kur'ân'ın hak, onu getiren Peygamber'in ise doğruluğunu ortaya koymaktır.³⁷⁹ Kur'ân bu özelliği ile en büyük şairleri ve en ünlü hatipleri dahi hayrete düşürmüştür, kimse ona benzer veya ona yakın bir eser meydana getirememiştir. Dolayısıyla Kur'ân, peygamber efendimize indirilen ve devamlı aklî mucize olma özelliği kazanmıştır. Kur'ân'ın i'câzı hem lafız hem de mana yönüyledir.³⁸⁰

Bu konuda Mutezile imamlarından Ebu İshak İbrahim en-Nazzam'ın (v 231/845) ve ona uyanların bir itirazı sözkonusudur. “Sarfe görüşü” diye tabir edilen görüşe göre, Allah Teâlâ Arapların Kur'ân'a nazire yapmalarına engel olmuştur.³⁸¹ Yani ona muaraza edecek olanlar aciz bırakılmalarından dolayı istedikleri halde Kur'ân'a nazire yapamamışlardır.³⁸²

Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı, dil ve üslup yönünden, telif yönünden, ihtiva ettiği ilimler yönünden, gaybe dair verdiği haberler yönünden gibi bir çok konuyu içermektedir.³⁸³

Peygambere verilen mucizeleri ikiye ayıran Elmalılı, maddî ve zamanla ilgili olan mucizelerin kuvveti ve faydası genel olmadığını, mucizenin en önemlisinin ebedî, aklî ve ilmî kıymeti içeren mucize olduğunu savunmaktadır. Ona göre, bu ayırım sonucunda en büyük mucize Kur'ân-ı Kerîm'dir. Cenab-ı Allah Resulüne bunu o kadar kesin ve yakin ile bildirmiştir ki, Kur'ân'ın benzerini hiç bir insan, ya da insanlar topluluğu yapamaz. Bu, bizzat ilâhî vaad ve taahhüt altındadır. Kur'ân'ın benzerini getirme hususunda en dâhi sayılan edipler, filozoflar ve şairler aciz kalmışlardır. Bu da Kur'ân'ın meydan okuma sırrı ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin ebedî delilidir.³⁸⁴

³⁷⁸ Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/227.

³⁷⁹ Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 128.

³⁸⁰ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Zerkeşi, *el-Burhân*, II/382-383, Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhîs*, 126; Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/226-227, Suyûtî, *el-İtkân*, II/118, Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 165-168; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 165-167; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 148-160; Akgül, Muhittin, *Kur'ân İnsan ve Toplum*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002, 151-180..

³⁸¹ Zerkânî, *el-Menâhîl*, II/414.

³⁸² Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 149.

³⁸³ Akgül, *Kur'ân İnsan ve Toplum*, 151-180.

³⁸⁴ Elmalılı, I/267-268.

Elmalılı, tehdidi âyetlerinden biri olan Nisa sûresi 82. âyetinde³⁸⁵ i'câz çeşitlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Gaipten verilen haberin, kendilerinden başka kimsenin haberdar olmadığı durumları, fikirlerini ve sırlarını Kur'ân'ın ve Peygamberin, olduğu gibi ve ihtilafsız haber vermesi.
2. Baştanbaşa icâzkar, benzeri olmayan bir belagat ve fesahat içinde cereyan etmiş, beyan çeşitlerinin ve makamların farklı olması ile beraber hepsini birbirine benzeyen ve birbirine uygun bir fitrat düzeni, sağlam ve kusursuz bir metin içinde bulunması.
3. Kırâet ve hükümlerinde, sûre ve âyetlerinde, maksat ve manaların, hikmet ve yararların, durumların gereğinin çeşitli ve değişik olmasıyla uyumlu ve hepsinde Allah'ın hükmünün hissedilen akışını gösteren ahenkli bir çeşitliliğin bulunması.
4. Kur'ânda zamanların, yerlerin ve durumların değişmesine göre değişik hükümleri ve çeşitli manaları ifade eden kırâet ve lafızlar bulunması.³⁸⁶
5. Manasının anlaşılması.
6. Fesahat-ü belagatinin güzelliği.
7. Gerek nazmı ve gerek manasındaki gayb haberleri itibariyle i'câzını.³⁸⁷
8. Hem ma'na hem nazım cihetinden haiz olduğu mümtaz vasıflara haiz bedii bir söz olması.³⁸⁸
9. Ahkâm ve şeriat kuralları, mülk ve melekûta ait gizlilikler, gaybe ait haberler, kıssalar ve mev'izalar gibi, dinin usul ve mearifini beyan etmesi.³⁸⁹

Peygamber efendimize verilen hissî mucizelerle Kur'ân mucizesinin kıyasını ise şu şekilde yapmaktadır:

“Diğer âyetlerin, mucizelerin delaleti, i'câzı, kitabın mucizesi kadar kuvvetli, açık ve tafsilatlı değildir. Onların sadece bir icazdan ibaret olan delaleti, mücmel

³⁸⁵ “Onlar hala Kur'an'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.”

³⁸⁶ Elmalılı, II/1400-1402.

³⁸⁷ Elmalılı, V/3646, IV/2770.

³⁸⁸ Elmalılı, VII/4560.

³⁸⁹ Elmalılı, IV/2842.

(kapalı), belirsiz, açıklamasız ve devamsızdır. Kitabın mucizesi ise onların hepsinin icaz delaletini içerdikten başka açıklanmış, vazıh, mufassal ve daimdir de.”³⁹⁰

Elmalılı'nın bu ifadeleri onun Kur'ân'ın diğer mucizelerden farkını ortaya koymaktadır. Buna göre peygamber efendimizin Kur'ân mucizesi hissî mucizeleri hem içermekte hem de açıklamaktadır. Kur'ân mucizesi aynı zamanda devamlı olması yönüyle de hissi mucizelerden farklıdır.

Elmalılı Kur'ân'ın nazım yönünden mucize oluşunu ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Kur'ân-ı Kerîm, öyle bir bedîi te'lif ve ilahi kelâmdır ki, buna Allah'tan başka hiç kimsenin ilim ve kudreti yetişemez, öncekiler ve sonrakiler ona karşı gelmekten acizdir. Allah bunu öyle bir i'câz sanatı ile inzâl buyurdu ki, belagatli nazmındaki belagat sırları, kapsamındaki kudsî nurları, gayba ait manalarındaki yüksek hakikatleri, hükümlerindeki hikmet ve güzellikleri, gayesindeki mutlak saadeti, ilahi ilimden başkasının ihata kudreti dışındadır.”³⁹¹

Elmalılı, Kur'ân'ın tanımını yaparken de i'câz çeşitlerinden biri olan Kur'ân'ın nazmına yer vermektedir.

“Kur'ân, bütün Arap edebiyatçılarını, şairlerini ve belagatçılarını, hatta bütün insanları ve cinleri icazıyla aciz bırakmış, Allah tarafından mucize olarak nâzil olmuş bir kitaptır. Bundan dolayı hak ve Haktan olduğunu, kendisinden başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde, bizzat kendi varlığı ile ispat etmiş olan bir kitaptır. “ onun yağı kendisine hiç ateş dokunmasa bile ışıltı ışıltıdır.”³⁹², âyetinin zevkiyle bu, bizatihi beyyin, tecrübeyle sabit, hiç şüphe götürmez bir mucizedir.”³⁹³

Elmalılıya göre, Kur'ân'ın nazmı, üslubu, tertibi dikkat çekici bir özelliğe haizdir. Ona göre:

“Allah, âyetleri Kur'ân'ında ne tertiplere, ne üslûblara, ne nazımlara koyuyor: Kâh yapmaya, kâh yok etmeye, kâh iadeye yönlendiriyor. Kâh tek bir tenbih ve ihtar yapıyor, kâh hisleri harekete getirip teşvikler, korkutmalar saçıyor, kâh gökleri ve yeri gezdirip ufukları dolaştırıyor, kâh kalplerin, vicdanların derinliklerine indirip iç dünyaları gösteriyor, kâh aklî prensipler tertibiyle mantıklar içinde görünmeden görünmeyeni anlatıyor. Kâh aynı anlayışı, aynı haberi, aynı müşahedeyi, aynı âyeti bir bedîi sanat ile şekilden şekle, sûretten sûrete, nazımdan nazma, çeşitli ve pek çok âyetler yapıyor ve kâh çok çeşitli âyetleri bir âyete döküp genişleri kısaltıyor. Özetle hakikatin durumlarını nasıl bir harf, bir kelime hâline getiriyor, o harfleri ve

³⁹⁰ Elmalılı, III/2033-2034.

³⁹¹ Elmalılı, III/1532.

³⁹² Nûr, 24/35.

³⁹³ Elmalılı, IV/2842.

kelimeleri nasıl sîgâlara çekiyor da, o açık deliller ile kendi varlığını, birliğini, tasarruf kudretini kulaklara, gözlere, kalplere tebliğ ediyor.”³⁹⁴

Elmalılı, Furkan sûresinin ilk âyetinin tefsirinde de Kur’ân’a benzer bir eser meydana getirilmeye çalışıldığı halde başarısızlıkla sonuçlandığını³⁹⁵ ve müşriklerin kalemle mücadeleden kılıçla mücadeleye yöneldiklerini, bunu da boş bir inatla yaptıklarını ifade ederek Kur’ân’ın farklılığına dikkati çekmektedir.

“Kur’ân benzerinin yapılamadığı deneylerle bilinen daimi bir mucizedir. Bunu kâfirler de denemişler ve yetersiz kaldıklarından kalem ile çekişmeden, silah ile muharebeye geçmişlerdir... Ebu Bekir Bâkılânî’nin de “İ’câzû’l-Kur’ân” isimli eserinde açıkladığı üzere, Kur’ân’ın icazı, herkesçe bilinen bir şey olduğundan onun indirilmiş olduğunu kabul etmek istemeyenler, elleriyle yokladıkları bir olayı bile inkâra kalkışacak inatçılardır.”³⁹⁶

Tehaddî âyetlerinden biri olan Bakara suresindeki “ve eğer kulumuz (Muhammed)’a indirdiğimiz (Kur’ân)’den şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın; eğer doğru iseniz.”³⁹⁷, ibaresi hakkında Kur’ân için söylenen şüphelere yer vererek benzerinin hangi yönlerde getirilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Ona göre, üslupta, belagat ve bedahette Kur’ân sûrelerine benzer ve tam onun eşi bir sûre de siz bulunuz, demektir.³⁹⁸ Ayrıca Hz. Peygamber’in ümmî olmasının da mucizevî yönü bulunduğunu belirterek, Kur’ân dışında onu getirenin de o kulumuz gibi ümmî ve onun gibi ahlâklı olması gerektiğini görüşünü savunmaktadır. Ve bu görüşlerini aklî açıklamalarla ispatlama yoluna gitmektedir.³⁹⁹

Ayrıca açıklamalarının içinde sarfe teorisine benzer açıklamalarda bulunmuş olan Elmalılıya göre, “Kur’ân ile boy ölçüşmeye kalkıştıkları zaman mağlup olagelmüşler, hiçbir şey yapamamışlardır. Allah Teâlâ kudretlerini derhal bağlamış veya esasen hiç vermemiştir.”⁴⁰⁰ Burada sunduğu hususlar, sarfe teorisine yakınlık arz etmektedir.

³⁹⁴ Elmalılı, III/1934.

³⁹⁵ Elmalılı, IV/3563.

³⁹⁶ Elmalılı, V/3562-3565.

³⁹⁷ Bakara, 2/23.

³⁹⁸ Elmalılı, I/268-269.

³⁹⁹ Elmalılı, I/270.

⁴⁰⁰ Elmalılı, I/268

Aynı şekilde, Kur'ân'ın, “asla yapamayacaksınız”⁴⁰¹ ibaresini açıklarken de yukarıda belirttiğimiz üzere sarfe fikrini savunanların söylediklerine benzer ifadeler kullanarak; “kıyamete kadar yapamayacaksınız, yapmanız mümkün değil ya, mümkün olsa da yapamayacaksınız, Allah yaptırmayacak” şeklinde açıklama yapmıştır.⁴⁰²

Elmalılı, Kur'ân'ın hıfzı yani 14 asırdan bu yana korunmuş olması, insanların elinde tahriften arî bir şekilde bulunması meselesine de dikkatleri çekmektedir. Kur'ân'ın bu özelliği de ona göre bir mucizedir ve farklı bir bakış açısı ile ele alınmalıdır. Kur'ân'ın korunması konusunu Hicr Sûresindeki “Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız.”⁴⁰³ Âyetinin tefsirinde değerlendiren Elmalılıya göre:

“Allah, onun korumasını üzerine aldığı içindir ki, onları bu şekilde toplamaya ve zaptetmeye muvaffak etmiştir. Burada tefsirciler Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı korumasının niteliği hakkında da birkaç ayrı görüş açıklamışlardır. Şöyle ki: Bunu Allah'ın koruması, insan sözünden ayrı bir mucize kılarak halkı, artırma ve eksiltmeden aciz bırakması şeklindedir. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilave edecek veya eksiltecek olsalar Kur'ân nazmı değişir ve bütün akıl sahipleri onun Kur'ân'dan olmadığı anlarlar. Bunun için Kur'ân'ın icâzkâr olması bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi onu korunmuş tutar. Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'a sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek sûretiyle onu korumuş ve muhafaza etmiştir. Bu iki yorum şekli birbirine yakındır. Allah Teâlâ, teklif sûresinin sonuna kadar Kur'ân'ı koruyacak, okutacak ve halk arasında neşrecek bir topluluğu görevlendirmek sûretiyle, onu halkın iptal etmesinden ve bozmasından koruyup muhafaza edecektir. Korumadan maksadın şu olduğunu söylemişler: Bir kimse Kur'ânın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona: “Bu yanlıştır, Allah'ın sözünü değiştirmektir” der. Hatta büyük ve heybetli bir adam Allah kitabının bir harfinde veya harekesinde yanlışlıkla bir hata veya bir lâhin yapacak olsa çocuklar bile ona hemen, “Efendi yanıldın, doğrusu şöyledir!” derler. Bütün kâinat bu gayb haberinin gerçekleştiğine şahid olmaktadır. Bu korunma olayının pekiştirilerek anlatılmış olması da, hiç söz götürme ihtimali olmayan ilmî bir mucizedir. Ve işte on üç buçuk asırdan fazla bir zamandan beri, dünya böyle hem ilim ve hem de amelle ilgili yönleri toplayan bir mucizenin şahidi olagelmıştır.”⁴⁰⁴

Elmalılı bu ifadeleri ile Kur'ân'ın Allah tarafından kıyamete kadar muhafaza edileceğini ifade etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere “Allah Teâlâ, hiç kimseye Kur'ân'a sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek sûretiyle onu korumuş ve muhafaza etmiştir.” İfadeleri ile yine sarfe mezhebinin görüşüne yakın bir açıklama yapmıştır.

⁴⁰¹ Bakara, 2/24.

⁴⁰² Elmalılı, I/270.

⁴⁰³ Hicr, 15/9.

⁴⁰⁴ Elmalılı, V/3042-3044.

Elmalılı'nın tefsirinde önemle durduğu en önemli icaz çeşitlerinden biri gaybî icazdır. O bu konuda, kıssaların, peygamberlerin haberlerinin ve tarihi olayların geçtiği kimi bölümlerde “bu gaybî icazdır” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Yapmış olduğu bir açıklamasında ona göre mucize istenmesi dikkat çekici bir konu olduğu gibi, bu mucize isteğinin ardından kıssa içeren bir âyetin⁴⁰⁶ nâzil olması daha da hayret vericidir. Çünkü Ona göre bu olay; Kur'ân'ın her türlü mucizeye yeterliliği anlatılmak için, gayptan haber vererek kesin mucize olduğu fiilen ortaya çıkmış bir mucize ile başlanıp, ilahî âyetlerle açıklanacaktır.⁴⁰⁷

Geçmiş ümmetlerin hallerinden bahseden kıssaların geçmişle alakalı gaybî icaz olduğunu belirten Elmalılı, kıssalarla ilgili açıklamalarının kimisinde tarihi bilgileri aktarıp bunların hikmetine de değinerek düşünmeye sevk etmektedir ki Bakara sûresinde geçen Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılış kıssasından sonra “Binaenaleyh insanlar Kur'ânın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve hatırında tutmalıdır.”⁴⁰⁸ demektedir.

Kur'ân'ın gelecekle ilgili haberler vermesi yönünden icazına da değinen Elmalılı, “Ancak iman edip iyi ameller işleyenle, Allah'ı çokca ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar müstesna; haksızlık edenler, hangi dönüş döndürüleceklerini yakında bilecekler.”⁴⁰⁹ âyetini, “İslâm dininin dünyada zâlimlere karşı yapacağı hak ve adalet inkılabının önemini hatırlatmaktadır ki, geleceğe ait bu gizli haberin önemi çok açıktır. Bunun için geçmişten bunu açıklayacak bir misal, gelen sûredeki harikalar(mucize)la ortaya konularak gelecek müjdelenecektir.”⁴¹⁰ Şeklinde tefsir etmektedir.

Bunun gibi “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur...”⁴¹¹ âyeti, ona göre Muhammed (sav.) ümmetine geleceğin hükümranlığını vaad eden gayb haberlerindedir. Mekke'de

⁴⁰⁵ Elmalılı, III/1459-1460.

⁴⁰⁶ Rum, 30/1-5.

⁴⁰⁷ Elmalılı, VI/3793 .

⁴⁰⁸ Elmalılı, I/328.

⁴⁰⁹ Şuara, 26/227.

⁴¹⁰ Elmalılı, V/3650-3651.

⁴¹¹ Fâtır, 35/39.

bu sûrenin nâzil olduğu zaman düşünülürse, bu âyetin ne büyük bir mucizeyi kapsamakta olduğu kolaylıkla kabul edilir.⁴¹²

3.2.6. Garîbü'l-Kur'ân

Garîb kelimesi, yabancı, anlaşılmaktan uzak ve manası kapalı anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, Araplar arasında da çok yaygın olarak kullanılmadığı için bilinmeyen kelimelere garîb denmiştir. Kur'ân'da nadiren de olsa yabancı kelimelerin bulunması, çoğunluğunu teşkil eden Kureyş lehçesinin dışında, diğer lehçelerden de birçok kelimenin bulunması Garîbü'l-Kur'ân meselesini ortaya çıkarmıştır.⁴¹³

Kur'ân'ın Arapça olduğunu defaten beyan eden⁴¹⁴ Elmalılı, Kur'ân'da manasını Arapların anlayamayacağı herhangi bir kelimenin bulunmadığını, ancak derin manalı kelimelerin bulunabileceği belirtmiştir.⁴¹⁵

Elmalılı tefsirinde “Arapçalaşmıştır” kaydını düşse de bazı kelimelerin Arapça dışındaki dillerle irtibatını kurarak açıklama yoluna gitmiştir. Örneğin Enâm sûresindeki⁴¹⁶ أساطير ‘esâtîr’ kelimesini tefsir ederken şu açıklamaları yapmıştır:

“şu nokta şayanı ihtardır ki: esatırın müfredi olan üstur, üsture, estir, estire, estare kelimelerinin Yunanca isturya kelimesi ile alakadar olduğu zahirdir. Frenkler de buna “istuar=histoire” demişlerdir. Biz de bu gün bunu tarih diye tercüme ediyoruz. Şu halde “esâtîr’in asıl mânâsı bugünkü tabirimizce “tarihler” demektir. Anlaşıyor ki Arapça’da üstüre, estira gibi tekil kelimelerin kullanılması nâdirdir. Genellikle “esâtîr” kullanılmış ve bunun için takdîrî çoğulluk gösterilmiştir. Ve kelimenin ucme (aslı Arapça olmayan kelime)den Arapçalaştırılmış olduğu da açıklanmıştır. Yani esâtîr, Arapça’dır. Fakat “üstüre”nin Arapça olup olmadığı şüphelidir. Üstüre Yunanca, “doğru haber ve haber alma” diye tarif edilen “isturya”nın aynı değilse, herhalde ikisi ortak bir asla döner. Nitekim Farsça’da “muhkem = sağlam” demek olan “üstuar” kelimesi de bu asla dahildir. Hasılı “esâtîr”, Frenklerin “istuar” dedikleridir. Bu da bugün “tarih” diye terceme edildiğine göre “esâtîru’l-evvelîn”, eskilerin tarihi (tarih-i kadim) demek olur.”⁴¹⁷

⁴¹² Elmalılı, VI/3997; ayrıca bkz. V/3221.

⁴¹³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Zerkeşi, *el-Burhân*, I/291-296; Suyûtî, *el-İtkân*, I/113-133; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 151-158; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 158-159; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 160-161; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 199-200.

⁴¹⁴ Elmalılı, Mukaddime, I/13-14.

⁴¹⁵ Elmalılı, Mukaddime, I/14; V/3012; VI/4211-4212.

⁴¹⁶ Enâm, 6/25.

⁴¹⁷ Elmalılı, III/1904.

Fîl sûresinde geçen “siccîl”⁴¹⁸ kelimesini açıklarken de bazı müfessirlerin bu kelimeyi Farişilerin dilindeki “seng ve gil” kelimelerinin değiştirilerek Arapçalaşmasından meydana geldiğini belirtmiştir.⁴¹⁹ Yazır aynı sûrede geçen “ebâbîl”⁴²⁰ kelimesinin de uzun uzun tahlilini yapmış ve bu kelimenin Arapçada müfredinin bulunmadığını beyan etmiştir.⁴²¹

Yazır, Şuarâ sûresinde geçen “kıstâs” kelimesinin açıklamasını, “mizan, terazi, kantar, çeki gibi vezin mikyası demektir ki aslı Rumcadır denilmiş.”⁴²² Şeklinde yapmıştır.

Elmalılı bunlar ve benzeri örnekleri eserinde vermiş olsa da bu kelimelerin Arapçalaştığını ifade ederek, yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kur’ân’ın Arabî olduğunu onda Arapların anlayamayacağı hiçbir şeyin bulunmadığını ifade etmektedir.

3.2.7. Mübhemâtü’l-Kur’ân

Mübhem kelimesi sözlükte algılanması ya da anlaşılması zor olan şey, kendisi ile ne söylenmek istendiği belirli olamayan söz gibi anlamlara gelmektedir.⁴²³ Terim olarak ise, insan melek ve cin gibi varlıkların ya da bir topluluk veya kabilenin, Kur’ân’da açıkça değil de ism-i işaret, ism-i mevsul, zamir, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları, ve belirsiz mekan isimleri ile zikredilmesi demektir.⁴²⁴ Mübhem ifadelerin kime delalet ettiğini bilmek zor olduğu için bu konuda ancak nakille bilgi sahibi olunabilir görüşü yaygındır.⁴²⁵

Elmalılı, Kur’ân’daki neye ya da kime delalet ettiği açıkça belli olmayan müphem ifadeleri bazen âyet-i kerîmelerle bazen de hadis-i şeriflerle açıklamıştır.

Örneğin Fatiha sûresindeki صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “kendilerine nimet verdiklerinin yoluna”⁴²⁶ âyetindeki “nimet verilenler” lafzını tefsir ederken, burada nimet verilenleri Nisâ sûresindeki, “Kim Allah’a ve elçisine itaat ederse işte onlar, Allah’ın nimet

⁴¹⁸ Fîl, 105/4.

⁴¹⁹ Elmalılı, IX/6106.

⁴²⁰ Fîl, 105/3.

⁴²¹ Elmalılı, IX/6103-6105.

⁴²² Elmalılı, V/3640.

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I/280.

⁴²⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, II/185; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 194-195; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 162-163.

⁴²⁵ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 194; ayrıca konu hakkında geniş bilgi için bkz., Albayrak, Halis, *Mübhemâtü’l-Kur’ân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri*, AÜİFD., Ankara, cilt: XXXII, sayı: 156, 1992.

⁴²⁶ Fatiha, I/7.

verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır.”⁴²⁷ Âyetinde açıklanan peygamberler, sıdıklar, şehitler, salihler ve bunlara dost olanlar şeklinde açıklamıştır.⁴²⁸ Yine aynı âyetteki *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ*’i çeşitli yönlerle değinerek “Yahudiler, kendilerine gazab edilmişler, Hıristiyanlar da sapıklardır.” Mealindeki hadisi zikrederek bu müphem ifadeyi açıklamıştır.⁴²⁹ Bu açıklamaları yaptıktan sonra, Yahudi ve Hıristiyanların o günkü durumları ile Peygamber efendimizin bu açıklamasını teyit edecek tarihi bilgilere yer vermiştir.⁴³⁰

Yazır Bakara sûresindeki *وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ* “ve dedik ki «ya Adem sen ve zevcen Cenneti mesken edin”⁴³¹ âyetinde mübhem olarak bırakılan zevcenin kim olduğunu Nisâ sûresindeki *رَزَوَجَهَا مِنْهَا خَلَقْتُمْ مَنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا رَزَوَجَهَا* “...sizleri bir tek nefisten yarattı, ondan eşini yarattı...”⁴³² âyetini tefsir ederken açıklamış ve buradaki nefsi vahidenin Hz. Adem, zevcinden de Hz. Havva’nın murad edildiğinde ittifak olduğunu belirtmiştir.⁴³³

Elmalılı Bakara sûresindeki “Nas içinden kimi de vardır ki Dünya hayat hakkında sözleri seni imrendirir bir de kalbindekine Allahı şahid tutar, halbuki o islâm hasımlarının en yamanıdır”⁴³⁴ mealindeki âyette kast edilen kişinin Benîsekif kabilesinden Ahnes İbn Şerik adındaki münafık olduğunu söylemiştir.⁴³⁵ Yine Bakara sûresinde geçen *أَوْ كَالَّذِي مَرَّ قَرْيَةً* “Yahud o kimse gibi ki bir şehre uğramıştı...”⁴³⁶ ifadesinden muradın farklı rivâyetlerle ne olduğuna yer vermiş ancak en meşhur görüş olarak bu şahsın Hz. Uzeyr İbn Serhıya, bahsi geçen beldenin de Benî İsrail devletinin merkezi olan Kudüs olduğunu belirtmiştir.⁴³⁷

⁴²⁷ Nisâ, 4/69.

⁴²⁸ Elmalılı, I/132.

⁴²⁹ Elmalılı, I/137-138.

⁴³⁰ Elmalılı, I/139-142.

⁴³¹ Bakara, 2/35.

⁴³² Nisâ, 3/1.

⁴³³ Elmalılı, II/1273.

⁴³⁴ Bakara, 2/204.

⁴³⁵ Elmalılı, II/732.

⁴³⁶ Bakara, 2/259.

⁴³⁷ Elmalılı, II/881-882.

Nisâ sûresindeki وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ "...ve her kim Allaha ve Peygambere hicret kastiyle evinden çıkar da..."⁴³⁸ âyetinin Cündüb İbn Damre hakkında nâzil olduğunu beyan etmiştir.⁴³⁹

Elmalılı Kevser sûresindeki⁴⁴⁰ peygamber efendimize "ebter" diyen şahsın kimliği hakkında da rivâyetlere yer vermiş ve bu şahsın, A's İbn Vâil veya Ebû Cehil veya Kâ'b İbn Eşref veya Kureyş'ten bir cemaatin olabileceğini söylemiştir.⁴⁴¹

Yazır bu şekilde müphem ifadeler bazı açıklamalar getirirse de her yerde bu tür açıklama yapmaktan kaçınmıştır. Örneğin; Kehf suresindeki "Biz sana onların kıssalarını doğru olarak naklediyoruz: hakikat bunlar, bir kaç genç yiğit rablarına iman ettiler"⁴⁴² âyetini tefsir ederken, فَثِيَّةٌ kelimesini genç, delikanlı, şeklinde açıkladıktan sonra "demek ki kıssanın ibret teşkil eden hakikatinde bunların isimleri, sayıları, memleketleri bellenecek lazım değildir" şeklinde açıklama yapmadan bırakmıştır.⁴⁴³ Yine aynı suredeki "Derken kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona nezdimizden bir rahmet vermiş ve ledünnimizden bir ilim öğretmiştik."⁴⁴⁴ Âyetindeki عَبَادًا مِنْ عِبَادِنَا ifadesinde kastedilenin Hızır olduğuna dair uzun açıklamalar yapmıştır.⁴⁴⁵

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Elmalılı Kur'ân'da müphem olarak kabul edilebilecek ifadeler bazen açıklamalar getirmiş, bazen de bu ifadeler hakkında yorumda bulunmamıştır. Bu bakımdan Kur'ân'daki müphem ifadeleri açıklama çabasını doğru bulmayan çağdaş Kur'ân okurlarından farklılık arz etmektedir.

3.2.8. Müşkilü'l-Kur'ân

Müşkil kelimesi lügatte, karışık ve birbirine zıt olan şey anlamına gelmektedir.⁴⁴⁶ Terim olarak ise, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen

⁴³⁸ Nisâ, 3/100.

⁴³⁹ Elmalılı, II/1439.

⁴⁴⁰ İhlas, 108/3.

⁴⁴¹ Elmalılı, IX/6210.

⁴⁴² Kehf, 18/13.

⁴⁴³ Elmalılı, V/3230.

⁴⁴⁴ Kehf, 18/65.

⁴⁴⁵ Elmalılı, V/3260-3263.

⁴⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/359.

hususlar şeklinde tanımlanabilir. Aslında tamamen anlama probleminden kaynaklanan bu ihtilafların ortadan kaldırılması da bu Kur’ân ilimlerinin ihatası içindedir.⁴⁴⁷

Elmalılı, Kur’ân-ı Kerîm’de ihtilafın bulunmadığını Nisâ sûresindeki “Hâlâ Kur’ânı im’an ile teemmül etmezler mi? Eğer o Allah’tan başkası tarafından olsa idi elbette içinde bir çok ahenksizlikler bulacaklardı.”⁴⁴⁸ âyetini tefsir ederken açıklamaktadır.⁴⁴⁹ Zaman ve ahvalin değişmesiyle farklılık arz eden âyetlerin ve birbirine zıtmış gibi görünen âyetlerin bulunabileceğini ifade ederek şu açıklamaları yapmıştır:

“Evet Kur’ânda zamanların, yerlerin ve durumların değişmesine göre değişik hükümleri ve çeşitli mânâları ifade eden kırâet ve lafızlar vardır. Ve bu açıdan birbiriyle çelişkili olduğu görünen âyetler vardır. Fakat bunların hiçbiri Allah’ın birliğine ters düşen aynı olayda, aynı zamanda, aynı şartlar altında çelişkili ve dağınık bir gidişat üzerinde değil, yavaş yavaş birbirini iyice açıklamak, tefsir etmek ve çeşitli durumların gereğine göre hükmü değiştirmek, yerine başkasını koymak sûretiyle açıklamak ve zaman zaman değiştirmek ve kaldırmakla beyan ederek giden ve sonsuz bir hayatın akışını ve hizmetini devam ettiren özel ve düzenli bir gelişme üzerinde yürür gider ve hakikat gülistanında açılan bütün yaratılış tecellileri ve güzellikleri gibi çokluk içinde birliği ve birlik içinde çeşitlenmeyi ifade eden mükemmel bir ahenk ve uyumlu bir değişiklik ve çeşitlilik arzeder. Ve Kur’ân ilminin en büyük önemi ve zevki de içinde fazla karışıklık bulunmayan bu çeşitli ahenk içinde sonunu tam düşünmekle müteşabih âyetleri muhkem âyetlere havale ederek Kur’ân âyetlerinden Allah’ın hükümlerini ve kâinatın olaylarından Allah’ın varlığını okuyup bulmaktır. Mesela “Hepsi Allah tarafından.”⁴⁵⁰ ifadesiyle “Sana her ne kötülük isabet ederse kendi nefsendendir.”⁴⁵¹ düsturları arasında açık bir çelişki ve zıtlığın bulunduğu zannedilebilir. Halbuki bunlar, birbirini tamamlayan bir açıklama olarak beraberce düşünülme ve aradaki çelişme noktaları atılıp beraberlik yönleri düşünülme üzere söylenmiş ve “Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!”⁴⁵² âyeti ile de bu nokta özellikle hatırlatılmış. Burada da ifade edilen değişik hükümlerin, bu gibi çeşitli açıklamaların hükümde çelişkiden değil, hikmet ve faydalar ve durumların gereğine uygun ve ahenkli bir hikmetten ileri geldiği özel bir şekilde anlatılmak ve münafıkların yalan dolanlarına tamamen engel olmak için fazla değişiklik olmadığı ifade edilerek buyrulmuş ve iyice düşünmeye sevk olunmuştur.”⁴⁵³

Yazır, bu açıklamaları ile birbiriyle çelişiyor gibi görünen âyetlerin aslında birbirine çelişmediğini aksine birbirini tamamladığını ifade etmektedir. Bu türden çelişkili gibi

⁴⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, II/45-69; Suyûtî, *el-İtkân*, I/27-31 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 179; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 186; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 166-167; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 188.

⁴⁴⁸ Nisâ, 4/82.

⁴⁴⁹ Elmalılı, II/1400-1401.

⁴⁵⁰ Nisâ, 4/78.

⁴⁵¹ Nisâ, 4/79.

⁴⁵² Nisâ, 4/78.

⁴⁵³ Elmalılı, II/1401-1402.

görünen âyetlerin, birlikte düşünülerek aralarındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu beyan etmektedir.

Elmalılı, bu şekilde Bakara sûresindeki “Ve bir vakit Musâ’ya kırk geceye vâd verdik”⁴⁵⁴ ile Ârâf sûresindeki “Bir de Musâ’ya otuz geceye va’d verdik ve anı bir on ile tamamladık”⁴⁵⁵ âyetlerinin birbiri ile muaraza etmediğini ifade etmiştir. Yazır’a göre Bakara suresindeki âyette beyan edilen kırk günlük sürenin Ârâf suresinde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılması söz konusudur. Buna göre, ilk otuz gün tutulan oruçla ve daha başka Allah’a yaklaşıtııcı ibadetlerle bir özel arınma ve bir riyazat olmuş ve sonraki on günde de Tevrat’ın nüzûlü ve Allah ile kelâm olayı meydana gelmiştir.”⁴⁵⁶

Nisâ sûresindeki “Kadınlarınız arasında her veçhile âdil davranmaya ne kadar hırs besleseniz yine muktedir olamazsınız.”⁴⁵⁷ İle aynı sûredeki, “eğer yetimlerin haklarını gözetemeyeceğinizden korkarsanız size halâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin ve eğer bu sûrette adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane.”⁴⁵⁸ Âyetlerinin birbirine zıt olmadığını şu şekilde açıklamıştır:

“Görülüyor ki, burada isteğe bağılı işler ile zorunlu işlerin hükmü ayırt edilerek “فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً” emrinin bir açıklaması yapılmıştır. Ve işte sevginin böyle zorunlu işlerden olması kazıyyesidir ki, zinadan korunmak için birden fazla eşe sahip olmayı caiz gören zorunlu sebeplerden biri olmuştur. Bunun için burada tek eşe teşvik eden nassın açıklamasıyla beraber, birden fazla eş almanın şartlarından ve zorunlu sebeplerinden en önemlisi de anlatılmıştır. Hadis-i şerifte de varid olmuştur ki: “İki karısı olup da birine büsbütün meyleden kimse kıyamet gününde bir yanı eğik olarak gelir.” Ve eğer zorunlu bir sebeple böyle bir hal olunca aralarını düzeltir, bozulan yönlerini iyileştirir. Bundan sonra meyletmeden sakınırsanız Allah affedici ve merhamet edici olduğundan, geçmişi affeder ve sizi rahmetiyle maksad ve muradına eren bir kimse eyler.”⁴⁵⁹

Yazır, burada zorunlu durumlarla isteğe bağılı durumların birbirinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Yani eğer zinaya düşme korkusu varsa birden fazla eşe cevaz verilmiş, ancak bunlar arasında adaletin sağlanması konusu da ihtar edilmiştir. Buna göre âyetler birbiri ile çelişkili değil birbirini tamamlar niteliktedir.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/51

⁴⁵⁵ Ârâf, 7/142.

⁴⁵⁶ Elmalılı, IV/2275.

⁴⁵⁷ Nisâ, 4/129.

⁴⁵⁸ Nisâ, 4/3.

⁴⁵⁹ Elmalılı, III/1487-1488.

Konu hakkında daha birçok örnek bulunmasına karşın bu konuda Elmalılı'nın genel kanaati, "ifade edilen değişik hükümlerin, bu gibi çeşitli açıklamaların hükümde çelişkiden değil, hikmet ve faydalar ve durumların gereğine uygun ve ahenkli bir hikmetten ileri geldiği özel bir şekilde anlatılmak" şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁶⁰

3.2.9. Mücmel ve Mübeyyen

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ifadelerinin ilk bakışta ne manaya geldikleri hemen anlaşılır. Bu ifadelerin tebyini ya rivâyetle olur ya da mücmel olan ifade bizzat Kur'ân'ın başka bir âyeti ile beyan edilir.

Mücmel, dağınık şeyleri bir araya getirmiş, kısa ve öz ifade edilmiş; mübeyyen ise açıklanmış, beyan edilmiş ve anlaşılır hale getirilmiş manasını ifade etmektedir.⁴⁶¹ Mücmel terim olarak, kendisinden ne kastedildiği anlaşılamayacak derecede kapalı olan, manası ancak başka bir âyet yardımı ile anlaşılabilen âyetlerdir. Mübeyyen ise bu mücmel âyetlerin başka âyetler tarafından açıklanmasıdır.⁴⁶²

Elmalılı, mücmel diye tabir edilen kelimelerin tefsirini vecihleriyle birlikte işaret ederek ortaya koymuştur. Bu cümleden olmak üzere, Tekvir sûresindeki وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ "Ve yöneldiği dem o geceye."⁴⁶³ Âyetinde geçen "عَسْعَسَ" kelimesini şu şekilde tefsir etmiştir:

"عَسْعَسَ" zıt anlamlı kelimelerden olmak üzere hem gelmek, hem de gitmek mânâlarına gelmesi nedeniyle, burada bazıları bunu gelmek, çokları da gitmek mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Gecenin gelme vakti, kararmaya başladığı ilk saatlerdir. Bunda bir korkutma mânâsı vardır. Gecenin gitme vakti de, yok olmaya yüz tuttuğu, sabaha yöneldiği son saatleridir ki sabahın müjdecisidir. Çoğunluk bu mânâyı tercih etmiştir. Buhârî de bu mânâyı, rivâyet ederek, "As'ase, gitti mânâsıdır." demiştir ki bu, Müddessir Sûresi'ndeki "Gittiği an geceye andol sun."⁴⁶⁴ gibi olur. Meâlde "yöneldiği an" demekle de bu iki mânâyı işaret ettiğimizi zannediyoruz.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Elmalılı, III/1402.

⁴⁶¹ Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 137.

⁴⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 182-184; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 193-194; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 173-177; Kahveci, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, 197-199.

⁴⁶³ Tekvir, 81/17.

⁴⁶⁴ Müddessir, 74/33.

⁴⁶⁵ Elmalılı, VIII/5619.

Elmalılı buradaki mücmel ifadeyi, “gelmek” ve “gitmek” şeklinde iki manaya da gelebilecek şekilde “yöneldiği an” olarak ifade etmiştir. Bu şekilde aslında birbirine zıtmış gibi görünen iki manayı da birleştirecek şekilde açıklamıştır.

Yine Bakara sûresindeki ثَلَاثَةٌ فُرُوءٌ “üç âdet”⁴⁶⁶ ibaresinin tefsirini ise konu hakkındaki rivâyetlere dayanarak şu şekilde yapmıştır:

“Kurû’ ve akra’, kelimesinin çoğuludur ki zıt anlamlı sözcüklerden olarak, hayız ve tuhur (temizlik) anlamlarına gelen müşterek bir sözcüktür. Bu bakımdan mücmeldir. Bu sözcüğün anlamının belirlenmesi, anlamı bakıp araştırma ile açıklamaya bağlıdır. İmam Malik ve Şâfiî, bunu tuhur ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizî’de tahriç olunduğu üzere, Hz. Âişe’den rivâyet olunan, “Cariyenin boşanması iki kez ve iddeti iki hayzdır.” hadisi ve buna uygun olarak İbnü Ömer’den İmam Şâfiî hazretlerinin de rivâyet ettiği diğer hadisi şeriften anlaşılana iddette, “kar”ın hayız demek olduğu açıklanmış ve sayısında fark varsa da bu açıdan cariye ile hür olan kadının iddetinde fark bulunmadığı üzerinde görüş birliği olan ve âyetin ilerdeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere beklemekten amacın rahmin temizliğinin ortaya çıkması olup bu temizliğin hayız ile anlaşılacağına açıkça belli olmuş bulunmasına ve fıkıh kitaplarında açıklanan daha bazı destekleyici delillerin ışığı altında Hanefî imamları bunu hayız ile tefsir etmişlerdir ki Raşit halifeler, Abdullah’lar Übeyy b. Kab, Muaz b. Cebel, Ebüdderda, Ubâde b. es-Sâmit, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş’arî ve Ma’bedî’l-Cühenî (Allah hepsinden razı olsun) hazretlerinin görüşleri de budur. Buna göre hür ve bâliğe olan boşanmış kadınlar tam üç âdet görünceye kadar kendilerini tutup bekleyeceklerdir.”⁴⁶⁷

Yazır buradaki mücmel ifadeyi hadisi şerif ve fukahanın görüşlerini beyan ederek açıklamıştır. Buna göre boşanmış olan hür ve bâliğe kadınların üç adet görünceye kadar beklemeleri gerekmektedir. Kur’ân’ın bizzat mücmeli beyan etmesine örnek olarak da مِنَ الْفَجْرِ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ ibaresinin açıklanmasını verebiliriz. Bakara sûresindeki bu âyetin⁴⁶⁸ tefsirini yaparken Elmalılı şu açıklamaları yapmaktadır:

“Bu “fecirden ibaret” kaydının, sonradan nâzil olduğu rivâyet edilmiştir. Şöyle ki: Bundan önce bazı kimseler biri beyaz, biri siyah iki iplik alır; bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış. Bu hadise üzerine “fecirden ibaret” açıklaması nâzil olarak, kastedilen mânâ açıklanmış; beyaz iplik hakikat olmayıp, bilinen bir mecaz olan fecrin başlangıcı olduğu ve şer’î günün buradan başladığı anlaşılmıştır.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Bakara, 2/228.

⁴⁶⁷ Elmalılı, II/784.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/187.

⁴⁶⁹ Elmalılı, 671-672.

Bir diğerk örnek de Kur'ân'da çokça yer alan veçhile, وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ, "Bildin mi Târik ne? O necmi sâkib."⁴⁷⁰ Âyetlerini tefsir ederken, üzerine yemin edilen "Tarık"⁴⁷¹ın karanlığı delen yıldız demek olduğunu söylemektedir.⁴⁷¹ Buradaki Tarık hakkında önce soru sorulmuş sonra soruya yine âyetle cevap verilerek mücmel ifade beyan edilmiştir.

Buna benzer bir örnek de Bakara sûresindeki الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ "O talâk iki def'adır."⁴⁷² mücmel İbaresinin, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ, "Derken kadını bir daha boşarsa bundan sonra artık ona helâl olmaz ta başka bir kocaya varıncaya kadar."⁴⁷³ Âyeti ile beyan edildiğini Elmalılı şu şekilde açıklamıştır: "Sözü edilen iki boşamadan sonra koca, o boşanması yapılmış kadını ona döndükten sonra veya iddet içinde iken bir daha boşarsa, artık üç boşamadan sonra o kadın, o erkeğe hiç bir şekilde helâl olmaz."⁴⁷⁴

Elmalılı, verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, Kur'ân'ın anlatım özelliklerinden biri olan mücmel ifadelerin, bazen hadislerle bazen de bizzat Kur'ân tarafından bu şekilde açıklandığını ortaya koymuştur.

3.2.10. Aksâmu'l-Kur'ân

Kasem sözlükte, kuvvet, sağ taraf, sağ el, ant ve ahit manalarına gelmektedir.⁴⁷⁵ Kur'ân-Kerîm'in bazı âyetlerinde Allah Teâlâ kendi isimleri üzerine⁴⁷⁶, peygamberlere⁴⁷⁷, Kur'ân'a⁴⁷⁸, meleklerle⁴⁷⁹, kıyamet gününe⁴⁸⁰, tabiatta bulunan önemli varlıklara⁴⁸¹ yemin edilmiştir. Bu yeminlerin sebepleri, dikkat çekmek, yemin edilen şeyin önemini vurgulamak, yemin edilen âyetlerin önemini vurgulamak gibi

⁴⁷⁰ Târik, 86/2-3.

⁴⁷¹ Elmalılı, VIII/5699.

⁴⁷² Bakara, 2/229.

⁴⁷³ Bakara, 2/230.

⁴⁷⁴ Elmalılı, II/788.

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/481.

⁴⁷⁶ Hicr 15/92-93.

⁴⁷⁷ Teğâbün 64/7.

⁴⁷⁸ Yasîn 36/2-4.

⁴⁷⁹ Mürselât 77/1-7.

⁴⁸⁰ Zâriyât 51/1-5.

⁴⁸¹ Tîn 95/1-5.

hususlardır. Aynı zamanda İslâm öncesi Arap toplumunda da önemli şeylere kasem etmek yaygın olduğu için, Kur’ân-ı Kerîm bu usûlü muhafaza etmiştir.⁴⁸²

Yazır’ın Kur’ân’daki kasemler konusundaki genel görüşleri şu şekildedir:

1- Allah Teâlâ’dan yemin ya ⁴⁸³وَإِذَا هَوَىٰ ve ⁴⁸⁴وَالْعَصْرِ olduğu gibi bir şeye veya “ن, ص, ق” gibi bir harf ile de olmuştur. Veya Duhâ ve Târik sûrelerinde olduğu gibi iki şeye⁴⁸⁵ ve iki harfe olmuştur. Saffât sûresinde gibi üç şeye⁴⁸⁶ ve الم, الر, طسم, الم gibi üç harfe, veya “Burûc Sûresi’nde, Tîn Sûresi’nde olduğu gibi dört şeye⁴⁸⁷ ve المر, المص, المص, المص dört harfe veya Tûr, Mürselât, Nâziât, Fecr sûrelerinde olduğu gibi beş şeye⁴⁸⁸ ve كهيص, كهيص beş harfe olmuştur. Beş şeyden fazla yemin yalnız Şems Sûresi’ndedir.⁴⁸⁹ Beş harften fazlaya hiç yemin yapılmamıştır. Çünkü asıl harfleri beşten fazla kelime ağır sayılmıştır. Mânâ için birleştirilmesinde ağır görülüp kabul edilmeyince mânâsı bilinemeyecek veya mânâsı olmadığı zaman daha da ağır gelmesi gerekir.⁴⁹⁰

2- Bilinen şeylere yeminde, yemin edatı olan “و او” zikredilmiştir. Fakat harflere yeminde yemin edatı zikredilmemiştir.

3- Allah Teâlâ, Tîn sûresinde olduğu gibi eşyaya yemin etmiş, onların asılları olan zerrelere ve basit maddelerine yemin etmemiştir. Fakat harflere, onları birleştirmeden yemin etmiştir, çünkü eşyanın birleşiminde maddesi en güzel bir şekilde bulunur. Fakat harfler, birleştirilince yemin sözcüklerine değil, gök ve yer gibi mânâlarına ait olmuş olur. Mânâsız terkibe göre ise tek harf daha değerli olur. Onun için harflerin yalnız müfredatına yemin edilmiştir.⁴⁹¹

4- Bakara sûresi’nde geçtiği üzere harflere yemin, yirmi sekiz sûrededir. Şems sûresi dışındaki sayıları harflerin yarısı kadar olan şeylere yemin ise, on dört sûrededir. Çünkü harflerden başka şeylere yemin sûrelerin baş tarafında da vardır, ortasında da vardır.

⁴⁸² Suyûtî, *el-İtkân*, II/133-135; Mennâu’l-Kattân; *el-Mebâhîs*, 290-297; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 168-171; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 174-175; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 189-194.

⁴⁸³ Necm, 53/1.

⁴⁸⁴ Asr, 103/1.

⁴⁸⁵ Duhâ, 93/1-2; Târik, 86/1

⁴⁸⁶ Saffât, 37/1-3.

⁴⁸⁷ Burûc, 85/1-3 ; Tîn, 95/1-3.

⁴⁸⁸ Tûr, 52/1-6; Mürselât, 77/1-5; Nâziât, 79/1-5; Fecr, 89/1-4.

⁴⁸⁹ Şems, 91/1-7.

⁴⁹⁰ Elmalılı, VI/4492.

⁴⁹¹ Elmalılı, VI/4492.

Mesela وَاللَّيْلُ إِذْ أَدْبَرَ وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ”⁴⁹² gibi. Harflere olan yemin ise ancak sûrelerin baş tarafındadır. Ve orada güzel olmuştur. Çünkü anlaşılabilir arasında, anlaşılmaayan güzel olmazdı. Onun için sûre başlarında eşyalara yemin, harflere yeminin yarısı kadardır.⁴⁹³

5- Harflere yemin, Kur’ân’ın iki yarısının ikisinde de hatta yedi kısmında da vardır. Sayılı eşyalara yemin ise, Saffât sûresi dışında, yalnız son kısımdadır. Zira çoğunlukla harflere yeminden sonra Kur’ân ve kitab veya tenzil zikredilmiş “Yâsin, hikmet dolu Kur’ân hakkı için”⁴⁹⁴, “Elif, Lâm, Mîm. O kitap”⁴⁹⁵, “Elif, Lâm, Mîm, Bu Kitabın indirilmesi...”⁴⁹⁶ buyrulmuştur. İşte Kur’ân’ın hepsi harflerle ifade edilen bir mucize olduğundan onlar her kısımda bulunmuş olup, sayılı şeylere yemin ise böyle değildir.⁴⁹⁷

Yazır’ın bu açıklamaları ilerde örneklerde geleceği gibi, mukattaa harflerinin bazılarının kasem için geldiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁸

Yazır’a göre Allah Teâlâ’nın incir ve zeytine yemin etmesi onlara şeref vermek olduğu gibi, sözün aslı olan harflere yemin etmesi de onların ayrıca bir şerefe sahip olduklarını ifade eder.⁴⁹⁹

Yazır, Yâsin sûresinin tefsirinde يَسُّ وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ “Yâsin, hikmetli Kur’ân’ın hakkı için. Emîn ol ki sen o risaletle gönderilen peygamberlerdensin.”⁵⁰⁰ Âyetini tefsir ederken و harfinin kasem için olduğunu belirtmiş ve buradaki kasemin إِنَّ ve ۛ ile tekit için getirildiğini ifade etmiştir.⁵⁰¹

Zâriyât sûresindeki “O toz durup savuranlara, Derken bir ağırlık taşıyanlara, Derken bir kolaylıkla akanlara, Derken bir emir taksim edenlere kasem olsun ki, Muhakkak o size va’d olunan her halde doğrudur.”⁵⁰² Âyetlerindeki kasemi Cebrail, Mikail, İsrail ve

⁴⁹² Müddessir, 74/32-33.

⁴⁹³ Elmalılı, VI/4493

⁴⁹⁴ Yâsin, 36/1-2.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/1-2.

⁴⁹⁶ Secde, 32/1-2.

⁴⁹⁷ Elmalılı, VI/4493.

⁴⁹⁸ Bkz. VI/4084.

⁴⁹⁹ Elmalılı, VI/4492.

⁵⁰⁰ Yâsin, 36/1-3.

⁵⁰¹ Elmalılı, VI/4006-4007.

⁵⁰² Zâriyât, 51/1-5.

Azrail gibi meleklerle yemin etmek olarak açıklamış ve bu kasemin maksadının insanları uyarıp onların dikkatini çekmek olduğunu belirtmiştir.⁵⁰³

Zuhruf sûresindeki وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ حَم âyetini tefsir ederken de حَم kasem ise “vav” harfini atıf; değilse kasem içindir şeklinde açıklamış, buradaki kasemin hikmetini de Kur’ân’ı yüceltmek ve emirlerini yerine getirmeye dikkat çekmektir diyerek beyan etmiştir.⁵⁰⁴

Kur’ân’daki yemin şekillerinden biri de لَأُقْسِمُ kalıbında gelen kasemlerdir. Yazır bu kalıpta gelen kasemin açıklamasını Vâkıa sûresindeki لَأُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ “Artık yok, o nücumun mevki’lerine kasem ederim”⁵⁰⁵ âyetini tefsir ederken açıklamıştır. Buna göre; Bu ifadede kasem fiili açıkça zikredilmekle beraber ayrıca ل harfi ile de mânâ olumsuz hale sokulmuştur. Söz konusu ل hakkında müfessirlerin üç ayrı görüşü olduğunu belirten Elmalılı’nın bu konudaki açıklamaları özet olarak şöyledir:

Birçokları bu harfin, sözün ahengini süslendirmek için ziyade kılınan ve olumsuzluk mânâsı kastedilmeyen Lâ-i zâide olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da bunun tekit lâmi olup aslının şeklinde bulunduğunu ve vakıf halinde olduğu gibi fethasının uzatılmış olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerden bir kısmı da “Lâ, vallahi” denildiği gibi aslı üzere olumsuzluk edâtı olduğunu iddia etmişlerdir ki, bizim de tercihimiz budur. Buna göre لَأُقْسِمُ’nün mânâsı şöyledir: “Yok, hayır, iş öyle zannettikleri gibi değil, yemin ederim yahut artık başka söze gerek yok, yemin ederim.”⁵⁰⁶

3.2.11. Kısasu’l-Kur’ân

Kur’ân-ı Kerîm’de geçmiş peygamberler ve ümmetler hakkında kıssalar da yer almaktadır.⁵⁰⁷ Ayrıca peygamber efendimiz zamanında yaşanan bazı olaylar hakkında da haberler verilmektedir. Bu kıssaların bulunma sebepleri tarihi bilgiler vermek değil, geçmiş peygamber ve milletlerin yaşadıklarından ibret alınmasıdır.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Elmalılı, VI/4527.

⁵⁰⁴ Elmalılı, VI/4265.

⁵⁰⁵ Vâkıa, 56/75.

⁵⁰⁶ Elmalılı, VII/4722.

⁵⁰⁷ Âraf, 7/176, Hûd, 11/120, Yusuf, 12/111, Nûr, 24/34, Kamer, 54/4-5.

⁵⁰⁸ Mennâu’l-Kattân; *el-Mebâhîs*, 305-311; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 171-173; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 176-179; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 181-189; Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar*, AÜİF. Drg. Sayı: 3, Ankara 1979, 38-49.

Elmalılı kıssalarla ilgili açıklamalarının kimisinde tarihi bilgileri aktarıp bunların hikmetine de değinerek düşünmeye sevk etmektedir ki Bakara sûresinde geçen Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılış kıssasından sonra "Binaenaleyh insanlar Kur'ânın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve hatırında tutmalıdır."⁵⁰⁹ demektedir.

Kıssaların önemine yeri geldikçe ifadelerinde değinen Yazır'a göre kısasa:

"Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra bütün insan toplulukları ve çeşitli kavimler üzerindeki ilâhî hakimiyyetin tecellisiyle peygamberlerin gönderiliş hikmet ve neticelerine, şariat ve dinlerin seyr ve tekâmülüne ve onlardaki maksatların ruhuna yönelik pek mühim hakikatleri açıklayıp aydınlatan ve birçok sûrede çeşitli ibret ve ikaz bakış açısından genişçe anlatılacak veya işaret edilecek olan haberlerdir."⁵¹⁰

Ve yine Ona göre kıssalar ibret alınmak için bildirilmektedirler. Kur'ân'ın ifade tarzı ile diğer tarih kitaplarının bu olayları anlatım tarzı birbirinden farklıdır.

"Kur'ân'ın letafet, ciddiyet ve belagatine bilhassa itina gösterilerek okunduğu zaman bunlardan alınacak olan ibret dersi ve ilham o kadar yüksek, açık ve boldur ki, kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup araştırılacak olsa elde edilecek ders, yükselmek için bağlanılacak ibret düsturları bunlardan başkası olmayacak ve bunların verdiği açık ilhamı vermeyecektir... Kur'ân ise, hakikatin bu ikisi arasında bulunduğunu anlatmak için söz konusu kıssaları ne kadar güzel tebliğ etmiş ve ne ciddi bir şekilde tasvirini yapmıştır. Dolayısıyla bunları her kıssanın mevzu ve gayesine, tasvir tarzı ve münakaşasına, yani her peygamberin davetinin aslına ve davetinin tebliğ biçimi ve ispatına ve kavmiyle olan münakaşalarının üslubuna, soru ve cevabın kapsadığı ilmi gerçeklere ve edebi kurallara, neticede iman ve küfrün sonucuna sonra bütün kıssalar arasındaki ortak değere, yükseliş ve gelişme ahengine ayrı ayrı ve birlikte göz atarak son derece ibretli bir tarzda okunmalı ve bunlardan tarih sahnesinden silinen kavimlerin yaşantılarıyla düşüş ve helaklerine yol açan sebepleri çıkararak gelecek için ibret almanın yollarını öğrenmelidir."⁵¹¹

Ayrıca bu açıklamasında kıssaların kısa ve öz anlatılmış olmasına rağmen çok şey içerdiklerine değinerek Kur'ân'ın anlatış üslubunun üstünlüğüne de yer vermektedir.

Kıssalar değişik surelerde eşanlımlı veya farklı lafızlarla parçalar halinde anlatılmaktadır. Bu birbirinden farklıymış gibi gözükken anlatımın nedenini anlatılan konunun hedefi ve maksadı ekseninde kıssanın değişik yerlerine vurgu yapılarak, yani ibret alınması gereken hususlar öne çıkarılarak anlatılmıştır.⁵¹² Kur'ân'ın bu anlatım

⁵⁰⁹ Elmalılı, I/328.

⁵¹⁰ Elmalılı, III/2210.

⁵¹¹ Elmalılı, III/2210-2211.

⁵¹² Ekin, Yunus, *Yeni Ümit*, "Kur'ân'ın Anlatımındaki Edebî İ'câz (Yusuf Kıssasındaki Simetrik Yapı)", yıl:18, sayı:75, Ocak-Şubat-Mart 2007, 29.

tarzı, Kur’ân’ın diğer eserlerden ayrılan en önemli ve en üstün özelliğidir. “And olsun ki, vaktiyle de Nuh’u kavmine resul yaptık gönderdik.”⁵¹³ Âyetini tefsir ederken şunları söylemektedir:

“... Bu sûrenin kıssaları da A’raf Sûresi’nin kıssalarına benzer. Bunda da onda olduğu gibi önce Nuh ile başlanmış, sonra Hud, sonra Salih, sonra Lut, şu farkla ki, burada buna İbrahim ile bir giriş yapılmıştır. Sonra Şuayb, sonra da Musa ve Harun kıssaları anlatılmıştır. Fakat bunlar oradaki kıssaların aynen tekrarı değildir. Başka başka açılardan nükteleri ve hikmetleri, ibretleri içermekte ve açıklamaktadırlar. Konu ve gaye aynı olmakla beraber, altında yatan manaların ayrı özellikleri bulunmaktadır. Bu kıssalar o kadar güzel ve canlı hikmetleri, ibretleri ve öğütleri içermektedir ki, her biri ciltlerle ayrıntıları ilham edecek birer hikmet çekirdeği gibidirler. Lâkin biz bunların böyle özetlenmiş olarak bildirilmesindeki hikmeti ve beyan güzelliğini ihlal etmemek için birçoğunda sadece misallerle yetiniyoruz. Bununla beraber tavsiye ederiz bunları basit birer hikâye gözüyle okuyup geçmemeli, üzerinde iyice düşünmeli, çok yönlü ibret ve ilham almak için okunmalıdır.”⁵¹⁴

Bu ifadeleri ile Elmalılı, peygamberlerin kıssaları farklı sûrelerde tekrar edilerek geçse de farklı nükteleri içerdiğini açıklamaktadır. Aynı zamandan kıssaların basit birer hikaye gibi okunup geçilmemesi gerektiğini, her kıssanın üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıklamaları ile Yazır Kur’ân kıssalarının gerçekliğine inanmayan ve onları kurgu olarak kabul edenlerden farklılığını göstermektedir.

Ayrıca Yusuf sûresindeki “sana bu Kur’ân’ı vahyettimizle biz bir kıssa anlatıyoruz ki ahsenülkasas...”⁵¹⁵ âyetini tefsir ederken kıssanın hikmeti ve genel olarak kıssaların i’câzi yönü hakkında şu ifadelere yer vermiştir:

“Ya Muhammed! Bu Kur’ân’ı sana vahyettimizle en güzel kıssayı, sana biz anlatıyoruz. Yani, bu sûre, kıssaların en güzelidir. Yusuf kıssası, “Yusuf’da ve kardeşlerinde sual edenlere âyetler vardır.”⁵¹⁶ uyarınca haddi zatında çok ibretli ve güzel bir kıssa olduğu gibi, bunun en güzel anlatımı da bu sûrede, bu Kur’ân’dadır. Hiçbir kitapta, hiçbir eserde bu kıssa bu kadar güzel nakledilip anlatılmamıştır. Arabî bir Kur’ân olarak indirilen bu Kitab-ı mübinin âyetlerinden bir bölüm olan bu sûre de sana Kur’ân vahyi ile yani sözleri ve mânâsı ile birlikte vahyedilmiş bir Kur’ân olduğu ve Kur’ân’ın beyan güzelliği açısından benzersiz ve eşsiz bulunduğundan dolayı en güzel kıssa bu Kur’ân’ın vahiy diliyle sana anlatılmıştır ki, bunu anlatan ancak Allah’dır. Yoksa şurası bir gerçek ki, bundan, bu vahyiden önce, sen elbette bundan habersizdin. Bu kıssadan haberin yoktu. Buna dair hiçbir bilgiye sahip değildin. Ne aklına gelmişti, ne hayaline, ne işitmiştin ne de

⁵¹³ Hûd, 11/25.

⁵¹⁴ Elmalılı, IV/2779.

⁵¹⁵ Yusuf, 12/3.

⁵¹⁶ Yusuf, 12/7.

düşünmüştün, tamamen habersizdin. Bu ne başka bir kaynaktan alıntı olan bir nakil, ne de senin tarafından tasavvur ve tasvir olunmuş hayali bir romandır. Senin hiç haberin yokken birden bire gayıbtan vahiy yolu ile gelmiş olan gayb haberlerinden bir haberdur. Böylesine güzel bir anlatım, böylesine bir vahiy-i metlubb, (okunan vahy) böyle yüce bir gayb haberi hiç şüphe yok ki, ancak bir Allah vergisi olabilir.”⁵¹⁷

Elmalılı bu açıklamalarıyla yukarıda da belirttiğimiz gibi kıssaların kurgulanmış bir hikaye ya da roman olmadığını, ya da başka bir kaynaktan alıntı olmadığını vurgulamıştır. Ona göre bu ve Kur’ân’da diğer anlatılan kıssalar ilahi vahiyyle bildirildiği için Kur’ân’ın i’câz özelliklerinden ve peygamber efendimizin nübüvvet delillerinden biridir.

Elmalılı, En’âm sûresindeki geçmiş peygamberlerden bahseden âyetleri⁵¹⁸ tefsir ederken bu peygamberlerin isimlerinin zikredilmesine ve çeşitli tarihi olaylara temas etmiş ve bu peygamberlerden söz edilmesinin hikmetlerini şu şekilde açıklamıştır:

“İşte ey Muhammed! Bu anılan ve seçilip kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verilerek âlemlere üstün tutulmuş olan iyilik severler ve salihlerdir ki Allah kendilerini “işte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”⁵¹⁹ âyeti delaletince hidâyete erdirmiştir. Şu halde sen ancak onların hidâyetine uy. Geçmişten örnek olmak üzere bunların hepsinin tuttıkları iman tevhidi, doğruluk, dine bağlılık, fazilet ve cömertlik, kitap, hikmet, peygamberlik, özetle hidâyet yolunu tut, başkalarına bakma!..

Ve işte İbrahim kıssasını anmanın hikmet ve gayesi budur. Bunlara uyup yüzünü ancak Allah’a tut ve hiçbir şeyden korkmayarak ve başkasından hiçbir şey beklemeyerek Allah’ın hükümlerini tebliğ et. Onlar gibi sen de, De ki: Ben, bu iş, bu tebliğ karşılığında sizden bir ücret, bir karşılık istemem, o Kur’ân başka bir şey değil, bütün akıl sahibi âlemlerine Allah tarafından bir hatırlatma ve uyarıdır. Bu bir ferde, bir sınıfa veya bir kavme mahsus değildir. Allah için herkese, muhtaç ve sorumlu oldukları şeyleri hatırlatmaktır, genel bir rahmettir.”⁵²⁰

Yazır bu ifadeleri ile kıssaların bütün ümmet için olduğu gibi peygamber efendimiz için de tebliğinde nasıl bir yöntem takip edeceğine dair stratejiler öğretildiğini ifade etmektedir.

Burada Yazır’ın israiliyat hakkındaki görüşlerine de yer vermek gerekmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Yazır, Kur’ân’da geçmiş milletlere dair verilen haberlerin hepsinin de gerçekliğini ifade etmektedir. Fakat bu kıssalar Kur’ân nâzil olmadan önceki dinlerin kitaplarında o kadar çok tahrifata uğramıştı ki insanlar artık bu kıssaları

⁵¹⁷ Elmalılı, IV/2845.

⁵¹⁸ En’âm, 6/83-90.

⁵¹⁹ En’âm, 6/82.

⁵²⁰ Elmalılı, III/1974.

masal ya da hikaye dinler gibi dinlemeye başladılar. Müfessirlerin bir kısmı da bu kıssalar etrafında Kur’ân öncesi mevcut olan bazı kıssa ve hikayeleri nakletmişler ve bununla Kur’ân’ın o kitaplardaki tahrifi nasıl giderdiğini, insanları hayalden hakikate nasıl götürdüğüne dair mukayese dersi vermişlerdir.⁵²¹ Yazır bu iyimser⁵²² israiliyat anlayışından sonra bu tür nakillerin tefsire ehil olmayanlar tarafından kıssaların tefsiriymiş gibi anlaşıldığını, insanların bazılarının hakikati bırakıp garaip sevdasına düştüklerini belirtmiştir.⁵²³

Yazır, israiliyat ve diğer konulardaki rivâyetlere karşı pasif tutum takınmamış, uygun görmediği rivâyetleri tenkit etmiştir. Örneğin Sâd suresindeki “Dedi ki: doğrusu senin bir koyununu kendi koyunlarına istemesiyle sana zulmetmiş ve hakikaten karışıkların çoğu birbirlerine tecavüz ediyorlar, ancak iyman edib de salâh istiyenler başka, onlar da pek az, ve sanmıştı ki Davud kendisine sırf bir fitne yaptık, hemen rabbına istiğfar etti ve rükû’ ederek yere kapanıp tevbe ile rücu’ etti. Biz de onu kendisine mağrifet buyurduk ve hakikat ona indimizde kat’î bir yakınlık ve bir akıbet güzelliği vardır.”⁵²⁴ Âyetinde Hz. Davud’u hakem yapan iki davacıdan bahsedilmektedir. Bu âyetlerin tefsirinde Elmalılı, “bu kıssa hakkında birçok laflar edilmiş, masallar söylenmiştir...” diyerek Hz. Ali’nin Hz. Davud’la ilgili rivâyetlerle meşgul olanlara yüz değnek vururum sözünü hatırlatmaktadır.⁵²⁵ Yazır bu tutumuyla peygamberlerin ismetleriyle çelişecek rivâyetlere itibar etmediğini ortaya koymaktadır.

Buna benzer bir yaklaşım da Sebe suresindeki “Fakat onlar bakmadılar, biz de üzerlerine arım seylini salıverdik ve o dilber iki Cennetlerini buruk yemişli, ılgınlık, az bir şey de sidirden iki harap Cennete çevirdik.”⁵²⁶ Âyetinin tefsirinde Hz. Süleyman’ın vefatıyla ilgili sergilemektedir. “Süleyman (as.)’ın vefatıyla ilgili türlü rivâyetler varsa da biz onlardan sarf-ı nazar ediyoruz.”⁵²⁷ Yazır bu rivâyetleri İsrailiyattan kabul ettiği için onları dikkate almamaktadır.

⁵²¹ Elmalılı, III/2211.

⁵²² Albayrak, *Klasik Modernizm*, 174.

⁵²³ Elmalılı, III/2211.

⁵²⁴ Sâd, 38/24-25.

⁵²⁵ Elmalılı, VI/4091-4092.

⁵²⁶ Sebe, 34/16.

⁵²⁷ Elmalılı, VI/3954.

Yine En'âm suresi 74. âyette geçen Hz. İbrahim'in babasının adıyla ilgili, Kur'ân Azer ismini kullanıyor, tarih kitaplarında ise Süryanice Tarah denilmektedir. Kur'ân'daki Azer ismine karşılık Tevrat'taki Tarah isminin kullanılmasını zorlama olarak görerek, “onlar Kur'ân üzerine değil, Kur'ân onlar üzerine müheymin ve nigahbândır”⁵²⁸ sözleriyle son kriterin Kur'ân olduğu yönündeki duruşunu ortaya koymuştur.

Bunları söylemekle birlikte Yazır'ın tamamen israiliyattan uzak kalmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Örneğin Â'râf suresindeki “Biz de kudretimizin ayrı ayrı âyetleri olmak üzere başlarına tufan gönderdik, çekirge gönderdik, haşerat gönderdik, kurbağalar gönderdik, kan gönderdik yine inad ettiler ve çok mücrim bir kavm oldular”⁵²⁹ âyetinin tefsirini yaparken âyet hakkında farklı nakilleri zikrettikten sonra, kıssanın keyfiyeti ve zamanıyla ilgili haberlerin israiliyattan olduğunu kaydetmektedir.⁵³⁰ Yine bu şekilde peygamber efendimizin nübüvvetine dair Kitab-ı Mukaddes âyetleriyle ilgili uzun alıntılar yapmaktadır.⁵³¹ Aynı şekilde kaf dağıyla ilgili çok sayıda rivâyet ve görüşü zikretmiş fakat Hz. Peygamber'e ulaşan rivâyetler olmadığı için doğrudan tefsire esas kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁵³²

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Yazır, mevcut haberleri ilk elden inkar etmek yerine, telifleri mümkünse bunları bir şekilde kullanmayı tercih etmiştir. Bu bakımdan da israiliyata karşı tamamıyla negatif tutum içerisinde olan birçok modern dönem Kur'ân okurundan farklılık arz etmektedir.

3.2.12. Kur'ân'da Tekrarlar

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyet ve kelimeler bir veya birkaç kere tekrar edilmiştir. Bu Tekrârü'l-Kur'ân, konusunun içinde mütalaa edilmiştir. Şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerîm'deki bir hareke dahi boşuna değildir. Her tekrarın ayrı bir maksadı ve manası vardır. Bu tekrarların maksadı, teşvik etmek, sakındırmak, rağbeti arttırmak, önem vermek ve haber verileni teyit edip kuvvetlendirmek gibi şeylerdir.⁵³³

⁵²⁸ Elmalılı, III/1965.

⁵²⁹ Â'râf, 7/133.

⁵³⁰ Elmalılı, IV/2269.

⁵³¹ Elmalılı, I/501-507.

⁵³² Elmalılı, VI/4495.

⁵³³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173-174; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 179-181; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân- Kerîm Tarihi*, 274-276.

Elmalılı Kur’ân-ı Kerîm’de hiçbir şeyin gereksiz ve fazlalık olmadığını hatta yukarıda geldiği üzere Hurûf-u Mukattaa’nın bile farklı anlam vecihlerinin olduğu kanaatindedir.⁵³⁴ Bu bakış açısıyla, Kur’ân’daki tekrarların da belli bir gayeye matuf olduğu görüşünü savunmaktadır.

Elmalılı Mürselât sûresinde on defa tekrar edilen **وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ** “O gün yalanlayanların vay haline!”⁵³⁵ âyetini “Bu âyet, bu sûrenin her bir bölümünün sonunda tekrarlanan âyetidir. Bu tekrarda, gönderilenlerin sıra sıra, ard arda geliş manzaralarına da bir işaret vardır.”⁵³⁶ Şeklinde açıklamaktadır. Açıklamalarının devamında şunları ifade etmiştir:

“Mükezzibin kelimesinin her âyette tekrarlanmadan önce geçen konunun ifade ettiği mânâyâ göre düşünülmesi gerekir. Mesela birinci geçtiği yerde hüküm gününü, ikincide suçlulara yapılacak azabı, üçüncüde Allah’ın ilmini ve gücünü, dördüncüde insanoğlunun muhtaç ve sınırlı bir güce sahip olduğunu, ilâhî kudretin her şeyi kapladığını ve Allah’ın nimetini inkâr mânâları ile ilgilidir.⁵³⁷

Yazır bu ifadeleri ile yukarıda belirttiğimiz üzere Kur’ân’ın her tekrarının anlatılan konuya göre düşünülüp değerlendirilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Yani “O gün yalanlayanların vay haline!” öncesinde yapılan açıklamalara göre farklı mana derinlikleri içermektedir.

Kamer sûresindeki **وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ** “Şanın namına Kur’ânı müyesser de kıldık düşünmek için, fakat düşünen mi var?”⁵³⁸ âyetinin 4 defa tekrar edilmiş olmasını, bu sûrenin terci’ (geriye döndürme) âyeti olduğunu ve her kıssanın akabinde **وَلَقَدْ جَاءَهُمْ** “Celâlim hakkı için onlara kıssalardan öyleleri de geldi ki onlarda zecredecek haberler var.”⁵³⁹ âyetini hatırlatmak için tekrar ettiğini ifade etmiştir. Bu sûretle anlatılan her kıssanın ayrı ayrı düşünülüp ibret alınması gerektiği anlatılmaktadır şeklinde açıklama yapmıştır.⁵⁴⁰

⁵³⁴ Elmalılı, I/153.

⁵³⁵ Mürselât, 77/15,19,24,28,34,37,40,45,47,49.

⁵³⁶ Elmalılı, VIII/5521.

⁵³⁷ Elmalılı, VIII/5522.

⁵³⁸ Kamer, 54/17,22,32,40.

⁵³⁹ Kamer, 54/4.

⁵⁴⁰ Elmalılı, VII/4643.

Rahman sûresinde 31 defa tekrar edilen رَبِّكُمَا تُكذِّبَانِ “Şimdi rabbinizin hangi eltafına dersiniz yalan?”⁵⁴¹ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir:

“Yaratılışın, lisanın, yer ve göğün, adalet ve mizanın nimet olduğunu inkâr edenler de bulunmaktadır. Meyvaların, yiyeceklerin ve koklanacakların nimet olduğunu inkâr etmeseler de özellikle Allah’a nisbetini açıkça veya işaretle inkâr edenler de çoktur. Hitab, aşağıda açıklanacağı üzere ins ve cinne olduğu içindir ki, yaratıkların hepsi buna dahildir. Rab isminin açıklanması da, azarlama da şiddet ifade etmektedir. Yani ey o yaratıkların gizli ve âşikâr iki kısmını teşkil eden insanlar ve cinler! Şimdi siz bunları işittikten sonra Rabbiniz Rahmân Teâlâ’nın şu dinleyip gördüğünüz türlü nimetlerinden hangi birine yalan deyip de nankörlük edersiniz! Hiç böyle bir nimet sahibine nankörlük edilir mi?”⁵⁴²

Elmalılı âyeti ilk geçtiği yerde bu şekilde tefsir ettikten sonra bazı yerlerde “ilh...” ifadesi ile geçmiş tefsire atıfta bulunmuş⁵⁴³; bazı yerlerde ise bu âyetten önce geçen nimetlere dikkat çekerek yeni açıklamalar yapmıştır.⁵⁴⁴ Bu âyet hakkında Elmalılı’nın genel açıklaması ise şöyledir:

“Görülüyor ki bununla beraber aynı âyet, otuz bir defa tekrar edilmiştir. Bunlardan sekizi yaratılış üstünlüklerinin sayılması ve dünya ile ahirete dair hususların akabinde, yedisi cehennem ahvaliyle ilgili tenbihlerin peşinde -ki bu rakam, cehennem kapılarının adedine müsavidir- sekizi de ilk iki cennetin vasıflarının ardında -ki bu da cennet kapılarının sayısına eşittir- zikredilmiştir. Bu sûretle şuna işaret edilmiş gibidir ki, ilk sekiz hususa inanıp da gerektirdiği şekilde amel eden kimse, her iki cennete girmeyi hak etmiş ve cehennemden korunmuş olacaktır.”⁵⁴⁵

Kafirûn sûresindeki tekrarlanan وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ “Siz de tapanlardan değilsiniz benim ma’buduma”⁵⁴⁶ âyetini tefsir ederken de şunları söylemiştir:

Bu iki âyet ilk bakışta öncekilerin bir tekrarı gibi görünür. Bunda tefsircilerin iki vechi vardır: Birisi başlıbaşına tekid de takviye için tekrar edilmiş olmasıdır ki, üçüncü menfî (olumsuz) cümle, ismiyye (isim cümlesi) olarak daha kuvvetli bir şekilde birinciyi, dördüncü de aynıyle üçüncüyü mânâ itibarıyla te’kit eder denilmiştir. Ferra bu fikre kanaat getirmiş ve demiştir ki: “Kur’ân Arap diliyle nâzil olmuştur. Tekit ve anlatmak için kelâmı tekrar etmek de onların âdetlerindedir. Kabul eden “belâ, belâ” (evet evet) der; çekinen “lâ, lâ” (hayır hayır) der. “Hayır, yakında bileceksiniz, yine hayır yakında bileceksiniz.”⁵⁴⁷ yüksek sözü de bunun üzerinedir.

⁵⁴¹ Rahman, 55/13.

⁵⁴² Elmalılı, VII/4668.

⁵⁴³ Elmalılı, VII/4670, 4671.

⁵⁴⁴ Elmalılı, VII/4678-4679,4681,4682,4683,4684.

⁵⁴⁵ Elmalılı, VII/4697.

⁵⁴⁶ Kafirûn, 109/3,5.

⁵⁴⁷ Tekâsür, 102/3- 4.

Yazır'ın bu açıklamalarına göre Kur'ân'daki tekrarın hikmetlerinden biri de manayı tekit etmektir. Kıssaların tekrarı hususunda ise müellif, yukarıda geldiği üzere, kıssanın her tekrar edildiği yerde farklı bir hikmete binaen zikredildiği görüşündedir.⁵⁴⁸

3.2.13. Emsâlü'l-Kur'ân

Mesel, bir şeyin benzerini getirmek, örnek vermek gibi anlamlara gelir. Temsil ise herhangi bir şeyle ilgili, ona uygun, onun paralelinde, onu destekleyen bir dengini ve benzerini getirmek, bir hikaye ya da atasözü söylemektir.⁵⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok meseller vardır. Meseller, Kur'ân'ın anlaşılmasında birçok yönden etkili olmuştur. Emsâlü'l-Kur'ân ilmi, bu mesellerin Kur'ân'da bulunma sebeplerini ve anlamlarını inceleyen ilimdir.⁵⁵⁰

Yazır mesel kelimesinin uzun uzun tahlilini yaptıktan sonra onu, gerek gerçek gerekse hayali olarak, insanlar arasında yaygın şekilde bilinen ve bazı gerçekler onlara benzetilerek anlaşılan sözler şeklinde tarif etmiştir.⁵⁵¹ Kur'ân-ı Kerîm'de temsili anlatım örneklerinin bulunduğunu, bunların bulunma nedenlerini de gerçeğin hakikatlerle ifade edilerek anlatılmasından sonra, örnekler vererek daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak olarak açıklamaktadır. Bunların yanı sıra Elmalılı, Cenabı Allah mesel ve misali yapmamış olsaydı insanların hiçbir şey anlayamayacaklarını da ifade etmektedir. Ancak sözün öncelikle hakikat olarak anlaşılması gerektiğini, meseldir diyebilmek için açık karine bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵²

Bakara sûresindeki, *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا*, “Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hattâ daha üstününü bir mesel yapmaktan sıkılmaz.”⁵⁵³ Âyetini tefsir ederken şunları söylemektedir:

“‘Darb-ı mesel’ (ata sözü) deyimi, ‘mesel-i madrûb’ yani ‘söylenegelmiş’ meşhur mesel mânâsına da kullanılır ise de aslında ‘mesel darbetmek’ yani meseli yerinde kullanmak ve tatbik etmek, yerine göre ‘iyice yapıştırmak’ demektir ki, yeniden bir mesel koymak ve inşâ etmek değildir. Temsil ise geneldir. Fakat Kur'ân'daki

⁵⁴⁸ Elmalılı, VI/2779.

⁵⁴⁹ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım*, İnsan yayınları, İstanbul, 1995, 9-13.

⁵⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/486-495; Suyûtî, *el-İtkân*, II/131-133; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 174-175; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 181-183.

⁵⁵¹ Elmalılı, I/244.

⁵⁵² Elmalılı, I/243-244,280; VII/4868.

⁵⁵³ Bakara, 2/26.

meseller, genel olarak bağımsız bir şekilde kurulmuş temsiller olduğu halde, aynı şekilde tatbik de edilmiş olması itibariyle “darb” tabir olunmuştur.”⁵⁵⁴

Yazır, Rûm sûresindeki “Allah, size kendinizden bir misâl verdi: Hiç size rızık olarak verdiğimiz şeylerde elleriniz altındaki kölelerinizden ortaklarınız bulunur da onlarla siz eşit olur, aranızda birbirinizi saydığınız gibi, onları da sayar mısınız? İşte biz, düşünecek bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.”⁵⁵⁵ âyetinin tefsirinde şunları söylemektedir:

“O size kendi nefislerinizden bir misal vermiştir. Bu misal, şirkin batıl oluşunu açıkça göstermek içindir. Yani bir malike, mülkünden ortak varsaymak bir çelişkidir, batıldır. Bunu kendinizden bir pay biçerek zorunlu bir şekilde anlayabilirsiniz. Hiç sizin köleniz, uşağınız, hayvanınız, haşeratınız (zararlı hayvanlar) gibi elleriniz altında sahibi bulunduğunuz şeyler, Allah’ın size bahsettiği mülkünüzde (mal varlığınızda) sizin ortağınız, denginiz olur da mal olan şeyler, sahibine eşit olabilir mi? olamaz değil mi? Halbuki sizin mal varlığınız Allah’ın vergisi, onlara sahip oluşunuz da sonradan olma ve gelip geçicidir. Bütün varlıklara, var etme yoluyla sahip bulunan Allah Teâlâ’nın ise, malik oluşu sonsuz ve O’nun mülkünden çıkmak imkansızdır. Allah Teâlâ bu gerçekleri böyle ayırt edip anlatmıştır. Şimdi sizin mal varlığınızdan biri size ortak olamazken Allah Teâlâ’nın mülkünden, yaratıklarından, kullarından kendisine ortak nasıl olabilir?”⁵⁵⁶

Yazır bu ifadeleri ile Allah Teâlâ’nın insanların kendi hayatlarından misal getirerek, nasıl ki insanlar sahibi olduklarını zannettikleri nimetlerle aynı değilse, Allah’a şirk koşmanın O’na ortaklar ihdas etmenin kötülüğüne işaret edildiğini beyan etmiştir.

Haşr sûresindeki “Biz bu Kur’ânı bir dağın üzerine indirseydik her halde sen onu Allah korkusundan başını eğmiş çatlamaş görürdün, o temsiller yokmu işte biz onları insanlar için yapıyoruz gerek ki tefekkür ederler.”⁵⁵⁷ Âyetinden sonra gelen âyete işaret ederek burada temsili bir anlatım olduğunu beyan etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in üzerine indiği akıl ve şuur nimetlerinden mahrum dağın, haşyetten çatlayarak baş eğmesinin misal verilmesini, akıl ve şuur sahibi insana dağdan daha fazla etkilenmesi gerektiğini tembih etmek için olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁸

Yazır, Ahzâb sûresindeki, “Evet, biz o emaneti Göklere, Yere ve Dağlara arzettik, onlar onu yüklenmeğe yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi, o cidden çok

⁵⁵⁴ Elmalılı, I/279.

⁵⁵⁵ Rûm, 30/28.

⁵⁵⁶ Elmalılı, VI/3820.

⁵⁵⁷ Haşr, 59/21.

⁵⁵⁸ Elmalılı, VII/4867.

zâlim, çok câhil bulunuyor.”⁵⁵⁹ Âyetindeki emanetin Allah-u Teâlâ’nın insanlara teklif ettiği emirler ve nehiyleri temsil ettiğini açıklamıştır.⁵⁶⁰

Ra’d sûresindeki “Yukarıdan bir su indirdi de vâdiler kendi miktarınca seyl oldu, seyl de yüze çıkan bir köpük yüklendi, bir ziynet veya bir meta’ yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük vardır, İşte Allah, hakkile batılı böyle çarpıştırır, ammâ köpük atılır gider, nâsa menfeati olan ise Arzda kalır, işte Allah, emsali böyle darbeder.”⁵⁶¹ Âyetini ise hakkın ve hak sahiplerinin gökten yağın yağmurlara, bâtılı ve bâtıl olanları kısa zamanda parlayıp köpük gibi hemen kaybolacağı şeklinde emsal verildiğini söylemektedir.⁵⁶²

Ârâf sûresindeki “Hoş memleketin nebatı rabbının izniyle çıkar, fenasının ise çıkmaz, çıkan da bir şey’e yaramaz, şükrecek bir kavim için âyetleri böyle tasrif ederiz.”⁵⁶³

Âyetindeki temsili anlatımı ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Yani bu beyan ve tasvir, insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, ilâhî rahmetin müjdecisi ve yayıcıları, yüklenmiş oldukları teklifler ve şeriatler, hayatın ke n disiyile kâim olduğu saf su ile dolu ağır bulutlar gibi Kur’ân kalblerin âb-ı hayatı (hayat suyu), din ve mârifet (bilgi), ebedî bir hayat olan ilâhî rahmet; sorumlu ve muhatap olan insanlar da yağmurun indiği yerler gibi iki kısımdır: Topraklar gibi insanların ve insan topluluklarının da iyisi ve kötüsü, mümini kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, Allah’ın peygamberlerinden istifade eder, ilâhî âyetleri düşünmek ve anmakla ibret alır, iman eder, hayat bulur, Allah’ın nimetlerine şükreder. Ahiret için güzel ameller ile güzel semereler verirler. Yaratılış âyetlerinde ve şeriat koymada cereyan eden ilâhî tasrîf ve tasarrufların, peygamberleri gönderme ve Kur’ân’ı inzâl etmenin hikmeti de bilhassa bunların faydaları ve şükranıdır. Çorak yer gibi fena olanlar ise Allah’ın nimetlerini ve rahmetini inkâr ve küfür ile karşılarlar, bu faydalanmadan mahrum kalırlar. Onların meyve vermelerine Allah’ın izni taalluk etmez. Zorluk ve mahrumiyet içinde felakete yuvarlanırlar giderler.”⁵⁶⁴

Yazır, bu ve yukarıda zikrettiğimiz temsil örnekleri, genel olarak insanların Kur’ân’ın manalarını daha iyi anlamaları için irad edildiğini ifade etmektedir. Ona göre Allah Teâlâ bu tür örnekler vererek, önceden hakikatlerle ifade edilen gerçeklerin temsili anlatım yoluyla zihinlere daha iyi yerleşmesini sağlamak istemektedir.

⁵⁵⁹ Ahzâb, 33/72.

⁵⁶⁰ Elmalılı, VI/3934.

⁵⁶¹ Ra’d, 13/17.

⁵⁶² Elmalılı, IV/2975.

⁵⁶³ Ârâf, 7/58.

⁵⁶⁴ Elmalılı, III/2201-2202.

3.2.14. Mecâzü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'de kelimeler gerçek anlamlarında kullanıldıkları gibi, bazen de mecâzî manalarda kullanılmıştır. Kelimelerin gerçek manalarında kullanılmalarına hakikat dendiği gibi; asıl anlamları dışında kullanılmalarına da mecaz denir. İslâm âlimlerinin çoğu Kur'ân'da mecazın bulunduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁶⁵

Elmalılı Kur'ân-ı Kerîm'in edebi özelliklerini anlatırken onun ifade şekillerine yer vermiş, mânâsı açık açık bilinen âyetleri yanında hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih âyetleri; hakikatı, mecazı, sarihi, kinayesi, istiaresi, temsili, tensisi, imâsı, belagat nükteleri, tarizleri, telmihleri, remizleri de vardır diyerek şu açıklamaları yapmıştır:

“Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm apaçık Arap dili ile inmiştir. Kur'ân'ın dili bilmece ve muamma gibi remizden ibaret sembolik bir ifade değildir. Yine kuşku yok ki bir metinde aslolan, hakiki mânâyı vermeye engel bir karine bulunmadıkça görünen mânâyı yorumlanmasıdır. Bununla beraber şu da kesindir ki Kur'ân'ın, “Kitabın anası” olan ve mânâsı açık açık bilinen âyetleri yanında hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih âyetleri; hakikatı, mecazı, sarihi, kinayesi, istiaresi, temsili, tensisi, imâsı, belagat nükteleri, tarizleri, telmihleri, remizleri de vardır.”⁵⁶⁶

Müellifin bu sözlerinden anlaşılan, Kur'ân'ın bazı ifadelerinde mecâzî anlatımın bulunduğudır. Ancak o önceliğin zahiri anlama ait olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶⁷ Konu hakkında verebileceğimiz örneklerden bazıları şunlardır:

Bakara sûresindeki, “bunlar işte öyle kimselerdir ki hidâyet bedeline dalâleti satın almışlardır da ticaretleri kâr etmemiştir yolunu tutmuş da değillerdir.”⁵⁶⁸ Âyetini tefsir ederken, buradaki ticaretin mecâzî ifade olduğunu beyan etmektedir.⁵⁶⁹

Yine Bakara sûresindeki, “...onlar sizin için bir libas siz de onlar için bir libas mesabesindeiniz...”⁵⁷⁰ âyetinde de istiare yoluyla mecazi anlatım olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷¹

Leheb sûresindeki “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” “Yuh oldu iki eli Ebu Lehebin, kendi de yuh”⁵⁷² âyetini tefsir ederken de şunları söylemektedir:

⁵⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, II/254-299; Suyûtî, *el-İtkân*, II/36-40; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 177-178; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 184-185; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 194-197.

⁵⁶⁶ Elmalılı, VIII/5611.

⁵⁶⁷ Elmalılı, VIII/5612.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/16.

⁵⁶⁹ Elmalılı, I/242.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/187.

⁵⁷¹ Elmalılı, I/670.

“ وَتَبَّ ” Helâk oldu. Bu fiil esasen bir durumu haber vermekle birlikte dilek kipi de olabilir. Dilek kipi olması, ya tekvînî şekilde zarar görmesini dilemek, yahut da Arapların adetlerinde olduğu gibi “Kahrolası” şeklinde beddua olarak hüsrân ve helâkı hak ettiğini anlatmak sûretiyle kınamak ve çirkin görmek mânâsındadır. Söz konusu fiili, ilk nüzûlüne Bakarak çokları, bu mânâda yorumlamışlardır. Bu yüzden “elleri kurusun” şeklindeki tercüme pek yaygındır. Eli kurusun tabiri daha ziyade “eli çolak olsun” mânâsında kullanılmaktadır. Bununla beraber mecâzî anlamda iflâs etsin, elinde avucunda bir şey kalmasın, tutacağını tutamasın ve her tuttuğu boşa çıksın gibi beddua mânâsına da gelmektedir ki, bu şekilde terceme edenlerin maksadı da budur. Bu fiile, yuh olsun, perişan olsun gibi mânâ vermek, de olduğu gibi tebâbın anlamına daha uygun görünmektedir.”⁵⁷³

Yazır Kâria sûresindeki, “O vakit onun anası haviyedir”⁵⁷⁴ âyetinde ana manasından varılacak yer, yurt ve yatak manasına istiare yoluyla mecazi anlatım olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁵

Yazır Kur’ân’daki mecazi anlatımın bulunduğunu kabul etmekle birlikte ilk anlaşılması gerekenin hakikat olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra o bu tür mecazi anlatım şekillerini de Kur’ân’ın i’câz özelliklerinden kabul etmektedir.

3.2.15. İ’râbu’l-Kur’ân

Kur’ân kelimelerinin cümle içinde buldukları yerlere göre gramer yönünden incelenmesi ve tahlillerinin yapılması İ’râbu’l-Kur’ân ilmini ortaya çıkarmıştır. Bu ilim kelimelerin i’rabların belirlenmesine ve böylelikle Kur’ân’ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.⁵⁷⁶

Kur’ân kelimelerinin cümle içinde buldukları yere göre gramer bakımından incelenmesi ve kelimelerin tahlillerinin yapılması anlamına gelen İ’râbu’l-Kur’ân ilmi, Kur’ân’ın en iyi şekilde anlaşılması için önemli unsurlardan biridir. Ancak bu konu üzerinde özellikle anadili Arapça olmayan müfessirlerce daha fazla durulmuştur. Bu konuda lügavî özellikler üzerinde çok fazla durulması asıl maksattan uzaklaşılmasına yol açtığı için tenkit edilmiştir.

⁵⁷² Leheb, 111/1.

⁵⁷³ Elmalılı, IX/6257.

⁵⁷⁴ Kâria, 101/9.

⁵⁷⁵ Elmalılı, IX/6037.

⁵⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I/179-186; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 190-193.

Elmalılı, muktezaya göre kelimelerin ve terkiplerin lügavî izahlarını yapacağını beyan etmiştir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla yeri geldikçe Yazır da i’rab ve lügavî izah örnekleri ortaya koymuştur.

Fatiha sûresinin tefsirine başlamadan önce bismelenin tefsirini yaparken bismelenin i’râbına uzunca yer vermiştir.⁵⁷⁸

Yazır, tefsirinin bazı yerlerinde “i’rab” başlığı altında kelimelerin ya da bir âyetin i’râbını yapmıştır. Örneğin Bakara sûresinin başındaki الم’in i’râbını şu şekilde yapmıştır:

“‘Elif lâm mîm’ isimleri, önce dış görünüşleri ile harfleri birer birer söyleme yerinde bulduklarından i’râbları yoktur. Çünkü birer birer sayılan kelimeler, başlangıç cümlesi gibi i’râbsızdır. Bununla beraber aralarında mübteda haber olmaları düşünüldüğü gibi, tamamı bir isim veya isim yerinde düşünülerek, “bu elif lâm mîmdir” meâlinde, hazfedilmiş bir mübtedanın haberi veya oku, dinle, belle, yahut yemin ederim gibi hazfedilen bir fiilin sarih veya gayr-i sarih mef’ûli bih olmak ve nihâyet tamamı mübteda ve cümlesi haber yapılması da düşünülebilir. Bu arada nasb i’râbı bu harflere dikkati çekmek açısından daha belîğdir. Ve bunda yemin mânâsını göz önünde bulundurmamak daha kuvvetlidir. Şu kadar ki bunu hepsinde genelleştirme taraftarı değiliz.”⁵⁷⁹

Bu açıklamalarıyla Yazır, yeri geldiğinde lügavî özelliklere yer vereceğini ifade etmiş olsa da, bunu tefsirinin geneline yaymak istemediğini belirtmiştir.

Yazır Bakara sûresindeki وَالصَّابِرِينَ فِي الْبُؤْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ “...hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında sabr-ü sebat edenler...”⁵⁸⁰ âyetinde الصَّابِرِينَ nin mansûb olmasını “Arap dilinde övgü şeklinde meydana gelen saymalarda i’râbın merfu ve mansub olarak değişmesi, övgüye dikkat çekmek için bir adettir. الصَّابِرِينَ kelimesi bu türden olmak üzere “yâ” ile mansub olmuştur ki, mukadder medih (övgü) fiilinin mef’ûlüdür” şeklinde irab etmiştir.

Yazır Âli İmrân sûresindeki وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ “Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, maruf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun”⁵⁸¹ âyetini tefsir ederken, buradaki iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın Müslümanlara farzı kifaye olduğunu söylemektedir. Bunu da

⁵⁷⁷ Elmalılı, Mukaddime, I/19.

⁵⁷⁸ Elmalılı, I/37-41.

⁵⁷⁹ Elmalılı, I/160.

⁵⁸⁰ Bakara, 2/177.

⁵⁸¹ Âli İmrân, 3/104.

âyetteki “من” harfi cerinin tecridî veya teb’izî olmak üzere iki manaya hamledilebileceğinden yola çıkarak söylemektedir. Harfi cer tecridî kabul edilirse bu emrin fert fert bütün müminlere farz olduğunu teb’izî kabul edilirse müminlerden bir zümrenin bunu yapması ile diğerlerinden sorumluluğun kalkacağını ifade etmektedir.⁵⁸² Kelimelerin irabının mana delaletlerine etkisin bir örneği olan bu ifadeye göre Elmalılı, buradaki harfi ceri teb’izî olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Yine Âli İmrân sûresindeki “Elbette Allah onların: «o herhalde Allah fakırdır, bizler zenginiz» diyenlerin lâkırdılarını işitti, o dediklerini Peygamberleri nâhak yere öldürdükleriyle beraber yazacağız da diyeceğiz: tadın bakalım o yangın azabını”⁵⁸³ âyetindeki *وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ* ibresini tefsirini yaparken bu cümle hakkında “mef’uli maah mevkiindedir.” diyerek tefsirini yapmıştır.⁵⁸⁴ Aynı sûredeki “onlar ki «Allah dediler: bize şöyle and verdi: bize ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar hiç bir Resule iman etmiyeceğiz» de ki size benden evvel bir takım Resuller beyyinelerle gelmiş ve o dediğinizi de getirmiş idi ya onları niçin katlettiniz doğru iseniz?” âyetini tefsir ederken bu âyetin yukarıda zikrettiğimiz 181. âyete sıfat olarak bağlı olduğunu cümle olarak ref, üstün veya bedel olmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁵

Furkân sûresindeki, *عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا*, “Tebarek» ne yüce (feyyaz)dır o ki bütün âlemine bir nezîr olsun diye kuluna fûrkânı indirdi.”⁵⁸⁶ Âyetini tefsir ederken, “الَّذِي ismi mevsul, تَبَارَكَ'nin faili, نَزَلَ الْفُرْقَانَ de sıla cümlesidir” diyerek tefsirine başlamıştır.⁵⁸⁷

Kelimelerin iştikaklarına da sıklıkla yer veren Elmalılı, fatiha sûresinin başında “lafzatullah”ın tahlilini uzun uzun yakarken *الله* lafzının başka kelimelerden müştak olduğunu iddia edenlerin görüşlerine katılmayarak bu ismin hem gayri müştak hem de gayri menkul bir kelime olarak ismi alemdir kanaatini ortaya koymuştur.⁵⁸⁸

Mâide sûresindeki “Size şunlar haram kılındı: ölü, kan, inzir eti, Allahdan başkâsının namına boğazlanan, bir de boğulmuş, yahud vurulmuş yahud yuvarlanmış, yahud

⁵⁸² Elmalılı, II/1155.

⁵⁸³ Âli İmrân, 3/181.

⁵⁸⁴ Elmalılı, II/1240.

⁵⁸⁵ Elmalılı, II/1241.

⁵⁸⁶ Furkân, 25/1.

⁵⁸⁷ Elmalılı, V/3561.

⁵⁸⁸ Elmalılı, I/21-30.

süsülmüş, yahud canavar yırtmış olub da canı üzerinde iken kesmedikleriniz ve dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve zararlar kısmet paylaşmanız, hep bunlar birer fisk (yoldan çıkıştır) bu gün kâfirler deninizi söndürebilmekten ümidlerini kestiler, onlardan korkmayın, yalnız benden korkun.”⁵⁸⁹ âyetinde geçen “ذَكَّيْتُمْ” “tezkiye” ibaresinin iştikakını “تَفْعِيلُ ذَكَاءٍ وَ ذَكَو، ذَكَو، ذَكَو” sūlasîsinden “تَفْعِيلُ ذَكَاءٍ وَ ذَكَو، ذَكَو، ذَكَو” dir ki zekat yapmak demektir” şekilde açıklamıştır.⁵⁹⁰

3.2.16. Vücûh ve Nezâir

Kur’ân-ı Kerîm’de bir kelimenin bir âyette ifade ettiği mana ile aynı kelimenin başka âyetlerde ifade ettiği manalar bazen aynı olmamaktadır. İşte tefsir ilminde buna “vücûh” denir. Bunun aksine birkaç kelimenin aynı manayı ifade etmesine tefsir ıstılahında “nezâir” diye isimlendirilmektedir. Kur’ân’ın iyi anlaşılması için bunların bilinmesine zarurî ihtiyaç vardır. İşte “Vücûh ve Nezâir” ilmi, Kur’ân’daki bu tür kelimeleri ve onların manalarını inceleyen Kur’ân ilmidir.⁵⁹¹

Kur’ân-ı Kerîm’in anlatım özelliklerinden biri olarak, bir kelime farklı anlamlara gelebildiği gibi (Vücûh); aynı mananın birden fazla kelime ile ifade edildiği (nezâir) de olmuştur. Elmalılı, Kur’ân’da bir kelime etrafında birçok manaların tazammun ettiğini ve bazı ifadelerin hepsi de sahih olmak üzere müteaddit vecihleri, ihtimallerin bir araya geldiği yerlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu farklı vecihlerin hangisinin doğru olduğunu anlamak bazen dirâyetle mümkün olmayabilir. Bu kelimelerin hangi anlama geldiğinin tam olarak anlaşılabilmenin ancak rivâyetle mümkün olacağını beyan etmiştir.⁵⁹²

Elmalılı, Bakara sūresindeki “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ” “onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılarlar” âyetinin tefsirini yaparken الصَّلَاةَ kelimesinin “dua” ve “erkânıyla birlikte eda edilen tam bir ibadet şekli” olmak üzere iki anlamının olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹³ Yazır bu şekilde الصَّلَاةَ kelimesinin anlam vecihlerini açıklamıştır.

⁵⁸⁹ Mâide, 5/3.

⁵⁹⁰ Elmalılı, III/1560.

⁵⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/103-104; Suyûtî, *el-İtkân*, I/143-146; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 184-186; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 201-202; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 178-180.

⁵⁹² Elmalılı, Mukaddime, I/14.

⁵⁹³ Elmalılı, I/190-191.

sûresindeki ذَكَرَ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ “Ve yükseltmedik mi senin zikrini”⁶⁰⁸ âyetinde geçen ذَكَرَ kelimesini ise Enbiyâ sûresindeki “Şanın hakkı için size bir kitap indirdik ki bütün şanımız onda hâlâ akıllanmayacak mısınız?”⁶⁰⁹ âyetine de işaret ederek, “nam ve şan” şeklinde açıklamıştır.⁶¹⁰

Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi bir kelime birden fazla manalara gelebildiği gibi, farklı kelimelerin tek anlama gelmesi de mümkündür ki daha önce de ifade ettiğimiz gibi buna nezâir denir. Bunun birçok örneğinden biri de cehennem, nâr, sakar, hutame, cahîm gibi kelimelerin bir anlama gelmesidir. Bunlar ve benzeri kelimeler Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı gelenlerin kıyamet günü karşılaşacakları azabı ifade etmektedir.

Elmalılı Âli İmran sûresindeki وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ “ve toplanıp Cehenneme sürüleceksiniz, o ise ne fena döşektir”⁶¹¹ âyetinde geçen جَهَنَّمَ azap edilecek yer anlamında kullanılmıştır.⁶¹² Müddesir sûresindeki سَأَصْلِيهِ سَقَرَ “Yaslıyacağım onu Sekare”⁶¹³ âyetindeki سَقَرَ kelimesinin cehennemin isimlerinden biri olduğunu açıklamıştır.⁶¹⁴ Yine Hümeze sûresindeki كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ “Hayır celâlim hakkı için atılacaktır o (tamuya) hutameye”⁶¹⁵ âyetindeki الْحُطَمَةِ kelimesini cehennem olarak açıklamıştır.⁶¹⁶ İnfîtâr sûresindeki وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ “Ve şübhesiz ki fâcirler Cahîm içindedirler”⁶¹⁷, âyetindeki جَحِيمٍ kelimesini de cehennem olarak belirtmiştir.⁶¹⁸ Gâşiye sûresindeki⁶¹⁹ الْغَاشِيَةِ kelimesini cehennemin isimleri olarak açıklamıştır.⁶²⁰

Bu konuda kıyamet gününü ifade eden farklı kelimeler de nezair konusuna örneklik teşkil etmektedir. Örneğin, Fâtiha sûresindeki مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ “o din gününün maliki”⁶²¹ “âyetini kıyametin sahibi” şeklinde açıklamıştır.⁶²² Aynı şekilde Yûsuf sûresindeki⁶²³

⁶⁰⁸ İnşirah, 94/4.

⁶⁰⁹ Enbiyâ, 21/10.

⁶¹⁰ Elmalılı, VIII/5922.

⁶¹¹ Âli İmrân, 3/12.

⁶¹² Elmalılı, II/1049.

⁶¹³ Müddesir, 74/26.

⁶¹⁴ Elmalılı, VIII/5457.

⁶¹⁵ Hümeze, 104/4.

⁶¹⁶ Elmalılı, IX/6092.

⁶¹⁷ İnfîtâr, 82/14.

⁶¹⁸ Elmalılı, VIII/5642.

⁶¹⁹ Gâşiye, 88/1.

⁶²⁰ Elmalılı, VIII/5772.

⁶²¹ Fâtiha, 1/4.

⁶²² Elmalılı, I/83.

السَّاعَةَ kelimesi⁶²⁴, Mü'min sûresindeki⁶²⁵ يَوْمَ التَّنَادِ kelimesini⁶²⁶, Vâkıa sûresindeki⁶²⁷ الوَاعَةَ kelimesini gibi kelimelerin kıyamete delalet ettiğini ifade etmiştir.⁶²⁸

Yazır'ın tefsirinde vücûh ve nezâir konusu hakkında yukarıda zikrettiğimiz örnekler dışında birçok örnek mevcuttur. Ancak konumuzun örneklendirilmesi açısından bu kadar örnek vermekle iktifa ediyoruz.

3.2.17. Münâsebetü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere bağlı olarak nâzil olmalarına rağmen, aralarında bir irtibat vardır. Sure ve âyetlere bakıldığında onların aralarındaki bu irtibat hemen dikkati çekmektedir. Bir âyetin ya da surenin yeri değiştirilmek istense bu insicamın ortadan kalktığı görülecektir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bu münasebet onun i'câz yönlerinden biridir. İşte sureler ve âyetler arasındaki bu insicamı inceleyen Kur'ân ilmi Münâsebetü'l-Kur'ân ilmidir.⁶²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de münasebet konusu, Kur'ân'ın bütününde, Kur'ân'ın sureleri arasında, surelerin başı ve sonu arasında, Kur'ân'ın âyetleri arasında ve âyetlerin kendi içlerinde insicâmı açısından birçok şekilde incelenmektedir.⁶³⁰ Elmalılı tefsirinde, Kur'ân'ın nazmı konusunda kelimelerin, harflerin hatta âyet ve sûrelerin dizilişine münasebet başlığı altında da yer vermektedir. O'nun eserinin belki de en önemli özelliklerinden biri münasebete çokça yer vermesidir. Tefsirinin mukaddimesinde münasebete değineceğini belirtmiştir.⁶³¹ Münasebete dair açıklamalarını “bunun için biz bazı mevkide bu münasebeti icmalen göstermeye çalışacağız” şeklinde ifade eden Elmalılı, münasebet hakkında insanların tafsili bilgi edinmelerinin imkânsızlığını belirtmiştir.⁶³²

Kur'ân'ın sûre ve âyetlerinin keyfî bir tesadûf veya herhangi bir şairin divanı olmaktan

⁶²³ Yûsuf, 12/107.

⁶²⁴ Elmalılı, IV/2933.

⁶²⁵ Mü'min, 40/32.

⁶²⁶ Elmalılı, VI/4158.

⁶²⁷ Vâkıa, 56/1.

⁶²⁸ Elmalılı, VII/4702.

⁶²⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I/35; Suyûtî, *el-İtkân*, II/139; Subhi Salih, *el-Mebâhîs*, 152; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204-207; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 210-212; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 198-201.

⁶³⁰ Tuncer, Faruk, *Kur'ân Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İstanbul, 2003, 34-37.

⁶³¹ Elmalılı, Mukaddime, I/19.

⁶³² Elmalılı, I/51.

çok uzak; hatta besmele gibi tek bir cümle insicamı içinde nâzil olmuş kelâm-ı ilahi olduğunu ifade etmiştir.⁶³³

Yazır, Kur'ân'daki sûrelerin, sûrelerdeki kıssaların, kıssalarda âyetlerin, âyetlerde kelimelerin, kelimelerde harflerin arasında açık veya gizli, lafzî veya manevî daha birçok yönden açıklanması mümkün olmayan bir münasebet bulunduğunu ifade etmiştir. Yazır'ın açıklamalarına göre; Bunların tek tek araştırılması ve ayrıntılarının açığa çıkarılması sayısız denilebilecek kadar çoktur ve hemen hemen bütün ilimleri ve sanatları da yakından ilgilendirir. Kur'ân'ın nazmında cümlenin yapısı, sözün öncesiyle ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum, sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delalet, iktiza, açıklık ve gizlilik, hakikat, temsil, sarahat, kinaye, îmâ, telmih, mantık, hikmet, maksada uygunluk gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir. Ondan sonra da sözün kalbe dolmasını ve etki yapmasını sağlayan fesahat, tatlılık, düzgünlük, akıcılık, incelik, ölçülülük, çarpıcılık, kolaylık, sanatlılık, yenilik, çok yönlülük, tutarlılık, uyum ve ahenk, dile hakimiyet, üslup, söz ile anlam arasındaki denge, sözü uzatma, az ve öz sözle çok anlam ifade etme ve nihâyet kimseyi taklit ve tekrar etmemek demek olan ibdâ ve harikuladelik gibi özellikler açısından, hem söz güzelliğini, hem de anlam derinliğini ve zenginliğini birlikte içine alan pekçok güzellik ve estetik incelik bulunmaktadır. Bu incelikler, Kur'ân'da kelimelerin asıl dil ve sözlük manaları açısından delalet ettikleri anlam, akıl ve mantık açısından delalet ettikleri anlam, tabî zevk ve sezgi açısından delalet ettikleri anlam olmak üzere üç çeşit delaletin bileşkesi olan ve sonludan sonsuza doğru yol alan uyum ve ahengin hissedilebilen ilişkilerini özetle dile getiren inceliklerdir. İşte bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder. Genelde avam için dil açısından sözün manaya delaleti, âlimler için akıl ve mantık açısından delaleti, edebiyatçılar ve estetikçiler ve hikmet ehli olanlar için zevk, sezgi ve fitrata uygunluk açısından delaleti önem taşır. Tercüme ile dil değiştiği için birinci ve üçüncü hususlarda kendiliğinden büyük kayıplar olur. Ayrıca bundan akıl ve mantık açısından söz konusu olan delalet de etkilenir.⁶³⁴

Bakara sûresinin ilk âyetlerinin tefsirinde nazım ve münasebeti inceleyen Elmalılı bu konuda münasebetin inceliklerine ve özelliklerine girmiştir. Buna

⁶³³ Elmalılı, I/47.

⁶³⁴ Elmalılı, I/50-51.

göre; “الم” Kur’ân’ın ezeli itibarını, “ذَلِكَ الْكِتَابُ” görünen gerçeklerini, “لَا رَيْبَ فِيهِ” ilmî ve ahlâkî özelliğini, “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” inme hikmetini ve pratik gayesini dile getirmiştir. Sonra inen her âyet, kendinden önceki âyeti anlatmış ve açıklamış ve bundan dolayı tam bir bağıllık sebebiyle atıf harfleri gibi sözlü bağlantılara bile ihtiyaç duymayan birbirine uygun olan dört cümleden oluşan bir veciz nazm olarak Fatiha’daki “اهدِنَا” bize hidâyet et, duasının cevabı olmuştur şeklinde irtibat kurmuştur.⁶³⁵

Âli İmrân sûresinin ilk âyetlerinin tefsirinde, âyetleri arasındaki münasebeti, konu bütünlüğü ve surenin diğer surelerle olan münasebeti olarak ele almaktadır. Ve bu açıklamalarında, Kur’ân’ın anlatımını belagatli ve nazmın akışına uygun görmektedir. Ona göre bu ilk âyetler sûrenin muhkem ve müteşabihle ilgili aktarılabilecek bilgileri başta sezdirmekte, daha surenin başında insanların bu konuya dikkatini çekmektedir.⁶³⁶

Âli İmran sûresi ile Bakara sûresi arasında münasebeti birkaç yönü ile şu şekilde belirtmiştir: İsimlerinden de anlaşılacağı üzere Bakara Sûresi, kitap ehlerinden önce Yahudilere, bu sûre ise önce Hıristiyanlara davet yönelmiştir. Bundan dolayı Bakara Sûresi’nin birinci cüzünde görüldüğü üzere, önce Tevrat’ın dili ve ruhu ile, bu sûre de başlangıcı itibarıyla ondan doğmuş olan İncil’in dili ve ruhu ile ilgili olarak meydana gelmiş olan tahrifat olayını giderip insanların inançlarını yeniden düzeltmek için, Allah’ın âyetlerindeki misallerin gerçeklere, müteşabihlerin muhkemata nasıl irca dilediğini ve bunun yollarını, esaslarını öğretmiştir.

Bir başka yön; bu iki sûrenin “الم” başlamış olmalarında bu hikmete de bir işaret bulunmaktadır.

Bu şekilde bu iki sûre arasındaki fark ve benzerlik, Tevrat ile İncil arasındaki fark ve benzerlik gibidir. Biri önce, öbürü sonra; biri asıl, öbürü onun dalı gibidir. Bakara Sûresi’nde özet ve kapalı olarak söz konusu edilen mücmel âyetlerin çoğu, bu sûrede açıklanmış ve genişçe izah edilmiştir ki, bunlara “Zehraveyn”, yani “çifte güller” adı verilmesinde de buna işaret vardır.⁶³⁷

⁶³⁵ Elmalılı, I/ 171.

⁶³⁶ Elmalılı, II/1019.

⁶³⁷ Elmalılı, II/1018-1019.

Bakara Sûresi, “Ey Rabbimiz! Kâfir olan kavimlere karşı bize yardım et!” duası ile sona ermişti. Bu sûre ise o duaya cevap ve icabet olarak başlamıştır. Bu şekilde yönlendirme ve ilişki bu iki sûreyi birbirine öyle bağlamıştır ki, birinin sonu ile öbürünün başı, Bakara Sûresi’nde “kafirler işte onlar zâlimlerdir” diye Âyete’l-kürsî’nin öncesine bağlantılı bir şekil almış ve bu sûrenin başındaki “الم” ile Bakara Sûresi’nin başındaki “الم”’in bu noktasında toplanan bütün hakikatleri ve görevleri ihtar ederek başlamıştır. İşte bundan dolayı birinci “zehra” ile ikinci “zehra” birbirlerine büyük ve küçük iki kız kardeş kadar yakın, bir ana ile kızı durumundadır. Bu iki sûrenin genellikle içinde yer alan konular bakımından da aralarında birçok noktadan ilişkiler ve benzerlikler vardır ki, bunlardan Âdem’in yaratılış kıssası ile İsa’nın yaratılış kıssasını misal olarak zikretmek bile yeterlidir şeklinde irtibatlandırmıştır.⁶³⁸

Yazır, “İşte bunlar hikmetli kitabın âyetleridir.” diye başlayan Yunus Sûresi ile onu, “bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri hikmetle donatılmış, sonra da habir ve hakim olan Allah tarafından açıklanmıştır.” diyerek takip eden Hûd Sûresi arasındaki münasebeti, Kur’ân’ın hikmet özelliğiyle yakından ilgili olan âyetlerinden sonra, tevil ilmini öğreten böyle bir sûrenin gelmesi, o hikmetlerin nasıl ve ne yönde açıklanması gerektiğine güzel bir misal verecek olan bu sûre de onlar gibi, ezeli güzelliklerden bir remz ve sembol olan harflerle başlamaktadır, diyerek açıklamaktadır.⁶³⁹

Vâkıa sûresi’nin, “Haydi tesbih et Rabbına azîm ismiyle”⁶⁴⁰ âyetini, Hadid sûresinin “Tesbih etmekte Allahı Göklerde ve yerdeki, o öyle azîz, öyle hakîmdir.”⁶⁴¹ ifadeleriyle başlaması arasında ki münasebeti; söz konusu âyetin üst tarafıyla, yani önceki âyetlerle mânâ yönünden irtibatı olduğu gibi gelecek sûrenin baş tarafıyla da münasebetinin olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki sûreyle münasebeti şu şekilde kurulabilir. Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, Allah’ı tesbih eder. Sen, onlara nazaran küçük bir grup demek olan kâfirlere bakma da, bütün kâinat ile beraber Rabbini tesbih et ve O’nu, en yüce ismiyle noksan sıfatlardan tenzih et, şeklinde açıklamıştır.⁶⁴²

Fetih Sûresinin Muhammed sûresi ile olan münasebetini; biri önce sunulan, diğeri sonra gelendir. Zira yardım ve zafer manasına fetih, gönlü iyileştirme ile savaşa

⁶³⁸ Elmalılı, II/1010.

⁶³⁹ Elmalılı, IV/2844.

⁶⁴⁰ Vâkıa 56/96.

⁶⁴¹ Hadîd, 57/1.

⁶⁴² Elmalılı, VII/4726-4727.

gereken hazırlık. Orada tevbe ve istiğfar ile emredilmiş, burada mağfiretin olacağı haber verilmiş, ona değiştirme ihtarıyla son verilmiş, buna zaferler müjdesiyle başlanılmıştır ifadeleriyle belirtmiştir.⁶⁴³

Fetih sûresi ile Hucurat sûresinin münasebeti ise; Allah Teâlâ, peygamberine başı ve sonu mağfiret ve nimet olan bu sûre ile böyle apaçık, böyle parlak ve etraflı bir fethi temin etmiştir. Bu şekilde “fetih sûresi”nin sonu özellikle terbiye ve iltizamın önemine işaret ettiği için bunun üzerine iç terbiye ve islahatın tamamlanması hususunda “hucurat sûresi” başlayacaktır şeklinde kurmuştur.⁶⁴⁴

İsra sûresinin son âyeti ile Kehf sûresinin başının münasebetini; “Hamd ve tekbir emri ile biten İsra sûresinden sonra Kehf sûresinin hamd ile başlaması ne kadar ahenkdardır.”⁶⁴⁵, şeklindedir ifade etmiştir.

Hac sûresi ile Mü’minûn sûresinin münasebeti de; “Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonundaki münasebet açıktır. Zira orada “ey iman edenler! rukû edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz.”⁶⁴⁶ hitabıyla verilen kurtuluş ümidi, burada gerçekleştirilmiştir. Ona yedi emir ile son verilmiş, buna yedi vasıf ile başlanmıştır.”⁶⁴⁷ şeklinde belirtmiştir.

Yazır’ın tefsirinde bunlar ve benzeri örnekler oldukça fazladır. Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Yazır, Kur’ân’ın farklı zamanlarda parça parça inmesine rağmen, onun âyetleri arasında eşsiz bir uyum olduğunu ifade ederek tefsirinde bu örnekleri sıkça zikretmiştir. Ayrıca Yazır Kur’ân’daki bu insicâmı, onun i’câz özelliklerinden biri olarak kabul etmektedir.

3.2.18. Fedâilü'l-Kur’ân

Fedâilü'l-Kur’ân, Kur’ân’ın yüceliği, üstünlüğü, meziyet ve şerefi ile alakalı peygamber efendimizden nakledilen haberleri bir araya toplayıp değerlendiren Kur’ân ilmidir. Kur’ân’ın üstünlüğüne dair rivâyetler Kur’ân’ın tamamı olabildiği gibi belli

⁶⁴³ Elmalılı, VI/4402.

⁶⁴⁴ Elmalılı, VI/4443.

⁶⁴⁵ Elmalılı, V/3215.

⁶⁴⁶ Hac, 22/77.

⁶⁴⁷ Elmalılı, V/3426.

sûrelerin ve âyetlerin üstünlüklerinden bahseden rivâyetler de hadis kitaplarında, tefsirlerde ve konu ile alakalı müstakil eserlerde yer almaktadır.⁶⁴⁸

Elmalılı tefsirinde Fedâilü'l-Kur'ân konusuna, Kur'ân'ın bütünün faziletleri, sûrelerin faziletleri ve âyetlerin faziletleri şeklinde üç kategoride yer vermektedir. Bu türden bilgilere bazen “fazileti”⁶⁴⁹ lafzıyla, bazen de “okumanın sevabı”⁶⁵⁰ şeklinde yer vermiştir.

Yazır, Kur'ân'ın bütününe dair fazilet haberlerini Ebû Hayyân el-Endelüsî'den nakil yaparak bildirmiştir. Buna göre; Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir hadisi şerifte şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki ilerde karanlık gece kıtaları gibi fitneler olacak. Efendimize ‘ondan kurtuluş ne?’ diye sorulduğunda Efendimiz: ‘Allah Teâlâ'nın Kitabı; onda sizden öncekiler ve sonrakilerin haberi ve içinde bulunduğunuz zamanın hükmü bulunur. Kur'ân eğlence değil fasıldır. Onu zorla terk edenin Allah belini kırar. Doğru yolu onun dışında arayanı Allah dalâlete düşürür. O Allah'ın sapasağlam ipi, apaçık nuru, zikri hakimi ve sıratı müstakimdir...’” buyurmuştur. Yine Peygamber efendimiz; “Evvelkilerin ve sonrakilerin haberlerini arayan Kur'ân'ı deşelesin” buyurmuştur. Konu hakkında bir başka hadisi şerifte efendimiz; “Bu Kur'ân'ı okuyun, çünkü Allah Teâlâ size her harfine on hasene ecir verecek. Ama şunu bilin ki ben size ‘الم’ bir harftir demiyorum. ‘elif’ bir harftir, ‘lâm’ bir harftir, ‘mîm’ bir harftir.” buyurmuştur. Yazır tefsirinin mukaddimesinde yukarıda zikrettiğimiz hadisler dışında kaynak göstererek veya hiç kaynak göstermeden başka fazilet hadislerine de yer vermiştir.⁶⁵¹

Elmalılı Fâtiha sûresinin faziletinden bahsederken, “Ben namaz sûresi olan Fâtihayı Benimle kulum arasına yarı yarıya taksim ettim, yarısı Benim, yarısı kulumundur ve kulumun isteği haktır.” Mealinde bir hadisi kutsî zikretmiştir. Peygamber efendimizin bu hadisi kutsiyi şu şekilde beyan ettiğini açıklamıştır: Kul الحمد لله der, Allah da kulum bana hamdetti der; kul الرحمن الرحيم der, Allah da kulum beni sena etti der; kul مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ der; Allah da der ki: kulum beni temcit etti ve buraya kadar benim; إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ kulumla benim aramda, sûrenin sonu ise sadece kulumundur ve kulumun isteği

⁶⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 201-203; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 205-207; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 198-201.

⁶⁴⁹ Bu ibare ile bahsedilen bazı fezâil örnekleri için bkz., Elmalılı, II/1008; II/1070; VI/4003; VII/4883.

⁶⁵⁰ Bu ibare ile bahsedilen bazı fezâil örnekleri için bkz., Elmalılı, I/147; VI/4184; VII/5150; IX/6351.

⁶⁵¹ Elmalılı, Mukaddime, I/30-32.

haktır.⁶⁵² Fatiha ve Bakara sûrelerinin faziletleri hakkında hadisi şerifleri zikrederek, “Kur’ân’ın en faziletlisi fatihadır” ve “Kur’ân’ın en faziletlisi Bakara sûresidir” hadisi şeriflerini zikretmiştir.⁶⁵³

Bakara sûresi hakkında “her şeyin bir zirvesi vardır; Kur’ân’ın zirvesi de Bakara sûresidir” ve Bakara ile Âli İmran sûreleri hakkında “iki zehrayı, Bakara ile Âli İmran’ı okumaya devam edin” hadisi şeriflerini zikrettikten sonra, Kur’ân’ı canlı bir varlığa benzetecek olursak, Fatiha başı, Bakara gövdesi, diğer sûreler vücudun organları gibidir benzetmesini yapmıştır.⁶⁵⁴

Yazır’ın tefsirinde sûrelerin faziletlerine dair örneklerin bazıları şunlardır: Yâsîn sûresinin fazileti⁶⁵⁵, Mü’min sûresinin ve diğer ‘حم’lerin fazileti⁶⁵⁶, Mülk sûresinin fazileti⁶⁵⁷ Âlâ sûresinin fazileti⁶⁵⁸, Zilzâl sûresinin fazileti⁶⁵⁹, İhlâs sûresinin fazileti⁶⁶⁰, Muâvizeteyn sûrelerinin fazileti⁶⁶¹.

Âyetlerin faziletleri değindiği örneklerden ikisi ise; Âyetel Kürsî’nin fazileti⁶⁶² Haşr sûresinin sonunun fazileti⁶⁶³ hakkında bilgiler verdiği kısımlardır.

Elmalılı Kur’ân, bazı sûreler ve bazı âyetlerin faziletlerine değindikten sonra her biri Allah kelâmı olan âyet ve surelerin nasıl ve hangi açıdan birbirinden faziletli olabileceğini şu şekilde açıklamıştır:

“Biris; onunla amel, diğeriyle amelden evla ve insanlar için lâzım olmaktır. Bu açıdan emir ve nehiy, vaad ve va’id âyetleri kısas âyetlerinden daha hayırlıdır, denilir. İkincisi; Allah Teâlâ’nın yüce isimlerini ve sıfatlarını beyan eden, azamet ve celaline delalet eyleyen âyetlere, böyle olmayanlara göre, kadri daha yüce, şanı daha yüksek mânâsına efdal denilir. Üçüncüsü; bunu okuyan kimse, okumakla uhrevî olan ilerideki sevabdan başka peşin bir fayda ve tilavetiyle husûle geliverecek bir ibadet elde etmiş olur. Mesela, âyete’l-kürsi, ihlas ve muavvizeteyn sûreleri gibi ki, bunlarda Allah Teâlâ’yı yüksek sıfatları ile zikir bulunduğu ndan bu zikrin fazilet ve bereketine itikad ve itminan ile bunları okuyan kimse kırâetiyle

⁶⁵² Elmalılı, I/54.

⁶⁵³ Elmalılı, I/146.

⁶⁵⁴ Elmalılı, I/147.

⁶⁵⁵ Elmalılı, VI/4002-4004.

⁶⁵⁶ Elmalılı, VI/4141-4142.

⁶⁵⁷ Elmalılı, VII/5149-5150.

⁶⁵⁸ Elmalılı, VIII/5735.

⁶⁵⁹ Elmalılı, IX/6006-6007.

⁶⁶⁰ Elmalılı, IX/6270; 6338-6350.

⁶⁶¹ Elmalılı, IX/6351.

⁶⁶² Elmalılı, II/852-853.

⁶⁶³ Elmalılı, VII/4883-4884.

derhal korkulan bir şeyden korunmuş ve Allah'a sığınmanın faydasını hemen görmüş ve böylece okumakla Allah'a ibadet etmiş olur. Bir de şu bakımdan bir sûre bir sûreden efdal denilir ki; Allah Teâlâ, onun kıraatini, diğerlerinin kat kat kıraati gibi kılmış ve ona diğerlerine vermediği sevabı vermiştir. Her ne kadar onun bu dereceye balığ olmasına sebep olan mânâ bizce bilinmese bile... Bunun benzeri çeşitli zamanların ve mekânların üstünlüğü hakkında söylenildiği gibi, te'abbüdi olan tahsisat-ı ilâhiyyedir. Hasılı bu vecihlerin herhangi birisi bakımından efdaliyyet, hepsinin Allah kelâmı olması bakımından taşıdığı eşitliğe ve aynı özelliği taşımalarına aykırı olmaz bile. Çünkü hepsi de "Allah, sözlerin en güzelini çift yönlü ve ahenkli bir kitap olarak indirdi. Rablerine saygılı olanların ondan tüyleri diken diken olur. Sonra tüyleri de, kalbleri de Allah'ın zikrine yatıştır, yumuşar..."⁶⁶⁴ âyetinde açıklanan özelliğe sahiptir.⁶⁶⁵

Bu ifadeleri ile Elmalılı, Hepsi Allah kelâmı olan âyet ve surelerin fazilet bakımından birbirinden nasıl üstün olacağına da değinen Elmalılı, bunun Allah kelâmı olma bakımından bir üstünlük olmadığını, ifade ettiği anlamlar ve bahsettiği konular bakımından üstünlükleri bulunabileceğini ifade etmiştir.

3.2.19. Kıraatler Meselesi

Sözlükte okumak anlamına gelen kıraat kelimesi, terim olarak herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükun, nokta ve i'rab bakımından meydana gelen değişiklikler demektir.⁶⁶⁶ Kıraatler mütevatir, meşhur, ahad ve şaz şeklinde isimlendirilmektedir. Kıraatin sahih olabilmesi için, sahih bir senedle peygamber efendimize ulaşmış olması, Arap dilinin gramer yapısına aykırı olmaması, kitabet bakımından Hz. Osman'a nispet edilen Mushaflara aykırı olmaması gerekir.⁶⁶⁷

Kıraat ilminde kelimelerin okunuşları incelenmektedir. Böylelikle kelime telaffuzlarında hata, tahrip ve tağyir ihtimalleri ortadan kaldırılmış olur. Bunun yanında kıraat imamların okuyuş biçimleri öğrenilir, Kur'ân'ın farklı okunuş şekilleri hakkında da bilgi sahibi olunur. Bu ilmin ihmal edilmesi durumunda farklı kıraatlerin neden olduğu farklı anlamlar ve buna dayalı farklı fikhî hükümlerin dayanakları ortadan kalkmış olur.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Zümer, 39/23.

⁶⁶⁵ Elmalılı, IX/6348-6349.

⁶⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I/210; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/410.

⁶⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/318; Suyûtî, *el-Burhân*, I/210; Zerkânî, *el-Menâhil*, I/418.

⁶⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/318; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 126; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 77-78; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 105; Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân- Kerîm Tarihi*, Dergah yy., İstanbul 1982, 250-251.

Kıraat Ulûmu'l-Kur'ân'ın önemli alt başlıklarından biridir. Elmalılı kıraat ilmini harflerin telaffuz keyfiyeti olarak tanımlamış ve tecvidin de bunun içinde olduğunu belirtmiştir. Yazır'a göre kıraat ya kelimenin harflerinin özellikleriyle ilgilidir veya harflerin şekilleriyle yani harekeli ve sakin olmalarıyla ilgilidir. Kelimenin harflerinin özellikleriyle ilgili olanlar: مَالِك - مَلِك; فَأَزْلَهُمَا - فَأَزْلَهُمَا gibi. Harflerin şekilleriyle ilgili olanlar ise malum meçhul تُعْرَفُ-تُعْرَفُ gibi; harekeler ile ilgili olanlardır: أَرْجُلَكُمْ-أَرْجُلَكُمْ gibi.⁶⁶⁹

Harflerin özündeki farklılıklardan bahseden Yazır, bunun örneklerinin çok az olduğunu belirterek bunları tefsirinde gösterdiğini مِنْ تَحْتِهَا yerine تَحْتِهَا هُوَ; وَ هُوَ gibi çok az olduğunu söylemiştir. Kur'ân'ın yazısı, harekeleri göz önünde bulundurmadan aslında mütevatir olan kıraatlerin hepsine mümkün olduğu kadar uygun şekilde yazıldığını söyleyen Yazır bu ilimde tevatürün şart olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁰ Hareke ve sükun ile ilgili farkları kıraati aşere'den örneklerle baştan birkaç surede gösterdiğini açıklayan Elmalılı “daha sonraki surelerde yalnız önemli mana farklılıklarını göstermekle yetindik. Okuma farklarıyla ilgili olanlara da bir iki yerde işaret ettiğimiz olmuştur. Mushaflarımız mütevatir yedi kıraatten Kufe Asım kıraati ve Hafs rivâyeti üzere harekelenmiştir.”⁶⁷¹ diyerek kıraatle ilgili temel bilgileri aktarmıştır.

Kur'ân'ın ilk suresindeki kıraat farklılığına geniş bir yer ayırmıştır. Fatiha suresindeki مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ “O din gününün maliki” âyetinin tefsirinde kıraat başlığı altında şu bilgileri vermiştir:

“Burada iki farklı kıraat vardır. On kıraat imamından Nafî, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Hamza ve Ebû Cafer kıraatlerinde elifsiz olarak مَلِكِ okunur. Âsım, Kisai, Yakub, Halef-i Aşir kıraatlerinde de elifli olarak مَالِكِ okunur ki bizim kıraatimiz de budur. Birincisi mimin ötresi ile mülk masdarından sıfat-ı müşebbehe, incisi ise mimin esresi ile “milk” masdarından ism-i fâil kipidir. Bu kelimeler, kuvvet manası ile ilgilidir. İlki her şeyden önce ve bizzat insanların canları üzerinde tasarruf, diğeri ise her şeyden önce ve bizzat malların kendisi ve faydaları üzerinde tasarruf kuvvetidir.”⁶⁷²

Yazır bakara suresindeki فَأَزْلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا “Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırды”⁶⁷³ âyetini tefsir ederken âyetteki kıraat farklılığına değinmiş âyetin Hamza

⁶⁶⁹ Elmalılı, Mukaddime, I/29.

⁶⁷⁰ Elmalılı, Mukaddime, I/29.

⁶⁷¹ Elmalılı, Mukaddime, I/29.

⁶⁷² Elmalılı, I/9192.

⁶⁷³ Bakara, 2/36.

kıraatinde فَأَزْهُمَّا okunduğunu ifade etmiştir. İlkinin “zelle” fiilinin if’âli olarak “izlâl”den; ikincisi “izâle”den olduğunu ve bu şekilde mananın, “şeytan o ikisinin ayaklarını kaydırды veya şeytan ikisini de cennetten kaydırды” olduğunu açıklamıştır.⁶⁷⁴

Yazır kıraatleri zikrettikten sonra bazen ilerde geleceği üzere kıraat hakkında tercihini ortaya koymuş, bazı durumlarda da herhangi bir tercih yapmadan sadece farklı kıraatlere göre mananın değişmesini örneklendirmiştir.

Kur’ân’da kıraat farklılıklarının manaya ve âyetten çıkarılacak hükme etki etmesi konusundaki örneklerden biri Mâide suresindeki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Ey iman edenler, namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin. İki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.”⁶⁷⁵ âyetidir. Nu âyet hakkında Yazır şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu âyette geçen “ercüleküm” ibaresi, İbn Kesir, Ebu Amr ve Âsım’dan Ebu Bekir Şu’be, Hamze, Ebu Cafer ve Halef’ül Âşîr kıraatlerinde lam cer ile esre şeklinde, Nâfi, İbn Âmir, Âsım’dan Hafs, Kisaî, Yakub kıraatlerinde nasb ile üstün şeklinde okunur. Nasb ayaklarını, yüz ve el gibi bağlanmasında, cer de meshedin hükmüne bağlanmasında açıktır. Bu iki farklı kıraat, bir mezhep ihtilafını ortaya çıkarmıştır.”⁶⁷⁶

Âyeti “ercüleküm” rivâyetiyle okuyup ayakların mesh edilmesini savunanlara karşı Yazır, şu yorumu yaparak ayakların yıkanması gerektiğini vurgulamıştır.

“Burada ancak şu kadar söyleyelim ki, çıplak ayakla meshetmeyi caiz görmek, âyetin sonunda “sizi temizlemek istiyor” diye açıklanan temizlik hikmetine kesin olarak aykırı bulunduğu, hele yıkanmamış kirli ayaklarla camilere girmenin normal temizlik ile uyuşmasının mümkün olmadığı ortadadır. Nitekim ayaklarını güzelce yıkamamış ve ökçelerinde biraz kuruluk kalmış olanlar hakkında, Rasulullah “Vay şu ökçelerin ateşten haline!” buyurmuş ve tekrar yıkanmasını emretmiştir.”⁶⁷⁷

Buradan da anlaşılacağı gibi Elmalılı sadece farklı kıraatlere temas etmekle kalmamış aynı zamanda farklı kıraatlerden kendi mezhebine uygun olanı da tercih etmiştir.

⁶⁷⁴ Elmalılı, II/324.

⁶⁷⁵ Mâide, 5/6.

⁶⁷⁶ Elmalılı, III/1584.

⁶⁷⁷ Elmalılı, III/1585.

3.2.20. Vakf ve İbtida

Durmak anlamına gelen “vakf”, okumaya tekrar başlamak kastıyla nefes alacak kadar sesi kesmek demektir. Başlama anlamına gelen “ibtida” ise ilk defa okumaya başlamak veya vakf’tan sonra tekrar okumaya başlamaktır. Vakf ve ibtida Kur’ân’ın anlaşılması açısından önemli hususlardan biridir.⁶⁷⁸

Elmalılı, Kur’ân’daki duraklar ve fasılalar hakkında, şiirdeki kafiye; nesirde de seci gibi Kur’ân’ın sûreleri arasında fasıla adı verilen ve âyetlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan harfler olduğunu söylemektedir. Bu fasılların Kur’ân’ın manalarının kalbe nüfuz etmesi için önemini belirtmektedir.⁶⁷⁹ Daha önce belirttiğimiz üzere Kur’ân’daki sûre ve âyetlerin tevkifi olduğunu ifade eden Elmalılı, bu fasılların ve duraklarında tevkifi olduğunu, dirâyetle değil rivâyetle tayin olunabileceğini ifade etmektedir. Ona göre âyet başına varmadan da ahenk ifade eden bazı harflere tesadüf edilebilir.⁶⁸⁰

Yazır, Âli İmrân’daki *عِنْدَ رَبِّنَا* ⁶⁸¹ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا vakıf konusunda “و” harfinin atıf veya isti’nafiyeye olması bakımından iki farklı kabulün olduğunu belirtmiştir. Birinci kabule göre âyetin manası *اللَّهُ* lafzı üzerinde tamamlandığını, burada vakfi mutlak “م” olduğunu ve bu şekilde mananın “müteşabihlerin tevilini Allah’tan başkası bilemez. Ulemayı rasihin bile şöyle der” olduğunu açıklamıştır. Burada “و” isti’nafiyedir. Bu görüş, İbn Abbas, Hz. Aişe, Hasan, Malik bin Enes, Kisâi, Ferra ve selefın çoğunluğunun görüşüdür. İkinci kabulde ise mana *عِنْدَ رَبِّنَا* ile tamam olmuştur. Bu şekilde mana “halbuki müteşabihin hakkıyla tevilini, Allah’tan ve ilimde rüsh sahibi olanlardan başkası bilemez” demektir. Buradaki “و” atıf harfidir. Bu görüş de yine İbn Abbas, Mücahid, Rebi İbn Enes ve başkalarının görüşüdür. Birinci kabule göre “müteşabihi Allah’tan başkası hiçbir sûretle bilemez” manası ikinci görüşe göre ise “Allah ve rüsh sahibi âlimlerin bütün müteşabihi bilebilecekleri” manası ortaya çıkmaktadır. Halbuki Yazır rüsh sahibi âlimlerin müteşabihlerin bir kısmını tevil edebileceklerini kabul etmesine rağmen, kıyametin vakti ve ahvali, zebanilerin adedi vs. gibi konuların bilinemeyeceğini kabul etmektedir. Bu yüzden o buradaki “و”’ın atıf ve isti’nafiyeye

⁶⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/343; Suyûtî, *el-İtkân*, I/83; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 132.

⁶⁷⁹ Elmalılı, I/12.

⁶⁸⁰ Elmalılı, I/13.

⁶⁸¹ Âli İmrân, 3/7.

olması görüşünü birleştirerek mananın “müteşabihlerden bazılarını, muhkemâta ittiba sûretiyle Allah’tan başkaları da bilebilirler” şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁶⁸²

Yazır, Fetih sûresin son âyetinin tefsirini yaparken de vakfın manaya etkisini örneklendirmiştir. Buna göre; “Sîmaları secde eserinden yüzlerindedir. Bu onların Tevrat’taki meselleri’ İncil’deki meselleri de bir ekin gibidir ki filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış, derken sakları üzerinde bir düze istikamet almış, zürrâın hoşuna gidiyor.”⁶⁸³ Âyetinde vakfın yapıldığı yere göre iki mana ortaya çıkmaktadır. ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ üzerinde vakıf yapılırsa mana yukarıda meal verdiğimiz şekilde olur. وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ üzerinde vakıf yapılırsa mana “secde izlerinin simalarında belli olduğu Tevrat ve İncil’de zikredilmiş, daha sonra da peygamber efendimizin tek başına risaletini ilan edip, daha sonra ona iman edenlerle birlikte ekin gibi çoğalıp gelişmesinden misal getirilmiş olur.”⁶⁸⁴

⁶⁸² Elmalılı, II/1045-1047.

⁶⁸³ Fetih, 48/29.

⁶⁸⁴ Elmalılı, VI/4442.

SONUÇ

“Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın ‘Hak Dini Kur’ân Dili’ Tefsirinde Ulûmu’l-Kur’ân” adlı tezimizin birinci bölümünde, M. Hamdi Yazır’ın hayatı, eserleri ve “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı tefsirini incelenmiştir. İkinci bölümde, Ulûmu’l-Kur’ân kavramının mahiyeti, kapsamı, bu kavram altında incelenen ilimlerin ortaya çıkışı, tarihi gelişim süreci, bu ilimlere yer veren eserler araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Elmalılı’nın tefsirinden hareketle onun Kur’ân ilimlerine dair görüşleri incelenmiş ve konular hakkında örneklere yer verilmiştir.

Tezimizin bu kısmında ise, müstakil bir Ulûmu’l-Kur’ân çalışması bulunmayan ve mukaddimesinde bu konulardan bir kaçına kısmen değinen Yazır’ın Ulûmu’l-Kur’ân’la ilgili görüşlerini özetleyeceğiz.

Elmalılı, vahiy kelimesinin, risâlet, kitabet, işaret, ilham, gizli söz ve hızla işaret etme gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Allah Teâlâ’nın beşerle üç şekil dışında konuşmadığını ifade etmiş; bunları da: beşerin kalbine doğrudan ilham etme, perde arkasından konuşma ve arada elçi bir melek vasıtası ile olduğunu belirtmiştir. İlkinde vahiy direk kalbe doğmakta, ikincide vahiy kulağa hitap etmektedir. Allah’ın üçüncü konuşma şekli hakkında peygamberlerin genelde vahiy alış şeklidir açıklamasını yapmıştır.

Yazır vahyin kelime anlamlarına değindikten sonra vahyi ilahî vahiy ve gayri ilahî vahiy olmak üzere ikiye ayırmıştır. Örfî lügatte vahiy denilince Allah Teâlâ’nın peygamberlerine bahşettiği nübüvvet delillerinden Allah’ın doğrudan veya aracı melek vasıtasıyla peygamberine mesaj iletmesinin kastedildiğini açıklamıştır.

Vahyin ağırlığına ve peygamber efendimizin vahiy alış şekillerine de değinen Elmalılı, peygamber efendimize, diğer peygamberlere verilen vahiy çeşitlerinin tamamının verildiğini açıklamıştır. Buna göre Efendimiz, doğrudan vahiy almıştır, rüyada ilham vasıtasıyla vahiy almıştır, çan sesi şeklinde vahiy almıştır, aracı melek Cebrail vasıtasıyla, doğrudan kendi suretinde ya da herhangi bir beşer suretinde vahiy almıştır.

Kur’ân’ın inzâli konusunda cumhurun görüşünü tercih etmiştir. Buna göre Kur’ân, ramazan ayının kadir gecesinde bir defada dünya semasına inzâl olmuş, arından parça

parça Peygamber efendimize 23 senede tedricen indirilmiştir. Bunun hikmeti hakkında Yazır'ın açıklaması, Kur'ân'ın zamana ve ihtiyaca göre, usulden furûa doğru insanların her türlü ihtiyacına cevap vermek olarak açıklamıştır. Kur'ân'ın tedricen indirilmesinin diğer hikmetlerini de, ezberlenilmesi ve öğrenilmesinin kolaylaşması, âyetlerin vakıya göre inmesinden dolayı daha kolay anlaşılması, inen her parça ile i'câzını kuvvetlendirmesi, nâsih-mensûh ile zamana göre hüküm koyma şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bu parça parça inmeyi de Kur'ân'ın i'câz özelliklerinden biri kabul etmektedir.

Elmalılı, Kur'ân kelimesinin gufrân vezninde mastar olduğunu belirtmiş, Arapça nâzil olmasının sebebinin de Allah Teâlâ'nın her millete kendi kavminin dilinden peygamber gönderdiğini, efendimizin de ilk olarak tebliğini kendi milletine yapacağından, Kur'ân Arapça nâzil olmuştur şeklinde açıklamıştır.

Kur'ân'ın diğer isimlerinden de bahseden Elmalılı, okunan Allah kelâmı anlamında “el-Kitâb”, hakkı batıldan, helali haramdan... ayıran manasında “el-Furkân”, hidâyete erdiren manasında “el-Hüdâ”, hatırlatan ve hıfzeden manasında “ez-Zikr”, ve “en-Nûr” şeklinde açıklamıştır.

Âyet kelimesinin lügat manasını “açık alamet”, ıstilahî manasını ise Kur'ân'ın harflerinden bir fasıla ile ayrılmış olan her zümresine âyet denir şeklinde açıklamıştır.

Âyetlerin büyüklük küçüklüğüne değinen Elmalılı, mukattaa harflerinin bir kısmını âyet kabul ederken, tek kelimenin dahi âyet olabileceğini, bunun yanı sıra en uzun âyet olarak da Bakara sûresindeki müdâyene âyetinin tam sayfa ve bir âyet olduğunu belirtmiştir.

Âyetlerin tertibinin tevkifi olduğu yönündeki cumhurun görüşüne uygun görüş belirtmiş, ilk inen âyetleri yine cumhurun görüşüne uyarak Alak suresinin ilk beş âyet olarak belirtmiştir. Son inen Kur'ân âyetini de Bakara suresinin 181. âyeti olarak belirtmiştir.

Sûre kelimesinin lügatte, yüksek rütbe ve bir şehrin sınırlarını belirleyen sur olmak üzere iki manaya geldiğini belirten Elmalılı, sûrenin tanımını, en az üç âyetten oluşan ve her birinin kendine mahsus ismi bulunan Kur'ân kısımları şeklinde yapmıştır. Sûrelerin tertibinin de tevkifi olduğunu ifade eden Elmalılı, aynı zamanda sûreler arasında mekkî ve medenî ayırımının bulunduğunu beyan etmiştir.

Kur'ân'ın anlaşılması noktasında sebep-i nüzûle önem veren Elmalılı, âyetlerin manalarının anlaşılmasında gerekli ise sebep-i nüzûllere itibar etmiş, bir âyet hakkında birden çok sebep naklettiği gibi bir sebepten dolayı birkaç âyetin nâzil olduğu örneklere de değinmiştir. Sebeb-i nüzûlleri farklı lafızlarla nakleden Elmalılı, rivâyetler hakkında tercihte bulunarak rivâyetler karşısında aktif bir tutum sergilemiş, bazı rivâyetleri uygun bulmadığı için tenkit ederek bazen de alternatif sebepler ortaya koymuştur. Sebeplerin hususî olmasının lafzın ve dolayısıyla hükmün umumî olmasına mani olmayacağı yönünde görüş belirtmiştir.

Nesh kelimesinin lügat manasını iptal, tebdil ve nakletmek şeklinde açıklayan Elmalılı, neshin hem diğer şeriatlar açısından hem de Kur'ân içinde mümkün olduğuna dair cumhurun görüşüne yakın görüş belirtmiştir. Yine neshin itikadi konularda olmayıp, muamelatla alakalı konularda olabileceğine dair genel kanaatlere uygun görüşler ortaya koymuştur. Ancak somut nesh örneklerinin azlığı ile dikkati çeken Elmalılı, klasik dönem âlimlerinin neshe örnek gösterdiği seyf âyetleri ve içkinin haram kılınması konularında bile nesh ibaresini kullanmamaktadır. Bu âyetlerdeki durum ona göre, siyasetin ve halin gereklerine göre davranmaya örneklik teşkil etmekte ve bu âyetler birbirini neshetmemektedir. Nesh konusunda en somut örneği ise Bakara suresindeki vasiyet âyetinin, daha sonra miras hukukunu belirleyen âyetler ve peygamber efendimizden varit olan hadis-i şerifle neshedildiği örneğidir.

Muhkem kelimesini, murad edilen manaya delaletinde şüphe olmayan ve farklı mana ihtimali de bulunmayan kelimeler şeklinde açıklayan Elmalılı, muhkem âyetlerin asıl uyulması gereken âyetler olduğunu belirterek açıklamıştır. Müteşabihi ise her biri murad olunabilecek gibi görünmekte birbirine benzer farklı manalar muhtemeldir ki bu manaların hepsi mi yoksa birisi mi murad olundu bilinemez şeklinde açıklama yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de muhkem ve müteşabih âyetlerin de bulunduğunu ifade eden Elmalılı, müteşabih âyetleri manaları kesin olarak bilinemeyecek olan âyetler şeklinde anlayanların aksine râsih âlimlerin bazı müteşabih âyetlerin manalarını bilebileceğini ifade etmiştir. Hatta o genel olarak müteşabihattan kabul edilen mukataa harfleri hakkında bile farklı anlam vecihleri ortaya koymuştur.

Kur'ân'da müteşabih bulunmamalı şeklindeki görüşleri de eleştirerek, müteşabih âyetlerin insanların Kur'ân üzerine düşünmelerini sağlaması ve insanların merak duygularını celbetmesi yönünden faydalarını ifade etmiştir.

Hurûf-u Mukattaa hakkında, bu harflerin birçoğunun müstakil âyetler olduğunu beyan etmiştir. Aynı zamanda bu harflerin, Allah'ın Kur'ân'daki sırları olduğunu ifade etmiş ve tıpkı müteşabih âyetler gibi bunların da insanların Kur'ân üzerine araştırma yapmalarını ve düşünmelerini sağladığını söylemiştir. Kur'ân'da mühmel hiçbir şeyin bulunmayacağına dair görüş ortaya koyan Elmalılı, mukattaa harfleri hakkında birçok yerde farklı anlam vecihleri bulunduğunu ifade ederek örnekler vermiştir.

Kur'ân'ın i'câzı konusunu önem veren Elmalılı, i'câz yönlerine değinmiş, Kur'ân'ın, lafizi mana, nazm ve tertibi açısından mûciz bir kelâm olduğunu ifade etmiştir. Tehaddi âyetlerini izah ederken insanların Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerinin imkansızlığını açıklayarak, Kur'ân'a muaraza etmek isteyenlerin buna kudret yetiremeyeceklerini ifade etmiştir. Bu konudaki açıklamaları sarfe teorisini andıran ifadeler olmakla beraber, onun Kur'ân'ın eşsizliğini ifade etmesi bakımından bu görüşlere yer verdiği ortaya çıkmaktadır.

Eserinde garîbü'l-Kur'ân konusuna da yer veren Elmalılı, Kur'ân'ın Arapça nâzil olduğunu ve onda Arapların anlayamayacağı hiçbir kelimenin bulunmayacağı kanaatini ortaya koymuştur. Bununla birlikte bazı kelimeleri Arapçadan farklı bir dilden gelmiştir şeklinde açıkladıktan sonra Arapçalaşmıştır kaydını düşerek yukarıda ifade ettiğimiz şekilde aslında Kur'ân'da garip kelimenin bulunmadığını ifade etmiş olmaktadır.

Yazır, Kur'ân'ı Kerîm'de mübhem olan bazı ifadeleri bazen âyetlerden bazen de hadisi şeriflerden deliller getirerek açıklama yoluna gitmiştir. Bazı mübhem ifadeleri de açıklamanın faydasız olduğunu ifade ederek açıklamadan mübhem ifade ile kastedilen asıl maksat üzerinde durmak gerektiğini ifade etmiştir.

Müşkilü'l-Kur'ân konusunda, Kur'ân'ın birbirine çelişecek ifadelerinin bulunmayacağı şeklinde kanaat ortaya koymuştur. İlk bakışta birbiri ile çelişiyor gibi görünen âyetlerin aslında birbirini açıkladığını veya tamamladığını ifade etmiştir.

Elmalılı, kaynaklarda mücmel diye tabir edilen âyetleri açıklama hususunda da rivâyete dayanarak ya da âyeti Kerîmelerden beyan edici örnekler vererek açıklamalar yapmıştır.

Eserinde Kur'ân'daki yeminlere de değinen Elmalılı, bu yeminlerin insanların dikkatini çekmek, yemin edilen şeyi yüceltmek, yemin edilen şeylerin önemini işaret etmek gibi nedenlerle ortaya koyulduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda o günkü Arap toplumunda yemin âdetinin yaygın olmasını da Kur'ân'da yeminlerin bulunmasının nedenlerinden saymıştır.

Yazır, Kur'ân kıssaları'nın Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olan gaybî haberlerden olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Bu haberlerin geçmiş ümmetlerden haber vermekte olduğunu ancak bunların gayesinin tarihi bilgi aktarmak ya da herhangi bir hikâye değil, insanların onların başına gelen olaylardan ibret almalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Kıssaların gerçek olduğunu da ifade eden Elmalılı, bunların Kur'ân'da zaman zaman tekrar edilmesinin kıssaların farklı yönlerine vurgu yapmak için olduğunu açıklamıştır.

İsrailiyat konusunda kısmen iyimser bir tutum sergileyen Elmalılı, israilî rivâyetleri tamamen reddetmek yoluna gitmemiş, rivâyetleri zaman zaman tenkit ederek açıklamalarında kullanma yoluna gitmiştir. Ancak yine de Kur'ân'da bulunan herhangi bir bilgiye nazaran israilî rivâyetlere itibar edilmemesi yönünde kanaat ortaya koymuştur.

Kur'ân'daki tekrarlar konusuna da değinen Elmalılı, tekrarların her birinin farklı bir gaye için ortaya koyulduğunu ifade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlatım şekillerinden biri olan temsîli anlatıma da değinen Elmalılı, Allah Teâlâ'nın muradını daha iyi anlatmak için insanların kendi hayatlarından örnekler verdiğini ifade etmiştir.

Yazır, Kur'ân'ın anlatım şekillerinden biri olan mecâzî anlatımında Kur'ân'da zaman zaman bulunduğunu ancak hakkında mecaz olduğuna dair bir delil bulunmayan herhangi bir ifadeye mecaz demenin mümkün olmayacağını belirtmiştir.

Eserinde yeri geldikçe kelime, cümle i'rablarına ve kelimelerin köklerine dair lügavî bilgilere de yer veren Elmalılı, buna sadece gerekli gördüğü yerlerde ortaya koymuş ve bunu eserinin geneline yaymak istemediğini ifade etmiştir.

Yazır, Kur'ân-ı Kerîm'in zengin anlatım metodundan olmak üzere vücûh ve nezâir örneklerine de eserinde yer vermiş, ancak kelimelerin hangi manaya delalet ettiğinin anlaşılabilmesi için ya açık bir delil ya da sahih bir nakil bulunması gerektiğini ifade etmiştir.

Elmalılı, Münasebetü'l-Kur'ân konusunu Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri kabul etmiş, münasebet konusuna öncelikle Kur'ân'ın bütününde, sûreler arasında, surelerin kendi içinde, bir sûrenin sonu ile diğer surenin başı arasında ve âyetler arasında olmak üzere farklı münasebet şekilleri ortaya koymuştur.

Kur'ân'ın faziletleri hakkında da örnekler veren Elmalılı, Kur'ân'ın tamamı, sûrelerin faziletleri ve âyetlerin faziletleri olmak üzere üç farklı fazilet rivâyetlerine yer vermiştir. Hepsi Allah kelâmı olan âyet ve sûrelerin fazilet bakımından birbirinden nasıl üstün olacağına da değinen Elmalılı, bunun Allah kelâmı olma bakımından bir üstünlük olmadığını, ifade ettiği anlamlar ve bahsettiği konular bakımından üstünlükleri bulunabileceğini ifade etmiştir.

Kıraatler meselesini harflerin telaffuz keyfiyeti olarak tanımlayan Elmalılı, kıraatin, kelimenin ya da harflerin özellikleriyle ilgili olduğunu veya harflerin şekilleriyle yani harekeli ya da sakin olmalarıyla ilgili olduğunu açıklamıştır. Yazır eserinde farklı kıraatlere zaman zaman temas etmiş, farklı kıraatlerin anlam zenginlikleri konusunda örnekler vermiştir. Bazı durumlarda sadece farklı kıraati zikretmekle yetinse de kıraatler arasında tercih yaptığı durumlar da olmuştur.

Eserinde vakf ve ibtida konusuna da değinen Elmalılı, sûreler ve âyetlerde olduğu gibi durak yerlerin de tevkîfi olduğunu belirtmiş, vakf yapılan yerin manayı değiştirmesi konusundan örnekler ortaya koymuştur.

Yazır'ın buraya kadar kaydettiğimiz Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili görüşlerinden hareketle onun her ne kadar bu ilimlerini ihtiva etmek maksadıyla bir eser telif etmemiş olmasına rağmen, bu konuları tefsirinde izah ettiğini ve kullandığını söyleyebiliriz. Kur'ân

ilimleri konusunda kendisine kadar olan döneme hâkim olan Elmalılı konuları açıklarken bazen cumhurun görüşüne katılmış bazen de farklılığını ortaya koymuştur.

Burada temas etmemiz gereken önemli hususlardan biri de Yazır'ın Ulûmu'l-Kur'ân konularına aynı genişlikte yer vermemesidir. Bu, Elmalılı'nın eserini yazma gayesinin bu konularda açıklama yapmak olmamasına bağlanabilir.

Ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili olarak burada kaydetmemiz gereken hususlardan biri de, bu sahada telif edilen eserlerdeki bilgileri Kur'ân'ın anlaşılmasına ve açıklanmasına katkıları bakımından değerlendirmenin ve bu bilgileri tahkik edip sonuçlandırmak için müfessirlerin tefsirlerinde konu ile ilgili yaklaşımlarından yararlanmanın son derece gerekli oluşudur. Tezimizin bu türden yapılacak bir çalışmada Elmalılı'nın Ulûmu'l-Kur'ân'a dair görüşleri konusunda genel bir bakış açısı vereceğini, böylece daha kapsamlı çalışmalar için bir basamak olabileceğini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Muhittin, *Kur'ân İnsan ve Toplum*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002.
- ALBAYRAK, Halis, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışı” *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- ALBAYRAK, Halis, “Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, *AÜİFD.*, Ankara, cilt: XXXII, sayı: 156, 1992.
- ALBAYRAK, İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- ATİK, M. Kemal, “Âyet ve Surelerin Tevkîfliği Meselesi”, *EÜİFD.*, sayı:6, Kayseri, 1989.
- AYDIN, Atik, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yönetimi*, Ankara Okulu yayınları, Ankara, 2005.
- AYDIN, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşâbihler*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- AYDÜZ, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık yayınları, İstanbul, 2004.
- BAŞ, Erdoğan, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 ekim 2000*, “Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
- BİLGİN, Mustafa, *DİA.*, “Hak Dini Kur'an Dili” md., XV.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, Bilmen yayınevi, İstanbul, 1974.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, AÜİF., yayınları, Ankara 1988.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. yayınları, Ankara, 1997.
- CÜNDİOĞLU, Düccane, *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler*, Kitabevi, İstanbul, 1998.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1324.

- ÇELİK, Ömer, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 ekim 2000*, “Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân- Kerîm Tarihi*, Dergah yy., İstanbul 1982.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- EL-ENDELÛSÎ, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- EKİN, Yunus, *Yeni Ümit*, “Kur'ân'ın Anlatımındaki Edebî İ'câz (Yusuf Kıssasındaki Simetrik Yapı)”, yıl:18, sayı:75, Ocak-Şubat-Mart 2007.
- EL-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1967.
- ERSÖZ, İsmet, “Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalı Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), MÜİF. Vakfı yayınları, İstanbul 1993.
- HASAN, Ahmed, “Nesh Teorisi”, (trc. Mehmet Paçacı) *İslâmî Araştırmalar drg.*, C, I, Sayı, 3, Ocak, 1987.
- IŞILTAN, Fikret, *İA* (MEB) “Taberî” md. XI.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Hadîs, Kahire, 2004, (IV Cilt).
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaleddin, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1990.
- KAHVECİ, İhsan, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân*, Basılmamış Doktora tezi, Saü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- KARA, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi: Metinler ve Kişiler*, (2 c.), ilv. 3.bs., Kitabevi, İstanbul, 1987.

- KARAÇAM, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, Çağ yayınları, İstanbul, 1990.
- MARDİN, Ebu'l-Ula, *Huzur Dersleri II-III*, Mustafa Akgün Matb., İstanbul, 1966.
- MENNÂU'L-KATTÂN, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1978.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (ahkamu'l-evkaf)*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995.
- PAÇACI, Memet, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", *İslâmiyât*, IV, (2001), sayı:4.
- PAKSÜT, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- EL-ISFAHÂNÎ, Ragıp, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1994.
- SUBAŞI, Hüsrev, "H. Efendi ve Hat Sanatındaki Yeri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- SUBHÎ SALİH, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1985.
- SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmil'l-Kur'ân*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, 1985.
- SÛLÛN, Murat-ÇELİK, Ömer, *Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası*, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş yy., İstanbul, 1991.
- TAŞKÖPRÜZADE, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Mesâbîhu's-Sıyâde Mevdûâti'l-Ulûm*, Kahire, 1968.
- TUNCER, Faruk, *Kur'ân Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İstanbul, 2003.
- TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

- ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân'da Temsili Anlatım*, İnsan yayınları, İstanbul, 1995.
- VAKKASOĞLU, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1987.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, *DİA.*, “Elmalılı Muhammed Hamdi” md., XI.
- YAZICI, Nesimi, “Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (9 c.), Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- YILDIRIM, Suat, “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsiri”, *Yeni Ümit*, Sayı: 20 Yıl: 5, Nisan-Mayıs-Haziran 1993.
- YILDIRIM, Suat, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Müteşabih Âyetleri Anlamaya Katkısı”, *Yeni Ümit*, Sayı:78, Yıl:18, Ekim-Kasım-Aralık 2007.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- YILDIRIM, Suat, “Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar”, *AÜİF. Drg.*, Sayı: 3, Ankara 1979.
- YILDIRIM, Suat, *Peygamber'imizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1983.
- ZARZÛR, Adnan, *el-Kur'ân ve Nusûsuhû*, Dimeşk Üniv. Yay., Halid b. Velid Matb., Şam, 1980.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadîs, Kahire, 1976.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1980.
- ZERKEŞÎ, Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1972.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin, *A'lâm*, Beyrut, 1963 [y.y.]

ÖZGEÇMİŞ

12 Haziran 1979 yılında Antalya ili, Gazipaşa ilçesi Ilıca köyünde doğdu. İlkokulu aynı köyde 1990 yılında bitirdi. 1993 yılında orta kısmını, 1996 yılında lise kısmını Antalya İmam Hatip Lisesi'nde okudu. 2001 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2005 yılında mezun oldu. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bölümü'nde yüksek lisansa başladı. Halen adı geçen enstitüde “Elmalı M. Hamdi Yazır'ın ‘Hak Dini Kur'ân Dili’ Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân” adlı yüksek lisans çalışması ile öğrenim hayatına devam etmektedir.